KUR'ÂN-I KERÎM TERBİYESİNDE

MÜKÂFÂT

ve

CEZA

METODU

(Tebşîr ve İnzâr Kavramları)

BİLÂL T E M İ Z
D.E.Ü. İlâhiyat Fakültesi
Öğretim Görevlisi

İzmir 1997

Bilâl TEMİZ 1954 yılında, Hatay'ın Belen ilçesi Kömürçukuru köyünde doğdu. 8. 3. 1978'de İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra 31. 5. 1978'de Hatay İmam-Hatip Lisesi'nde Meslek Dersleri Öğretmenliğine atandı. Dokuz yıl bu görevi yürüttükten sonra 15.4.1987'de D.E.Ü İlâhiyât Fakültesi'nde Arapça okutmanlığı görevine, ayrıca D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 24.7.1990'de "Kur'an-ı Kerim'de Tebşîr ve İnzâr Kavramları" adlı teziyle Tefsir branşında Uzman, 17.9.1996 tarihinde de "Kur'an-ı Kerimde Hidâyet Kavramı" adlı Doktora tezi ile aynı branşta Doktor ünvanını kazandı.

Evli ve dört çocuk babası Bilâl TEMİZ, hâlen D.E.Ü İlâhiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalında öğretim görevlisidir.

(Bu çalışma 24.7.1990 tarihinde D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalında "Kur'an-ı Kerîm'de Tebşîr ve İnzâr Kavramları" adıyla, Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.)

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim insanlardan, akıllarını ve irâdelerini her konuda kullanmalarını ister. Akıllarını ikna ederek ve irâdelerini terbiye ederek onları hayra yönlendirir. Böylece dünya de âhiret seadetine ulaşmalarını sağlar.

Kur'an, insanın/sübjektif dünyasına (iç âlemine) etki eden bir güçtür. Kur'an sayesinde insan, içinden gelen istek ve arzularıyla hidâyete motive olur. Dıştan gelecek hiçbir beşeri müeyyide veya caydırıcı güce ihtiyaç duymaksızın, içinden gelen "Rabb'ı hoşnut etmek amacı" ile aksiyona geçmesi, Kur'an tarafından hedeflenir.

Kur'an'ın her âyeti çok yüzeyli birer elmas parçası gibidir. Onları, anlamak için okuyanlar her okuyuşlarında kendilerine ışık yansıtan yüzeyini görür gibi, bir yönünü anlayabilirler. Dikkatlerini yoğunlaştırdıkça diğer yönlerini de farkederler. Bu mânâ yönleri çeşitli kavramlar halinde birbirinden ayrılırsa da tekrar bir odak noktasında birleşir ve bir ortak hedefe yönelir: İnsana ebedî hayatını kazandırmak. Ancak bu kavramlar başlangıçta dünya hayatını tanzim eder.

Kur'an-ı Kerim, insana nüfûz etme veya etkileme gücünü büyük ölçüde, âyetlerin genelinde hissedilen tebşîr ve inzâr kavramları ile ortaya koyar. Bu kavramlarla Kur'an, insanlık tarihinde psikolojik, sosyal ve kültürel bakımlardan derin izler bırakmıştır. Kur'an'ın kendine özgü bu eğitim sistemini, yeni nesillerin ruh ve beden gelişmelerini de dikkate alarak onlara aktarmak ve uygulamak gerekir.

Yani insanın çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine uygun ve onun ebedi yaşama arzusuna paralel olarak uygulanacak bir eğitim sisteminde; eğitim psikolojisinin temel metotlarından "mükâfat - ceza" metodu, Kur'an'daki tebşîr ve inzâr kavramları ışığı altında uygulanmalıdır.

Bu Yüksek Lisans Tezi Çalışmasında, Kur'an'ın yetişkin insanı hedefleyen terbiye sisteminin aslı olan "Tebşîr ve İnzâr kavramları", Eğitim Psikolojisi açısından ele alınmaktadır. Bu amaçla, Tezin "Giriş" bölümünde Kur'an'ın insana bakışı ve onu değerlendirişi, tezin boyutuna göre genişçe ele alındı. Birinci bölümde Tebşîr ve İnzâr kavramlarının mahiyeti ve terbiye edici yönleri izaha çalışıldı. Hz. Peygamber (s.a.v)'in insanlara örnek oluşu ile Vahyi tebliğ edişindeki "tebşîr ve inzâr metodu"na değinildi.

İkinci Bölümde Kur'an'ın, insanın davranışlarıyla hak edeceği mükâfat ve cezayı haber vermesinin insan üzerindeki etkisinin devamlılığı açıklandı. Üçüncü bölümde ise tebşîr ve inzâr kavramlarının dünya ve âhirete yönelik sonuçları değerlendirildi. Dolayısıyla tez konusu kavramlar, yetişkin eğitimi açısından değerlendirilmiş ve eğitim psikolojisine, Kur'an açısından bazı izahlar getirilmeye çalışılmış oldu. Ancak yapıcı tenkitlerle daha iyi ve hatasız hale gelecektir.

Çalışmalarım sırasında değerli rehberlik ve tavsiyelerinden dolayı Doç. Dr. Abdullah AYDEMİR Hocama* rahmet ve mağfiret diler, fikir ve emeklerinden faydalandığım diğer saygıdeğer kişilere kalbî teşekkürlerimi sunarım.

8 Mayıs 1990

Bilâl TEMİZ

---

* Cennet-mekân Hocam 28. 01. 1991 tarihinde rahmet-i Rahmân'a kavuşmuştur.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE TEBŞÎR ve İNZÂR METODU

İKİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KISALTMALAR

(a.s)	:	Aleyhi's-selâm (Ona selâm olsun)
A.Ü.İ.F.	:	Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
b.	:	İbn (oğul, oğlu)
Bkz.	:	Bakınız
b.y.y.	:	Basım yeri yok
c.	:	Cilt
(c.c)	:	Celle celâlühû (Azameti her şeyde görülen)
Fak.	:	Fakülte(si)
h.	:	Hicrî
Krş.	:	Karşılaştırınız
m.	:	Milâdî
M.Ü.İ.F.	:	Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
ö.	:	Ölüm yılı
s.	:	Sayfa
sa.	:	Sayı
(s.a.v)	:	sall'Allahü aleyhi ve sellem
ss.	:	Şu sayfalar arası
terc.	:	Tercüme eden
t.s.	:	Tarihsiz
v.b.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve devamı
vr.	:	Varak
v.s.	:	Ve saire

(Eser adlarının kısaltmaları Bibliyografya bölümünde açıklanmıştır.)

G İ R İ Ş

I. KONUNUN ÖNEMİ VE PROBLEMİN ORTAYA KONUŞU

II. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU VE SINIRLARI

III. TEBŞÎR VE İNZÂR KAVRAMLARININ SEMANTİK ALANI

IV. İNSAN EĞİTİMİNDE TEBŞÎR VE İNZÂR

V. ALLAH VE İNSAN MÜNASEBETİ

I. KONUNUN ÖNEMİ VE PROBLEMİN ORTAYA KONUŞU

İslâm'ın kendine has bir metodu olduğu ve bu metodun esaslarının ilk plânda Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığı açıkça bilinmektedir. Ne var ki son derece açık olan bu esaslar, Kur'ân'ı okuyan herkes tarafından açıkça sezilemez. Tıpkı, ışığı ve ısısından faydalanarak yaşadığı güneş ışınlarının, insanın dikkatini her zaman çekmediği gibi.

İnsan, hayatını devam ettirmek için güneş ışığına, havaya, suya ve besine ihtiyaç duyar. Bunlar, insanın ihtiyacının şiddetine göre aynı önem sırasına dizilirler ve insanın çevresinde bolca bulunma açısından da aynı sırayı oluştururlar. İşte bu bolluk, zamanla insanda bir önemsemezlik oluşturur ki, hayat açısından "temel öğe" durumundaki bu nimetlerin, çoğu zaman insan, varlıklarını ve hayatî önemlerini unutur; hatta çevresinin, yaşanmayacak derecede kirlenmesini hiç de önemsemeyebilir.

Aynı şekilde, özellikle mü'min, Kur'ân'ı okur, hayatını ondaki terbiye metoduna adapte eder, ondaki düsturlardan faydalanır. Ama o metodun genel âhengini oluşturan tebşîr ve inzâr kavramlarının varlığını farketmeyebilir. Halbuki tebşîr ve inzâr kavramları insanı küfür karanlığından îman nuruna çıkaran emir ve yasakların, insan bünyesine nüfûzunu ve yerleşmesini sağlayan "alt yapı" niteliğindedirler.

Kendi öz evladını diri diri toprağa gömecek kadar ferdî vahşiliğe, birbirlerini ancak savaştan savaşa görebilecek derecede kopukluk ve dağınıklığa maruz kalmış bir topluluğu, 23 seneden az bir zamanda,

fertleri en insanî boyutlarda kaynaşan bir toplum haline getiren Kur'ân'ın eğitim metodunun, henüz tam anlamıyla ortaya konulmamış "tebşîr - inzâr" yönleri vardır. Kur'an ışığı, güneş ışığı gibi tükenmez, eskimez/ve eşsiz hidayet kaynağı olduğuna ve eğitimin bütün problemleri dahil, her türlü çıkmaz ve açmazda başvurulacak en güvenilir kaynak olduğuna göre, içinde bulunduğumuz çağda ve aynı orijinalite ile gelecek çağlarda Kur'ân'ın eğitim verilerinden hep faydalanılacaktır.

Medeniyetin kaçınılmaz yan etkisi ya da artık ürünü gözüyle bakılabilecek yalnızlık hissi, doyumsuzluk, aşırı stres vb. ruhî boşluklar, neden insanın Yaratıcı'sının talimâtı olan "Kur'ân'ın Eğitimi" ile doldurulmasın ?

Çevre kirliliği, ozon tabakasının delinmesi, Jinsi/AIDS hastalığı ve benzeri çaresizlikler, telkin ettikleri karamsarlıklarla günümüz insanını dünya çapında felâketlerle korkutmaktadır. Bu noktada onlara, yalnız olmadıkları ve her türlü tehlikeye karşı arka çıkacak Yüce RABB'ın varlığına tam anlamıyla inanıp güvenmelerinin getireceği üstün moral gücü müjdelenmelidir. Ancak, bu moral gücüne kavuşmanın yolu, Kur'an'da tehlikeli ve zararlı olduğu haber verilen (inzâr edilen) her şeyden uzak durup, iyiliği ve faydası müjdelenen (tebşîr edilen) her kavrama motive olmaktan geçmektedir. Kısacası, Kur'an'da yer alan iyi - kötü normlarına ve bunları açıklayan tebşîr ve inzâr ifâdelerine kulak vermek gerekmektedir.

Kur'an açısından bakıldığında insanın her türlü davranışı, olumlu (sâlih, mârûf) ve olumsuz (küfr, münker) olmak üzere iki kategoriye ayrılır. İki kategori arasındaki nihaî kriter (sınır noktası), inançtır. "Ya hep, ya hiç" mantık prensibine göre, varlığına veya yokluğuna hükmedilen inanç olgusu, kâinatın ve insanın Yaratıcısı olan tek Allâh'a

îmandır, güvendir. Kâfirûn Sûresi'nde başlayan bu "davranışlar düalitesi", baştan sona Kur'ân'ın bütününde sürer gider[1].

Genel bir bakışla bu "îman / küfür" ikiliği; bazan "dâll /mühtedî"[2], bazan "kâfir / mü'min"[3], "müslim / mücrim"[4], "muttakî / kâfir"[5] bazan da "ashâbu'l-cennet / ashâbu'n-nâr"[6], vb. adlarla Kur'ân'ın muhtevâsını dikine denilebilecek boyutlara bölerek varlığını her zaman hissettirir. Özellikle Mekkî sûreler incelendiğinde sürekli olarak âhiretten, kıyâmetin nasıl kopacağından, cennet tasvirleri ile cehennem sahnelerinden içiçe sözedilir. Müşrik ve maddeci bir topluma inen İlâhî Kitab'ın inzâr ve tebşîr dolu bu ilk verileri, putperest Mekkelilere, yaşadıkları hayatın bir gün sona ereceğini ve amel defterlerinin "Mizan"da değerlendirileceği bir hesap gününün mutlaka geleceğini kabul ettirmek ve hayat anlayışlarının derinliklerine yerleştirmek içindir.

İşte bu safhada, dünya hayatının kısa bir oyun ve eğlenceden ibâret olduğunu görmeyerek, onun maddî zevk serabına gömülmüş bir topluluğu boğulmaktan kurtarmak, ancak "korku ve ümit" kavramlarını en çarpıcı dozda sıralamakla mümkün olurdu. Üstelik tebşîr ve inzârda sözü edilen nesneler, olaylar ve o günkü Mekkelileri etkileyen kavramlar, bugünkü ve yarınki bütün müşrik ve materyalist toplumları da fert fert etkileyebilecek özelliktedir.

---

1 Toshihiko IZUTSU, Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, Terc. Selahattin AYAZ, İstanbul, ty. s. 151.

2 en-Necm, 53/ 30.

3 et-Teğâbun, 64/ 2.

4 el-Kalem, 68/ 35.

5 el-Hâkka, 69/ 48-50.

6 el-Haşr, 59/ 20.

İnsanın gaflet ve uyuşukluğunu atabilmesi, ölümün ve kıyâmetin günden güne yaklaşmasına karşı, idrâkini bürüyen umursamazlık perdesini yırtabilmesi için, inzâr ifâdeleriyle hidâyet yoluna arkadan desteklenen insan; son derece cazibeli ve inzârın itici gücünden daha yüksek bir etkiye sahip tebşîr kavramlarıyla da önden çekilmek istenmektedir. Tavsiye niteliğindeki bu iki güç arasında doğruya ve iyiye yönlendirilen insan -fıtrî olan inanma ihtiyacına da kulak veriyorsa- hidâyete ve salih amele elbette motive olacaktır.

Bu noktada şöyle bir problem ortaya çıkıyor : Kur'an'da insanın hidâyete ermesi için her türlü misal, çeşitli şekillerde anlatıldığı halde, neden yine de insanların çoğu inkârcı (nankör) olmakta direnirler?[1] Bir taraftan "Allah'ın yeryüzündeki halîfesi" makamına sahip olan, bütün kâinat emrine âmade kılınan; ancak diğer taraftan çok câhil, aceleci, hırslı, nankör, muhtaç, inat vb. sıfatlarla yerilen insanın İlâhi gerçekleri kabullenmesi ve müşahhas şeyleri daha iyi algılayabilen idrak gücü hangi ifâde üslubu karşısında daha verimli çalışacaktır ?

İnsanı yaratıp yeryüzüne gönderen Yaratıcı, Hz. Âdem'den bu yana onu yalnız ve başıboş bırakmamış, "makina ile çalıştırma tâlimatı" ilgisine benzer bir yakınlıkla, hayat düsturlarını da Peygamberler aracılığıyla arkasından yollamıştır. Bu vahiy zincirinin son halkası da Kur'ân-ı Kerîm'dir. "Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru yola iletir. İyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler. Âhirete inanmayanlara gelince, onlara da elemli bir azap hazırladığımızı bildirir (inzâr eder)"[2].

---

1 el-İsrâ, 17/ 89.

2 el-İsrâ, 17/ 9-10.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU ve SINIRLARI

İnsanın dünya - âhiret saâdetinin anahtarı ve kaynağı olan Kur'a-n'ın Hz. Peygamber(s.a.v)'e hitâben, "Bu Kur'an, onunla inzâr etmen ve mü'minlere öğüt (hatırlatma) olsun diye indirilen bir kitaptır"[1] buyurularak gayesi vurgulanmış ve insanlara fert toplum boyutunda olduğu kadar, tarih - gelecek ve hatta âhiret boyutunda da rehberlik edeceği belirtilmiştir. Buna karşılık çoğu insanların yine de nankör ya da ilgisiz kalarak, kendilerini saran gaflet ve alışmışlık sınırlarını aşmamaları, madalyonun öteki yüzüdür. Kur'ân'ın önceki münkir kavimlere lâyık görülen muameleleri anlatan kıssaları, günden güne değişen insanlığa hangi maksat ve üslupla anlatılmalı ki insan,

"Hidâyet => İman => Salih amel => Takva" doğrultusunda ilerleyebilsin ?

Tezimizin amacı bu noktada şu şekilde ortaya çıkmaktadır :

Kur'ân'ın rehberlik ettiği insan hidâyet ve saadet yolunu görüp benimsemektedir ama; irâdesi, alışkanlıkları, pragmatist aceleciliği ve müşahhasa eğimli idrâki ile başbaşa kalınca -ki bu konumu, âhirette kazanacağı cennet veya cehennemi kendi irâdesi ile kazanabilmesi için elzemdir- kendine başka yol aramakta, doğru yol olan Sırat-ı Müstakîm'den saparak azaba götüren yolu tutmaktadır[2]. Böyle bir kavşak noktasında belki de nefsi, irâdesine hakim olmaktadır. Ya da denenmek

---

1 el- A'râf, 7/ 2.

2 Şerafettin GÖLCÜK, Kur'an'da İnsanın Değeri, İstanbul - 1983, ss. 77-78.

çin gönderildiği dünya hayatında[1] önüne bilinçli olarak konmuş[2] eytan engeline takılıp kalmaktadır.

İşte bu noktada insana, özellikle herşeye maddî ve pragmatist açıan bakan insana, anlayacağı bir dille bir şeyler anlatmak; Psikoloji, zellikle de Din ve Eğitim psikolojileri yaklaşımıyla -bir Yüksek Lisans ezi çapında- katkıda bulunmak hedef alınmaktadır. Toplumun her kesiniyle muhatap olan din eğitimci ve görevlilerinin birer ilâhiyatçı olmaınının yanında birer pedegog, psikolog veya filozof gibi yetişmiş olmaın gerektiğine ışık tutmak hedeflenmektedir. Geri plânda da mikrobik astalıkların aksine; görgü, basın - yayın vb. yollarla yayılan psikolojik ıhatsızlıklara karşı "güvence" olarak yansımasına; sonuçta insanın uzay oşluğunda kendini sahipsiz hissetmemesinin sağlanmasına, iddiasız bir ekilde, yardımcı olmak hedeflenmektedir.

Kısacası, insanı birey olarak muhatap alan, onu eğitmek için müje veren ya da tehdit eden âyetleri, yetişkin insan eğitimi esaslarıyla orumlamak istedik. Başarı, Allah murâd ederse, nasip olur.

---

el-Mülk, 67/ 2.

Fazlu'r - RAHMAN, Ana Konularıyla Kur'an, Terc.: Alpaslan AÇIKGENÇ, Ankara-1987, s. 252.

III. TEBŞÎR ve İNZÂR KAVRAMLARININ SEMANTİK ALANI

A. Kökleri ve Yakın Kavramlarla İlişkileri

1- Tebşîr :

Kur'an'daki "Tebşîr : التَّبْشِيرُ " kavramı, (بَشَرَ) kökünden türemiştir ve "insan : البَشَرُ " kavramıyla ilgi çekici bir etimolojik yakınlığı vardır. Beşer, erkek olsun kadın olsun; tekil, ikil veya çoğul olsun, her tür insan ya da insanlar için kullanılan çok boyutlu bir isimdir. İnsan ile beşer kavramları arasında, deri (البَشَرَةُ) ile kaplanmış olması, müjde (البُشْرَى) ile sevinmesi ve güleryüzlü (بَشِيرُ الوَجْهِ) olması açılarından ilgi kurulabilir. Tebşîr kavramının beşer ile ilişkisinin, bu üç yönden ele alınması doğru olacaktır :

a) İnsanın, üzerinde kıl biten derisinin dış yüzeyine (بَشَرَةٌ) denir ki çoğulu (بَشَرٌ) ve çoğulunun çoğulu (أَبْشَارٌ)dır. Bu anlamda (أَبْشَرَ) fiili; insan için "yüzünü gösterdi", toprak için "yeşerdi" anlamlarına gelir. Ayrıca, yumuşaklıkla sertliği benliğinde mezcederek işini yürüten kişiye (مُؤْدَمٌ) ya da (مُبْشَرٌ) denir. Kişinin cömertlik ve genel durumunun noksansız olduğunu belirtmek için ise (مَا أَحْسَنَ ..... بَشَرَتَهُ) ve toprağın yeşermesinin güzelliğini de (مَا أَحْسَنَ بَشَرَتَهَا) deyimleri anlatır[1].

b) (بَشَرَ - يَبْشُرُ - بَشْرًا وَ بُشُورًا) fiili müjdelemek, ya da müjde gibi bir haberle sevinmek" demektir. "(بَشَّرْتُهُ بِمَوْلُودٍ) : onu

---

1 İbn MANZUR, Lisanu'l Arabi'l-Muhît, Hazırlama ve Tahkik: Yusuf HAY-YAT - Nedîm MAR'AŞLI, Beyrut, t.y., (بشر) maddesi ; Râğıbu'l-ISFEHANÎ, el-Mufredât fî Ğaribi'l- Kur'an, Mısır-1970, s. 61-63, 742.

bir doğum ile müjdeledim" deyimi bu anlamda kullanılır. İbn SÎDE (ö.459h) "Bazan bir kadına oğlunun olduğunu haber vererek ondan 'muştu (الْبُشْرَى)' isterler" der[1].

(يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ) ve (فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ) âyetleri[2] de buna benzer anlamlardadır. 'Atıyye b. Zeyd el-Câhilî (ö.?) de şu şiirinde (بشر) kelimesini "sevinmek" anlamında kullanmıştır :

وَ إِذَا رَأَيْتَ الْبَاهِشِينَ إِلَى الْعُلَا — غُبْرًا أَكُفُّهُمْ بِقَاعٍ مُمْحِلِ

فَأَعِنْهُمْ وَ ابْشَرْ بِمَا بَشِرُوا بِهِ — وَ إِذَا هُمُ نَزَلُوا بَضَنْكٍ فَانْزِلِ 3

(لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) âyetinde[4] belirtilen dünya müjdeleri; sevap, salih rüya ya da mü'minin, ruhunu teslim etmeden önce cennetteki yerini görmesi; âhiret müjdesi ise, doğrudan "cennet" diye tefsîr edilmiştir. Bunun gibi, (وَ بَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ) âyetiyle[5] (... وَ بَشِّرِ.. الْمُؤْمِنِينَ ..) âyeti[6] de, âhiret müjdesinin "cennet" olduğunu müjdeler.

"Tebşîr edici : müjdeleyici" kavramı Kur'an'da iki türlü zikredilir: "Beşîr ve Mübeşşir"[7]. (إِبْشَار) ve (تَبْشِير) masdarları da aynı mânâda kullanılır ki, (أَبْشَرَ بِخَيْرٍ) deyimi "bir iyiliğe sevindi" demektir.

---

1 İbn MANZUR, aynı yer.

2 Yûsuf, 12/ 19; Meâli :"Müjdeler olsun, bu bir çocuk !.." ve es-Sâffât, 37/ 101; Meâli: "Biz onu uysal bir çocuk ile müjdeledik."

3 İbn MANZUR, aynı yer. Anlamı: Çorak ovada elleri nasırlaşmış kişilerin yücelere doğru koştuğunu gördüğünde.. Onlara yardım et, sevindikleriyle sevin ve sıkıntıya düştüklerinde onları yalnız bırakma.

4 Yûnus, 10/ 64; Meâli : "Onlara dünya hayatında da âhirette de müjde vardır."

5 el-Hacc, 22/ 37. Meâli: "İyi kimseleri müjdele."

6 es-Saff, 61/ 13. Meâli: "İnananları müjdele. "

7 Bkz."Kur'an'da Tebşîr ve İnzârın Boyutları" s. 95 .
ve "Peygamberlerin Tebşîr ve İnzâr Fonksiyonu" s. 110.

(بَشِرَ - يَبْشَرُ) harekeleriyle ise[1], (اِسْتَبْشَرَ بِهِ) yani "bir şey ile mutlu oldu" ya da "bir şeyin sevincini duydu" anlamlarına gelir[2]. ... يَسْتَبْشِرُونَ) ... بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَ فَضْلٍ ...) âyetinde[3] de (يَسْتَبْشِرُونَ) bu anlamdadır.

Beşâret mutlak olarak hayrı ve iyiliği çağrıştırır. Ancak şer ile kayıtlanırsa, "müjde vermek" yerine, "muhatabı inceden inceye îkaz etmek" anlamına gelir. Arapçadaki "تَحِيَّتُكَ الضَّرْبُ وَ عِقَابُكَ السَّيْفُ : Selâmlanışın(!) dövülmek, cezan ise kılıçtır" sözünde bu incelik vardır.

Kur'an'da da (فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ..) buyurulması[4], müşriklerin kalın gaflet perdelerini aralamak gayesine mâtuftur. Benzeri bir ifâde, (ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ : ذُقْ ، إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ) âyetlerinde[5] daha ağır bir üslupla yer alır.

c) (بَشَرَ) kökünden türeyen ve insanla ilgili üçüncü bir terim de "güleryüzlülük, talâkat" anlamındaki (الْبِشْرُ) terimidir. "Güzel bir sima ve güler yüzle beni karşıladı" anlamındaki (بَشَرَنِي فُلاَنٌ... بِوَجْهٍ حَسَنٍ) sözü ile, "O, diğerinden daha iyi, süslü ve semizdir" anlamındaki (هُوَ أَبْشَرُ) sözü bu bağlamdadır.

Görülüyor ki, şer kavramıyla kullanılması istisna edilirse, her üç açıdan bakıldığında (بَشَرَ) ve ondan türeyen kelimelerde sevinç,

---

1 Yani sülâsî 4. bâbtan.

2 Ebû Nasr İsmail el-CEVHERÎ, es-Sıhâh fi'l-Luğati ve'l-Ulûm (Tâcu'l-Luğati ve Sıhahı'l-'Arabiyye) Beyrut-1974, (بَشَرَ) maddesi.

3 Âl-i 'Imrân, 3/ 172; Meâli : "Allah'tan gelen bir nimet ve iyilikle sevinirler."

4 Âl-i 'Imrân, 3/ 21; et-Tevbe, 9/ 34; el-İnşikâk, 8/ 24 Meâli : "..Onları can yakıcı bir azap ile müjdele !.."

5 ed-Duhân, 44/ 48-49; Meâli: "Sonra başına -azap olarak- kaynar su dökün'. Sonra da ona, 'Tat bakalım, hani şerefli olan, değerli olan yalnız sendin!..' denir."

ferahlık ve haz unsurları hakimdir. Buna ek olarak Kur'an'da, yağmur müjdeleyen bulutlara (اَلْمُبَشِّرَاتُ) ve (بُشُرٌ) denmesi[1], Arapça'da, insanı her yönden saran nimetlerin bolluğunu ifâde için (أَبْشَرَ النَّعِيمُ) ve devenin ilk ilkahta gebe kaldığını ifâde için (أَبْشَرَتِ النَّاقَةُ) sözlerinin kullanılması, ayrıca sabahın ilk ışıklarına ve cazip turfanda meyvelere (اَلتَّبَاشِيرُ) adının verilmesi[2] de katılırsa bu unsurlar daha da kökleşir.

Kur'an'daki tebşîr kavramına bu yönden bakılacak olursa, "Allah'ın, kulları için koyduğu yaşama düzenine onları tâbi kılmak için sevindirici, ferahlatıcı ve cezbedici zevkleri vâdetmesi, kazanacakları nimetleri önceden haber vermesidir" diye tanımlanabilir. Dolayısıyla Kur'an'daki tebşîr kavramlarında, âhirette tahakkuk edecek vaadlerin ağırlık kazandığı hissedilmektedir. Şu âyette olduğu gibi :

(وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ) [3]

Buna paralel olarak, (بَشَّرَ) maddesini açıklama bâbında zikredilen (بَشَّرَ صَاحِبُ الدِّينِ النَّاسَ : Dindar kimse insanlara öğüt verdi) cümlesi tebşîre vaaz ve nasîhat anlamını katmakta, dolayısıyla tebşîrin "misyonerlik" boyutu da ortaya çıkmaktadır. "Teşvik : اَلْإِغْرَاءُ ", "hazırlama : اَلتَّحْضِيرُ ", "reklam : اَلتَّرْغِيبُ " ve "söz verme : اَلْوَعْدُ " ile bunun mimli masdarı (اَلْمِيعَادُ) kavramları yönlendirici olması açısından tebşîr kavramına benzer kavramlardır. Ancak hiçbiri tebşîrin, insana derinden nüfûz eden yönlendirici foksiyonuna sahip değildir.

---

1 Bkz. er-Rûm, 30/ 46; el-'A'râf, 7/ 57; el-Furkân, 25/ 48 ve en-Neml, 27/ 63.

2 Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb el-FEYRÛZÂBÂDÎ, el-Kâmûsu'l-Muhît, Mısır-1952, (بشر) maddesi.

3 el-Bakara, 2/ 25; Meâli: "İnanıp da faydalı işler yapanlara cennetler müjdele..."

2- İnzâr :

"İnzâr" kavramı (نذر) kökünden türemiştir. Bu kelimenin anlamları başlıca iki açıdan ele alınabilir :

a) Adamak (nezretmek) ve adak (النَّذْر),

b) İşlenmesi muhtemel bir suçun cezasını önceden haber vermek.

Birinci anlamda, "Allah için birşeyi kendine vacip kılmak" mânasına (نَذَرَ - يَنْذُرُ - نَذْرًا وَنُذُورًا) şeklinde kullanılır. Daha açık bir ifâdeyle "bir ibâdet, sadaka veya başka birşeyi teberru olarak kendine vacip kılmak" demektir. (النَّذِيرَةُ) ise "adak olarak verilen şey" anlamındadır. Bir anne veya babanın, bir mâbet ya da kiliseye kayyım ya da hizmetçi yaptığı erkek veya kız evladına da (النَّذِيرَةُ) denir. Bu mânâda anlamda, İmrân'ın karısının, Hz. Meryem'i, doğmadan önce mâbede adadığını şu âyet anlatır : [1](...رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا...)
Buna yakın bazı karşılıkları ise "yaralama diyeti, rüşvet, iskonto, ihtilaf, nizâ / tartışma ve düşmanlık"tır.

Kur'an'da genel olarak, (نَذَرَ - يَنْذُرُ - نَذْرًا وَ نِذَارَةً) kökünden gelen ikinci anlamı daha ağırlıklıdır ve kök olarak,"bir tehlikeyi veya düşmanı önceden farkedip sakınmak" anlamındadır. İbnu'l-Esîr (ö. 607 h.)in belirttiğine göre bu kelime hadîslerin pekçok yerinde, "bir şeyi yasaklamak, emri pekiştirmek ve bir şeyi kabul eden kimseyi o konuda uyuşuk davranmaktan sakındırmak" anlamlarında kullanılmıştır[2].

---

1 Al-i İmrân, 3/ 35; Meâli: "..Ey Rabbim! Karnımda olanı sadece Sana hizmet etmek üzere adadım."

2 İbn MANZUR, Lisânu'l-'Arab, (نذر) maddesi.

(إفعال) bâbından (إنذار) şeklinde kullanılması anlamını geçişli (müteaddî) yapar ve sülâsî mânasını daha belirgin hale getirir.

İkinci anlamında kullanılmak için türetilen (نَذِيرٌ) ismi "korkutucu îkaz edici kimse" ve bunun çoğulu ile, "korkutma" anlamındaki masdar ismi (نُذُرٌ) dür. Meselâ; (فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِ ؟!) ve (فَذُوقُوا عَذَابِي.. وَنُذُرِ..) ifâdeli mükerrer âyetlerde[1] bu mânaya kullanılmıştır.

(نَذِيرٌ) ismi hakkında İmam-ı Azam Ebû Hanîfe (ö. 150 h.), "yayın tınlama sesidir" ki, okun atıldığını haber verir, demiştir. Bununla, yay sesini işiten kimseyi teyakkuza sevkettiğini belirtmektedir. Yine ölümü hatırlattığı için beyaz saça veya saçın beyazlığına da "nezir" denmektedir. Arapça'da bu mânaya paralel olarak şu deyim ve tâbirlere rastlanır :

قَدْ أَعْذَرَ مَنْ أَنْذَرَ : İnzâr eden cezalandırır da[2]!

عَذَرَكَ لَا نَذَرَكَ : Seni temize çıkarmak için; korkutmak için değil!

لَيْلَةٌ بِنْ مُنْذِرٍ : Çok karanlık ve soğuk, ürkütücü gece.

Yine aynı açıdan bir askerî terim olarak ö n c ü b i r l i ğ e (نَذِيرَةُ الْجَيْشِ) denmektedir. Kavmine karşı düzenlenen bir savaş veya hücumu duyurmak (alarm) ve gerekli hazırlığın zamanında yapılmasını sağlamak maksadıyla çıplak dolaşan kimseye de Araplar (نَذِيرٌ) derler. Bu sebeple, haber verdiği şeyin önemini belirtmek isteyen biri, " أَنَا النَّذِيرُ – أَوِ الْمُنْذِرُ – الْعُرْيَانُ : Benden söylemesi!, Artık günah benden gitti!" sözünü kullanır.

---

1 el-Kamer, 54/ 16, 18, 21, 30; Meâli: "Benim azabım ve uyarmam nasılmış?!" ve el-Kamer, 54/37, 39; Meâli: "..Azabımı ve uyarmalarımı dinlememenin sonucunu tadın!"

2 Yani, çirkin bir davranışına rastlarsa seni cezalandıracağını bildiren bir kimsenin, seni, bu davranışına karşı cezalandırması, onun ayıplanmasını gerektirmez.

Kavram olarak inzâr, "bildirmek : إِعْلاَمٌ", "sakındırmak : تَحْذِيرٌ أَوْ تَخْوِيفٌ" ve "îkaz haberini ulaştırmak : إِبْلاَغٌ" anlamlarıyla açıklanmaktadır[1].

Hukuk açısından inzâr ise; bir görevlinin, bir suçun tekrarlanmaması için yaptığı uyarının caydırıcı olamadığı suçlara karşı verilen mânevî ceza "kınama : اَللَّوْمُ" demektir. Ancak maddî bir cezanın âcilen verilmesini gerektirecek kadar büyük bir suçun cezası değildir[2].

(وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ ...), (وَ أَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ) ve (وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ) âyetlerinde[3] inzâr, "bir tehlikeyi, yani kıyâmeti ve âhiret azabını haber vermek" anlamındadır. Bilindiği gibi bu ve benzeri âyetlerdeki inzâr emrinin gereği için Hz. Peygamber Safâ tepesine çıkıp kavmine âhiret azabının varlığını duyurmuştur.

Kur'an'da çok kere, inzâr kavramı ve ondan türeyen kelimeler zikredilmeksizin de inzâr uygulanır. Meselâ,

(وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى .)

"Benim Kitab'ımdan yüz çeviren bilsin ki onun dar bir geçimi olur ve kıyâmet günü onu kör olarak haşrederiz" âyetinde[4] olduğu gibi.

---

1 el-FEYRÛZÂBÂDÎ, el-Kâmûs, (نَذَرَ) maddesi.

2 el-CEVHERÎ, es-Sıhâh, (نَذَرَ) maddesi.

3 Sırasıyla el-Mü'min, 40/ 18; Meâli: "(Ey Muhammed), onları yaklaşan kıyâmet günü ile uyar." İbrâhîm, 14/ 44; Meâli: "(Ey Muhammed), insanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar." eş-Şu'arâ, 26/ 214; Meâli; "Önce en yakın hısımlarını uyar."

4 Tâhâ, 20/ 124.

B. İki Kavramın Birbirine Karşı Konumları

İlk bakışta mükâfatı çağrıştıran "tebşîr" ile, azabı hatırlatan "inzâr" kavramları birbirine zıt gibi görünür. Ayrı ayrı düşünüldüklerinde bu, yanlış da sayılmaz. Çünkü biri hazza veya zevke götürecek, diğeri ise acı ve elemi doğuracaktır.

Ancak bu kavramlar bir arada ve birbiriyle ilgili olarak düşünülürse ve özellikle -Kur'ân-ı Kerîm'de olduğu gibi- birbirinden hiç ayrılmadan kullanılırlarsa, bir bütünün iki elemanını oluştururlar. Birbiriyle karşılıklı ve uyumlu bir etkileşim kurdukları zaman, elektrik veya mıknatıs kutuplarının basit bir düzenleme ile bir hareket bütünlüğü ortaya koydukları gibi, büyük bir tahrik (motivasyon) gücü oluştururlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kavramlar, insanların hayat anlayışlarına, hazzı ve elemi idrâk ediş seviyelerine -çağlarüstü bir serbesti içinde- uygulanmaktadır. Bu kavramlarla örülü eğitim metodu, insan fıtratına en uygun, en iyi sonuca götüren ve en verimli eğitim metodlarından birisidir.

IV. İNSAN EĞİTİMİNDE TEBŞÎR VE İNZÂR

Tebşîr ve İnzâr metodu, insanın beşikten mezara uzanan eğitim sürecinin her çağında etki ve geçerliliğini kaybetmeyen bir eğitim metodudur. Hayatı boyunca insanın eğitilmesinde en etkin metodlardan biri olan bu mükâfat - ceza metoduna geçmeden önce, insanı bir varlık olarak yakından tanımaya çalışmak, Yüce Yaratıcı (Rabb) ve kâinat karşısında bir değerlendirmesini yapmak, tezin konusuna giriş açısından faydalı olacaktır.

A. İnsan :

1- İnsanın Ne Olduğu :

Bu başlık altında insanın felsefi yönü açıklanacak değildir. Zaten Felsefe de henüz bu problemi çözmüş sayılmaz. Burada değinilecek husus, Kur'ân'ın insana bakışı ve değerlendirişidir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre şu üç şey gün gibi açıktır [1]:

a) İnsan, Allah'ın seçtiği en iyi yaratıktır[2].

b) İnsan, bütün kusurlarına rağmen, Allâh'ın yeryüzündeki nâibi ve temsilcisi kılınmıştır[3].

c) İnsan kendini tehlikeye atarak, kabul etmiş olduğu "hür şahsiyet"in emanetçisi olmuştur[4].

Daha geniş bakılacak olursa insanın Kur'an'da şöyle tavsif edildiği görülür[5]: İnsan doğarken gelişmeye müsait bedensel ve ruhsal

---

1 Muhammed İKBAL, İslâm'da Dînî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, Terc. : N. Ahmet ASRAR, İstanbul-1984, s. 133

2 Bkz. Tâhâ, 20/ 122.

3 Bkz. el-Bakara, 2/ 30; el-En'âm, 6/ 165.

4 Bkz. el-Ahzâb, 33/ 72.

5 Erdoğan FIRAT, Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara-1982, s. 92.

kâbiliyetlerle gelmektedir. Annesinden bir şey bilmez halde doğmuş, ancak şükretsin diye kendisine kulak, göz ve kalp verilmiştir[1]. Yaratıkların pek çoğundan üstün ve şerefli kılınmıştır[2]. Yerde ve gökte ne varsa her şey insan için yaratılmış[3], iyilik ve kötülük kâbiliyeti ile donatılmış fakat iyilik kâbiliyetini kullanması istenmiştir[4]. Onda nefis ve ruh vardır; nefsi onu kötülüğe sürüklemekte[5], ruhu ise iyiliğe çağırmaktadır. İnsan zayıf yaratılmıştır. İyiyi kötüden ayırma kabiliyetine sahip olmakla birlikte, cahil[6], aceleci[7] ve unutkandır. Daha da kötüsü, bencil[8], nankör[9], kendine zulmeden[10] ve kendi arzularını tanrılaştırandır[11].

Bütün bunlara rağmen aklını kullanabildiği, kendini ve bütün evreni gözlemleyip ibret alabildiği, Allâh'ın yardımına ihtiyaç duyduğu, hatalarını görüp terkederek Allâh'a dönebildiği ve bu yolda çalıştığı takdirde kurtuluşa erecektir[12]. Çünkü insana çalıştığının karşılığı verilecektir[13] ve dönüşü de Allâh'adır[14].

Bu gerçek bilgilere reğmen insan henüz bilinmezliğini korumaktadır. Tarihte isim yapmış eğitimci Henry Fairfield OSBORN (1857-

1 en-Nahl, 16/ 78.
2 el-İsrâ, 17/ 70.
3 el-Bakara, 2/ 29; el-Câsiye, 45/ 13.
4 eş-Şems, 91/ 7-10.
5 Yûsuf, 12/ 53.
6 el-Ahzâb, 33, 72.
7 el-İsrâ, 17/ 11.
8 el-Meâric, 70/ 19.
9 el-İsrâ, 17/ 67; el-'Adiyât, 100/ 6.
10 el-A'râf, 7/ 23.
11 el-Furkân, 25/ 43.
12 el-A'râf, 7/ 23.
13 en-Necm, 53/ 39-40; el-Câsiye, 45/ 23.
14 el-'Alak, 96/ 8.

1935)'a göre, "Kâinatta anlaşılması mümkün olmayan şeylerin başında insan gelmektedir. Özellikle onda bulunan beyin, zekâ, hâfıza ve temâyüller ile ilmî araştırma, keşif ve güçlükleri yenme kudreti, idrak edilemeyecek kadar zor şeylerdir"[1].

Tıbbın başta gelen prensiplerinden olan "hastalık yok, hasta var" prensibine paralel olarak, samanyolundaki yıldızlardan daha çok sayıda insanın yaratılmış bulunduğu kabul edilirse, bu insanların bünyeleri, üzerlerinde araştırma yapanları hayrette bırakır. Bu esrarlı bünyesiyle, kendi hakir gezeğeninde hayat süren ve ufacık bir canlı olan insan, aklı ile fezanın her tarafına yükselmeye cür'et ediyor. Üstelik kâinâtın sırrını çözmede yarışa giriyor[2]. Çünkü kâinâtı Yaratan, ona Kendi rûhundan üflemiştir[3].

2- Bedenî ve Rûhî Gerçekliği :

İnsan her alanda bilgisini genişlettikçe bilmediği şeyler de aritmetik bir diziyle artmaktadır. Bunlardan biri de insanın mâhiyeti, özellikle derûnî yönüdür. İnsan asırlar boyunca, akılları yoran, filozof ve düşünürleri hayrete düşüren kapalı bir sistemdir. Bedeni tepeden tırnağa deney masasına konup, her hüceyresi ayrı ayrı incelenebilmesine rağmen, birleştirici ve tatminkâr bir sonuca varılamayan insan, bilhassa ruhu, nefsi ve hayatı açısından hâlâ bir sırdır. İnsanoğlu atomun içyüzünü araştırabilmekte, içindeki enerjiyi ölçebilmektedir. Ama insanın hayatı bizzat kendini gizlemekte ve feza gibi, bizi aldatmaktadır[4].

---

1 A. Cressy MORRISON, İnsan, Kâinât ve Ötesi, Terc. : Bekir TOPALOĞLU, İstanbul - 1972, s. 18.

2 Muhammed ŞEDÎD, Kur'an Metodu, Terc.: Ahmet YÜKSEL, İstanbul-1989, ss. 61-62

3 el-Hıcir, 15/ 28-29.

4 Meselâ tıbbın allopathic (zıddı ile) tedâvi sistemi ile hemeopathic (aynı ile) tedâvi sistemi, insan hastalıklarını tedâvide aynı derecede etkili ve başarılı olmaktadır.

Ancak bu bilinmezlik yanında içiçe kapalı alanlar halinde bulunan ve bize en yakından en içteki bilinmeze doğru, "hayat => nefis => ruh" varlıkları hakkında, çevrelerinde dolaşmakla da olsa elde edilebilen bazı ipuçları bulunmaktadır. Bunların başında Kur'an'dan öğrendiklerimiz gelir. Çünkü O'ndan, bize az da olsa bazı bilgiler verildiğini öğreniyoruz :

(وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ ، قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَ مَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً) 1

Bu âyete göre ruh konusunda daha fazla bilgi Rabb'ın katında, bel ki de insanın Rabb'i ile kurulan vahiy irtibatının son halkası olan Kur'an âyetleri arasındadır.

Kur'ân'a göre insan, kusursuz olarak işleyen ve yaşayan bir organizma halinde, ruh ve bedenden oluşan bir bütündür ki buna "nefis" adı verilir. Nefis, Kur'an'da çoğu zaman "kendi" ya da "kendileri" anlamında kullanılmıştır. Diğer bazı yerlerde ise "şahıs" ya da "insanın derin benliği" yani insanın yaşayan hakikatı anlamında kullanılmış, fakat vücuttan ayrılacağı veya dışlanacağı îmâ edilmemiştir. Aslında nefis, insanın şahsiyetini oluşturan belirli bir "hayat tarzı ve akıl" ile mücehhez bünyesidir[2]; insanın ruhî ve bedenî gerçekliğidir.

Fakat insanın yaratılışı ile ilgili bu iki sistemin aslını oluşturan bu anlayışlar birbirine tamamen zıttır. Bu, açıkça şunu ifâde eder: Bu iki sistemin hiçbiri insanın mâhiyetindeki esrârı tatminkâr bir şekilde -hatta maddî cepheleriyle dahî- keşfetmeye şimdiye kadar muvaffak olamamıştır. (Fazlu'r-Rahmân el-ENSÂRÎ, İlimden Felsefeden Dîne, Terc.: Kemâl KUŞÇU, İstanbul-1967, s.19; Leslie Mc CULLOUGHT, "İntihar, Sebepleri Nedir ve Ona Nasıl Engel Olunur?", Terc. Hüseyin PEKER, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Samsun-1987, sa. II, s. 111.)

Müsbet bir ilim olan tecrübî psikoloji de, deney konusu yapamadığı için, ruh meselesiyle uğraşmaz, metafizik bir problem olarak konusu dışında bırakır ama asla inkâr etmez. (Osman PAZARLI, Din Psikolojisi, İstanbul-1968, s. 187.

1 el-İsrâ, 17/ 85. Meâli : "Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki, 'Ruh, Rabbi'min işindendir. Size ilimden azıcık verildi'.

2 Fazlu'r - RAHMÂN, Ana Kon., s. 235.

Dünyada gördüğümüz olağanüstü eserlerin tümü, canlı varlık (ruh) ile madde (beden)in ortaklaşa ürünüdür. O halde, bedeni diğer maddenin üstüne çıkaran "ruh" nedir, nasıl bir şeydir ?

İnsan varlığının, birbirinin içinde eriyen iki elemanından biri olan ruh; görülmesi, tartılması veya ölçülmesi asla mümkün olmayan bambaşka, üstelik, bildiğimize göre kendisine hükmedecek kanunların mevcut olmadığı bir şeydir. Eserleri, maddeye hakim olması ve olağanüstü gücü sayesinde, insanın maddî varlığını beşerî zaaflarından ve günah bataklarından kurtararak ve Allah'ın irâdesiyle yanyana olacak bir seviyeye yükselterek varlığını hissettirir[1]. Öyleyse insana komut vererek, onu inzâr edilen hususlardan kurtarıp, tebşîr edilen gayelere ulaştıracak komutan, bu "ruh"tur. Mâhiyeti ve işleyişi bizce meçhul olsa da, bu üstün güç yani ruh, Yaratan'ımızla irtibat ve temas vasıtamızdır. Bu iş için Allah tarafından yetkili kılınmış olup, yine O'nun ruhundan bir tecellîdir[2]. Onun içindir ki ruh, kendi başına kalsa da Hâlık'ına yol bulur[3].

Ruh ne bedenin içinde, ne de dışındadır; ne bedene bitişik ve ne de ondan ayrıdır. Yine de ruhun, bedenin her atomuyla ilişkisinin olduğu gerçektir. Ruhun, kendi ince ve lâtif mahiyetine yakışan bir mekânın beden içinde varlığı kabul edilmedikçe bu ilişkiyi anlamak mümkün olamayacaktır[4].

Birbirine çok yakın olmaları dolayısıyla, bu mekânlar, ancak zihnî tahlil ve manevî tecrübe yoluyla birbirinden ayırdedilebilir. Ruh ile

---

1 A. Cressy MORRISON, İnsan K. ve Ö., ss.47, 128-129.

2 el-Hıcr, 15/ 29; es-Secde, 32/ 9.

3 Muhammed KUTUB, İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi, Terc. Ali ÖZEK, İstanbul-1975, s. 57

4 Muhammed İKBAL, İslâm'da Dînî Düş.., s. 185.

bedenin durumu, ateş ve suyun sıcak suda birleşmiş durumuna benzer[1]. Daha pratik bir ifâde ile, vücut bir makine ise ruh da onu çalıştıran güçtür. Beynimizi bir bilgisayar kabul edersek, programlayıcısı da, vücudun neresinde olduğunu bilemediğimiz ruh olacaktır.

Ruh ve beden fiilde birleşir. Yapılan herhangi bir harekette bedenin ve ruhun payları arasında bir çizgi çizmek imkânsızdır[2]. Sonra her ikisi birden (أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ) prensibince[3] İlâhî İrâde'ye bağlıdırlar. Dıştan İlâhî irâde ile kuşatılan ruh ve beden, kendi aralarında içten irtibatlı olup "nefs"i birlikte oluştururlar. O yüzden Kur'an, Muhammed İKBÂL'in cennet ve cehennemin cismanî olmadığını iddia etmesinin aksine, tamamen ruhanî olan cennet ve cehennem fikrini benimsememiştir[4].

O halde, Kur'ân'ın tebşîr ve inzârı altında dünya hayatını yaşayacak insanın, itaat veya isyanın neticesi olan lezzet ve elemi kazanacağı ve kazandığı bu sonuçları ruh ve bedenin birlikte yaşayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

---

1 Aynı eser, s. 188.

2 Aynı eser, s. 146

3 el-A'râf, 7/ 54. Meâli: "Dikkat et, yaratmak da O'na aittir, hükmetmek de..."

4 Muhammed İKBAL, adı geçen eserinin 169. sayfasında şöyle der : "Cennet veya cehennem herhangi bir yerin adı değil, insan benliğinin (ego) çeşitli durumlarıdır. Kur'an-ı Kerim'deki ifâdeler bir iç gerçeğin, yani insanî karakterin canlı birer tecellisi veya anlatımıdır. Nitekim cehennemden bahsederken Kur'an şunu ifâde eder : "نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ ، الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ" Hümeze, 104/ 6-7. Meâli: 'Cehennem, Allah'ın (yaktığı ve) kalplere yaklaşan bir ateştir.' "Başka bir deyimle cehennem, insanın -bir insan olarak- kendi başarısızlığını acı bir şekilde hissetmesidir. Diğer taraftan cennet, ölüm ve felâket güçlerine karşı zafer kazanma sevincinin adıdır. (...) O halde Kur'an-ı Kerim'in ifade ettiği cehennem, -neûzü billah : Allâh'a sığınırız- Allah'ın kulları için hazırladığı bir intikam ve işkence çukuru değildir. Öte yandan cennet de daimî bir zevk ve safa, eğlence veya tatil yeri değildir. Hayat birdir ve süreklidir."

Kur'an sık sık tekrarlarla, zengin ve canlı tasvirlerle bahsettiği maddî lezzet ve elemleri, hem ruhanî hem de maddî bir lezzet ve elemler çerçevesinde işlemiştir[1]. Çünkü insanda biri daha rahimdeyken, bağımsız görünen hareketleriyle, sahip olduğu anlaşılan bir ruhu, biri de aşağı âlemden yaratılan bir bedeni vardır. Bedenin vücut birliğindeki temsilcisi de nefistir. Ruh, akıl ve îmanla birleşip insanı yüce âleme yükseltmek isterken, nefis de şehvet ve dünya hırsıyla birleşip insanı aşağı âleme düşürmek ister. Hayat bu iki kuvvetin çekişmesiyle başlar ve noktalanır.

Burada insanın beden yönüne de değinmek gerekmektedir :

Yaratılış bir kanunlar manzûmesine uyarak sürüp gitmektedir. İnsan da bu kanunlara bağlıdır. "Umûmî kader" adı verilebilen bu yasaları, Allah insanı da aynı kanunlara bağlı bir varlık olarak yaratmadan önce, hazırlamış ve hazırladığı bu kanunlar çerçevesinde yaşayacak insanın ruhunu "beden" denilen toprak + su bileşimine nefhetmiştir.

Dolayısıyla beden, hücre halinden itibaren ruhun dünyadaki yegâne mekânıdır. Artık ruh, yüklendiği mukaddes emaneti[2] yerine getirmek amacıyla bedenin içindeyken işe koyulacak, inzâr edildiği şeylerden sakınıp, tebşîr edildiği mükâfatlara koşarak Kur'an terbiyesini alacaktır. Çünkü bedene bürünür bürünmez nefse, yani insana fücûru (tehlikeler) ve takvası (kazançları)nın yolları ilham edilmektedir[3]. İKBÂL'e göre, ruhu ile bedenin uyum sağlaması asırları bulan insan adındaki varlığın sonunda bir tarafa atılıvermesi imkânsız görülmektedir. Bu, İlâhî hikmete de ters düşer[4].

---

1 Fazlu'r-RAHMAN, Ana K. K., s. 235.

2 Bkz. el-Ahzâb, 33/ 72.

3 eş-Şems, 91/ 7-8.

4 Mehmet AYDIN, Din Felsefesi, İzmir- 1987, s. 201.

Bedenin, ruha sağladığı (mekân, kılıf ya da kafes denilebilecek) avantajları karşısında dezavantajları da vardır. Bu mânada, başta, ruha ayakbağı olmaktadır. Ancak, ruhu beden içine Yüce Yaratıcı koymuştur[1]; ancak O'nun takdir ettiği ecel gelince ayrılabilecektir. Kur'an'da insanın yerildiği vasıflarla inzâr edildiği hususların tamamı bedenin ruha sağladığı dezavantajlardır ve ruh bunlara katlanmak zorundadır. Ruh, bedeni temsil eden nefsi, gerek eğiterek gerekse cezalandırarak terbiye etmeli; ancak kendisi de ona muhtaç olduğu için, hakkını vermeli ve bakımını yapmalıdır. Kur'ân'ın "dünyada refah + âhirette ebedî saadet"[2] düstûru, genel anlamıyla ruh - beden dengesini ifâde eder.

Beden, birbiriyle âhenkli çalışan pek çok sistemin bir bütünü ise; herbiri farklı özelliklerle ve ayrı görevler için yaratılmış organlar nasıl ki müstakil birer değer ifâde etmiyorlarsa, beden de ruh ile aynı alâkaya sahiptir. İkisi birden Yüce Yaratıcı'nın eseri olarak, bir "makine ve enerjisi" konumunda bulunurlar. Kur'an da aynı Yaratıcı'dan kaynaklanmış bir "çalıştırma tâlimatı" mesâbesinde olup, makina ve enerjisine tamamen uygun hazırlanarak inzal edilmiştir. İnsan hayatını, fıtratındaki ihtiyaçlarına son derece uygun düzenlemektedir. Kur'an'a uygun bir hayatta, insanın kendi içindeki fıtrî güçlerle savaşmasına gerek olmadığı gibi, stres ve komplekslere düşmesine de bir neden yoktur.

İbadet, cihat, tebliğ vb. görevler için sağlam bedenlere ve iyi nesillere ihtiyaç varken, Kur'an elbette spor ve cinsî faâliyete karşı çıkmaz. Halifelik gibi mukaddes bir görevi emanet olarak yüklenen ve yeryüzünü imar ile görevlendirilen insandaki benlik duygusunu izâle etmez. Şer kuvvetleriyle mücadele etmek ve galip gelmek durumundaki

---

1 Bkz. el-Hıcr, 15/ 28-29.

2 el-Bakara, 2/ 201; el-A'râf, 7/ 106; en-Nahl, 16/ 30.

insanın öfke duygularını asla köreltmez. Manastır uzletini hiç emretmez. Sadece bu duyguları korumaya alır, eğitir, bakımını yapar ve insanın hizmetine hazır bulundurur[1].

Sağlam bir kalenin kilitleri durumundaki bu bilgilerin her din davetçisi tarafından bilinmesi şarttır. Nefse hitabedecek bir davetçinin onu tanıyabildiği kadar tanıması zarûridir. Hangi metodla muhatabını eğitecek olursa olsun, hangi yönde gayret gösterecek olursa olsun, en son bilinenlere kadar, Eğitim Psikolojisi sahasındaki her bilgiye sahip olmalıdır.

Bu davet metodlarından Kur'an metodu, her şeyin sırlarını ve sınırlarını bilen, en ufak bir arızadan ve ânında giderilmesinden haberdar ve de nefsin kuvvetlerine ve zayıf noktalarına bihakkın vâkıf olan[2] Allah'ın koyduğu metottur[3].

Kur'ân'ın en büyük özelliklerinden biri de kurduğu dünya nizâmını,"âhirette hesap verme" akîdesine dayandırarak kurmasıdır. Buna göre dünya hayatı âhiret hayatına hazırlanma dönemi, insanda âhiret ümit ve korkusunun yerleşmesi fırsatıdır. Dünya, hayatın yakın tarafı, âhiret de diğer tarafıdır. Hayat yolu üzerindeki tehlikeleri ve "اَلْمَصِيرُ : varış" taki başarısızlığın sebeplerini haber vermek (inzâr) ile, yine varıştaki rahat ve huzura kavuşma ümidini ayakta tutmak (tebşîr), insan için en mühim iki husustur. Dünyaya gelip de âhiret yoluna girmek durumunda olan insana bu ikaz ve ümitlendirmeler tesir ederek onun, zamanında harekete geçmesini sağlayacak, gideceği yol boyunca hareket enerjisini karşılayacaktır. Nihaî noktada bu tebşîr ve inzâr kavramlarını,

---

1 Muhammed KUTUB, Menhecu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, Beyrut-1982, c. I, s. 112.

2 el-Mülk, 67/ 13-14.

3 Muhammed ŞEDİD, Kur'an Metodu, s. 54.

insana şah damarından daha yakın olduğunu bildiren Allah, kulunun takvası oranında faydalanması için kendi Zât'ında yoğunlaştırmaktadır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de kendi Zât'ını sık sık "Rahîm, Tevvâb, Ğafûr, Halîm" vb. "ümit verici" sıfatlarla tavsif ederken, bazan da "Azîz, intikam alıcı ve 'Onların Rabbi'nin azabından kimse garanti sağlamış değildir"[1] âyetinin anlamına paralel sıfatlar kullanılmıştır. Böylece Kendi cüz'î kudretine güvenenleri ve ibâdete yanaşmayanları - yine onların iyiliğini gözeterek- inzâr etmekte; ümitsizlikten bitkin hale gelip herşeyi inkâr edecekleri de, bu noktaya gelmelerinden önce onları ümitlendirerek cennet yoluna koyulmalarını temin etmektedir.

3- İnsanın Yaratılış Sebebi :

Kur'ân-ı Kerîm insanın yaratılış sebebi olarak, Yaratan'ını tanıyıp O'na ibâdet etmesini gösterir : [2] (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ)

Cinlerin de aynı sebepten yaratıldığını belirten bu âyet, mutlak varlık Rabbu'l-Âlemîn'in, kendi kudret ve ihtişamına zıt bir tanınmazlıkta kalmayacağını ifâde eder[3]. Yüklendiği ağır "mukaddes emânet" yükünü başarıyla götürecek; başarısının yüceliğini arttırmak için önüne konmuş olan şeytan, nefis, dünya câzibesi vb. engelleri aşacak olan insan, Yaratıcı'sını tanısın ve O'na ibâdet etsin diye yaratılmıştır.

Allah'ın meleklere, yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirmesi ile insanın yaratılması başlar. Meleklerin, yaratılacak halife için

---

1 el-Meâric, 70/ 28.

2 ez-Zâriyât, 51/ 56; Meâli: "Ben cinleri ve insanları ancak (Beni tanıyıp) Bana ibadet etsinler diye yarattım."

3 Ruhu Rabb'inden nefhedilen insanın her türlü güzellik ve ibda' gücü de gizli kalmaktan hoşlanmaz. Tamamen ortaya çıkamazsa bile sızıntı halinde de olsa kendini ifşâ ve ispat etmeye çalışır. Sanatçılar bir tarafa, sanatçı olmayanlardan bile, alkışa ve beğenilmeye karşı duygusuz kalan kimse gösterilemez.

"bozguncu ve kan dökücü" iddialarını Allah (c.c) yalanlamamış, sadece "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurmuştu[1].

Melekler, devamlı tesbih ve takdis ile "Rabb'ı tanıma" görevlerini aralıksız yerine getirerek yaratılışlarının gereğini icrâ ediyorlar, ancak bir "deneme"ye tâbi tutulmuyorlardı. Tâbi tutulacağı denemeyi başararak, Rabb'ine ibâdet ve takvaya yönelecek bir yaratığın, bu hususta meleklerden geri kalmaması daha başka bir değer ifâde ediyor olmalıydı ki, insan işte bu gaye ile yaratılmıştır. Hemen ardından da kendisine her şeyin ismi öğretilmiş ve meleklerin huzûrunda ilk imtihana tâbi tutulmuştur. Barajı aşan ilk insan Hz. Âdem'in ve neslinin imtihan edilmeleri, artık gittikçe zorlaşan engelleri aşmasıyla devam edecektir. Bunların başında şeytan, o zamanki adıyla İblîs[2], çeşitli ihtiraslar[3], dünyalıklar[4] vb. engeller gelmektedir. İnsanın bu engelleri birer birer aşması elbette onun kulluğunun değerini yükseltecek, meleklerin üstünde bir mevki kazanmasını temin edecektir. Bu safhada insanın, Rabb'inin ikaz ve teşviklerine duyduğu ihtiyaç küçümsenmeyecek değerdedir.

"Tebşir ve inzâr hitaplarının başlangıç örnekleri" adı verilebilecek bu ilk yol gösterme veya tavsiyeler, cüz'î irâde sahibi Hz. Âdem'e yapılırken, benzeri durumda İblis de denemeye alınmıştır. Kendini Rabb'ine çok yakın hisseden -tabir caizse tebşîrâta doymuş olan- İblîs'e, mütevâzi topraktan yaratılan Hz. Âdem'e secde etmesi emredilmiş, emre uymayıp denemede başarısız olunca da İlâhî huzurdan kovulmuştur. Bu defa kendini ümitsizliğin en alt basamaklarında hissetmekle küfre saplanan İblîs,

1 el-Bakara, 2/ 30.
2 el-İsrâ, 17/ 61-63.
3 Kâf, 50/ 16.
4 Âl-i 'İmrân, 3/ 14.

kulları saptırma görevine talip olmuştur[1]. Böylece Âdem'e, zıt meslekte bir yaşıt olmuştur. Hz. Âdem ve nesli artık, meleklerin gösteremediği "engelleri aşabilme başarısını" göstermek durumundadır.

İnsan, üstlendiği bu görevi yerine getirecek güç, irâde ve donanımına sahiptir. Allah insanı en güzel biçimde yaratmış[2], diğer varlıkların tüm özelliklerini toplayıp bir araya getirmiş ve herşeyi onun emrine vermiştir[3]. İnsan akıl ve irâde ile donatılmıştır. Dolayısıyla diğer varlıklara hükmetmesinde ve onlar üzerinde egemenlik kurmasında aklının ve irâdesinin rolü tartışılamaz. Kendisine nefhedilen İlâhî cevher (ruh), en yüksek (evrensel) zihne bağlayan zekâ ve dünya âlemine uyumunu sağlayan bedenden oluşan ve başka yaratıklarda bulunmayan bu mükemmel yapı sayesinde insan, dünyada Allah'ı en iyi temsil edebilir bir karakter kazanmıştır[4].

Demek ki, insanoğlu yeryüzüne fesat çıkarmak, kan dökmek için gelmemiş, aksine bu âfetleri doğuran ihtiraslara hakim olarak ve Kur-an'da yer verilen tebşîr ve inzâr hususlarından faydalanıp, hayra çalışan kuvvetlerini daha çok çalıştırarak tekâmülden tekâmüle ulaşması için yaratılmıştır[5].

Kısacası, Kur'ân'ın ifâde ettiği bu ilk yaratılış sahnesi, insanlığın gayesini, yükseliş ve tekâmülünü, maddî ve mânevi güçlerini, Allâh'ın onu hayra da şerre de hâkim kıldığını ve ihtiraslarını boğabileceğini anlatmaktadır. Bu sahnede insanın mukadderatı (denenmek için yaratıldığı), geleceğinin zıt yönleri ve her bir yönünün âkıbeti gösterilmek-

---

1 el-Hıcir, 15/ 39; Sâd, 38/ 82.
2 et-Tîn, 95/ 4.
3 el-Câsiye, 45/ 13; el-Mülk, 67/ 15.
4 Erol GÜNGÖR, İslâmın Bugünkü Meseleleri, İstanbul-1984, s. 265.
5 el-Bakara, 2/ 30-34.

tedir[1]. Kur'ân-ı Kerîm'de bu tür tehdit ve teşvikler sık sık ve ısrarla tekrarlanmaktadır.

4- İnsanın Yüceliği :

İnsan yeryüzünde Allah'ın halîfesi, vekili ya da nâibi gibi, kavranması nezâket arzeden, tedebbür gerektiren bir mevkide yaratılmıştır. Allah, kendi sıfatlarını ifâde eden isimlerine benzer sıfatlarla insanı donatarak yeryüzüne göndermiştir. Dolayısıyla insan, "küllî irâde" içinde "cüzî irâde" sahibi; bilen, isteyen ve isterken de hür olan bir varlıktır. Bu mevki onu ilahlaştırmaz ama, diğer yaratıklar içinde yüceltir[2]. Çünkü bu pâyeyi ona veren Allah'tır[3] Canlı ve cansız her varlığı onun emrine vermiş, Meleklerin ve İblîs'in ona secde etmelerini emretmiştir. Bu secde, ona ibâdet mânasında değil, bu konudaki İlâhî emre uyarak, onu ve neslini yüceltmek amacıyladır. Sonra, bu şeref ve imtiyaz onun süzülmüş çamurdan yaratılan bedenine değil, bu bedenin konaklık ettiği ruha (akıl) sahip olmakla kavuştuğu bileşik benliğinedir[4].

Tabiatta bir gayenin bulunduğu realitesi kabul edilince görülür ki, bu mevki ile insan, uzaktan tavsiye sinyalleriyle kumanda edilen bir cihaz gibidir. Kumanda edilmezse faydasız bir şey halinde kalır. Fakat kumanda eden kimdir? İlim, insanı kimin idare ettiğini söyleyememekte, bununla beraber maddî bir kaynak olabileceğine ihtimal de vermemektedir[5].

---

1 İsmail CERRAHOĞLU, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesi", A.Ü.İ.F. Dergisi. sa. XX, s. 95.

2 Hüseyin AYDIN, Yaratılış ve Gayelilik, Ankara-1987, s.148 vd.

3 el-Fâtır, 35/ 39.

4 İsmail CERRAHOĞLU, Kur'an'da İns..., s. 90.

5 A. Cressy MORRISON, İns.. Kâinât..., s . 90.

İşte, ilmin yetersiz kaldığı bu aşamada insanın imdadına Kur'an yetişmekte ve ilham niteliğindeki kumanda sinyalleriyle insanı yönlendirmektedir. Gönderilen her sinyal, ya tehlike îkazı ya da moral müjdesi niteliğindedir: "Kişiye ve onu şekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kâbiliyeti verene andolsun ki; kendini arıtan saadete ermiş, fenalıklara gömen kimse de ziyana uğramıştır"[1]. İnsanoğlu idrak kâbiliyetine ilave olarak verilen irâde ve seçim gücüyle, İlâhî gücün yeryüzündeki temsilciliğini îfâ edebilecek, dağların yüklenmekten çekindiği mukaddes emanet yükünü "deli-dolu" karakteriyle omuzlayıp kaldıracak şerefe ve yüceliğe erişti[2].

Sonuç olarak insan, Allah'ın yeryüzündeki, insan özellikleriyle çalışan halifesidir.

B. Eğitim :

1- İnsanın Eğitime Değer ve Eğitilebilir Oluşu :

Yaratıkların en üstünü ve en yücesi olarak insan, halifesi olduğu Yaratıcı'sının izniyle düşünen, çalışan, îcad edip üreten müsbet bir kuvvettir. Böyle olunca Kur'an, onun, şehvetin elinde güçsüz bir köle durumuna düşmesine elbette göz yummaz. Aksine onun kötü duygularını terbiye eder, tertemiz hale getirir ve korumaya alır. Fakat bunları yaparken nefsi ezecek biçimde hapsetme yoluna giderek onu komplekslere düşürmez. İnsanı bir bütün olarak ele alır ve onu bu bütün haliyle hayatın amacına sevkeder[3]. Terbiyeyi "soğuktan koruma" ile ifâde edecek olursak, ısıtmak gayesiyle insanın orasını burasını kibritle yakmaz; kalorifer ısısı ile ısıtır gibi bütün vücudunu sararak uygun oranda ısıtır.

---

1 eş-Şems, 91/ 7-10.
2 el-Ahzâb, 33/ 72.
3 Muhammed KUTUB, Menhec..., c.I, ss. 111-112

a) İnsanın Eğitim ve Öğretimdeki Yeri:

İnsan, sonradan kazanacağı bütün güç ve becerilerin tohumlarına doğuştan sahiptir. Bunları, doğduğu kültür çevresinin geliştirme imkânlarına göre geliştirip şekillendirir. Doğuşundan beraberinde getirdiği gerilme ve genişleme kâbiliyetini, çevresinin kapalı (topl umlararası büyük yarışmalardan yoksun) olması halinde mitolojik bir düşünce seviyesine çıkarabilirken, çabayı geliştiren açık bir çevre içinde, gerilme ve gevşemelerle yükselir de yükselir[1].

Eğitimin en önemli kısmını zihin eğitimi olan öğrenim teşkil etmektedir. "Eşyalar ve olaylar hakkında doğru bilgileri yüklenip, zamanı gelince bu bilgilerin ışığında özelleme / genelleme yaparak akıl yürütmeyi kazanmak" mânasındaki öğrenim, yalnız düşünme melekesine sahip olan insana mahsustur[2]. Bir takım gösteri hareketlerini başarabilen sirk hayvanlarının davranışları, öğretimsiz eğitime (alışkanlık kazandırmaya) dayanır. Dolayısıyla değişmezlik arzeden bu tür eğitimin, devamlı gelişmeye müsait olan ve gelişmeleriyle sık sık denenmek durumunda kalan insana nisbetle hiçbir değeri yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm, insanların bir baba ve anadan yaratıldığını açık ve net olarak ifâde eder[3]. Öyle olunca eğitime uygunlukları, karakterlerinin yönlendirilmesi ve terbiyeyi kabul edip etmeme açılarından da eşittirler. Ve Allah, karakterlerin bazılarını terbiye edilir, bazılarını da terbiye edilemez yaratmamıştır. İnsanlar arasında bir dereceye kadar bazı eğitilebilme farkları varsa da, bu, irsiyete ve ilk yetişme ortamına

---

1 Erdoğan FIRAT, Şahsiyet..., s. 46.
2 Halis AYHAN, Din Eğitimi ve Öğretimi, Ankara-1985, s.75.
3 Bkz. en-Nisâ, 4/ 1; el-A'râf, 7/ 189; ez-Zümer, 39/ 6.

dayanır[1]. İnsan bazan verâsetin, bazan terbiyenin, bazan da her ikisinin tesiri altında kalabilir. Meselâ, Firâvun'un eli altında büyüyen Hz. Mûsa'nın, onu bir türlü sevmeyip cephe alması, küfür ve şirk atmosferlerinde doğup büyüyen her peygamberin çevrelerine uymaması, verâsetin de etkili olduğunun delili sayılabilir.

Aslında, kimse kendi nüfûzunu kullanarak, insanları zorla kötü yola sevkedemez. Herkeste akıl, irâde ve vicdan gücü vardır. Herkes topluca Allah'a dönecek ve yaptıkları kendisine haber verilecektir[2]. Şeytan bile mahşerde, insanların, onun davetine gönüllü kandıklarını, insanları zorlayıcı bir gücünün olmadığını itiraf edecek, bunun için kınanmasının yersiz olduğunu savunacaktır[3].

b) Kur'ân'ın İnsan Eğitimine Bakışı :

Terbiye edilmemiş bir insanın duyguları, kontrolsüz akıp giden bir nehre benzer. Azgın duygularının zorlamasıyla hata ve suç işleyen insanlara karşı, Kur'ân'ın genel bir özelliği de, "tehdit ve müjdeleme" (ancak, müjde ağırlıklı) bir eğitimi uygulamasıdır. Zira beşeriyet îcabı yaptıklarından fıtrî bir pişmanlık duyan kişiyi sadece tehdit etse, karamsarlığa düşürecek ve yeni suçlar işlemesine yol açabilecektir.

İnsandaki kötülük meylinin, gerçek bir varlık olan şeytanla birleşmesi, Allâh'a yönelmeye ve O'nun yardımına başvurmaya kendini mecbur kılar. Hatta bu kişi Yusuf (a.s) gibi bir Peygamber de olsa[4]...

---

1 Mikdad YALÇIN, "Hakâiku't-Tabiati'l-İnsâniyye min Haysü'l-Hayru ve'ş-Şerru ve Devru't-Terbiyeti fî Tağyîrihâ", A.Ü.İ.F Dergisi, Ankara-1978, sa. XXIII, ss. 497-498; Beyza BİLGİN, İslâm ve Çocuk, Ankara-1987, s. 12.

2 Bkz. el-Mâide, 5/ 105.

3 Bkz. İbrahim 14/ 22.

4 Bkz. Yûsuf, 12/ 24.

İnsanın içindeki kötülük eğilimi, dıştan gelen (fakat insanın içinde faaliyet gösteren) şeytanın teşvikleriyle o kadar güçlenir ki, hemen hemen dayanılmaz bir hakikat halini alır. Kur'ân'a göre, bu durumda Kendi'nden yardım dileyen kuluna Allah, sadece yardım etmekle kalmaz, aynı zamanda "hizbullah" adını verdiği[1] bu kullarına, mutlaka kazanacaklarını da müjdeler ve söz verir[2].

Kur'ân-ı Kerîm insanları eğitmek için, önce onun fıtratındaki inanma ihtiyacını ve bağımlılık duygusunu tahrik eder. Yaratılış mayasına katılmış olan "gayba îman" noktasından işe başlar. İnsanın kısa aklı ile çok uzun menzilli düşüncelerine, hayallerine ve arzularına cevap bulamayacağını bildiğinden, önce onun inanma ihtiyacını, sağlam temellere oturtarak karşılar. Boynunda ölüm fermanını taşıyarak dünyaya gelen, bu sebeple korku içinde bulunan insana, Allah'a inanıp güvenmesini telkin ettikten sonra, ebedî yaşama arzusunu da âhirete inanmasını temin ederek doyurur[3].

Eğer "gayba îman" ihtiyacı, gayb sahasının en önemli varlığı Yaratıcı'ya îman etmeye yönlendirilmezse mutlaka başka yönlere sapacak, şaşırıp dalâlete düşecektir. Kilisenin temsil ettiği Allah mefhûmun-

---

1 el-Mâide, 5/ 56.

2 Fazlur RAHMÂN, Ana Kon..., s. 261-262.

3 Bu konuda bazı dâhileri örnek vermek gerekirse; Existantiel anlayışa sahip Kierkegaard'da bazan inkâr ve inanç düşünceleri çarpışmıştır. Kendini zevk ve tutkulara bırakmak istemiş, bu düşünce de ruhuna mutluluk vermemiştir. Bazan da düşünce yoluyla imana yükselmek istemiş, fakat akıl ve düşünce onda bazı şüpheler uyandırmıştır. Nihayet içinden Tanrı'sına seslenmiş ve "Bana iman ver" demiştir. (İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, "İnkârcılıktan Doğan Bunalımlar", A.Ü.İ.F Dergisi, Ankara-1975, sa. XX, s.4);

Albert EINSTEIN de, "Benim ilkelerim iyilik, güzellik ve doğruluktur. Zenginlik, konfor ve şöhret hiçbir zaman beni sarmadı. Ben uzaylar üstünde yaptığım kozmik araştırmalar sonunda ilmî yönden daha kolay bir şekilde iman duygusuna eriştim. Çünkü Kâinatın bünyesini ilmî ve aklî bir şekilde anlamak, insana en derin îman duygusunu verir. Büyük astronom KEPLER de, NEWTON da benim gibi bu sonuca varmışlardı." der. (Osman PAZARLI, Din Psik..., s. 94.)

dan kaçtığı için Avrupa, asırlardır, ne idüğü belirsiz, mâhiyeti meçhul, sadece ortaya çıkan sonuçlara göre var olduğuna inandıkları tabiata sarılmıştır[1]. Görülüyor ki, sadece Kilise'ye duyulan nefret sonucu, değişik bir isme sarılma gayretinden başka bir şey değildir, Allah'a îman yerine tabiata îman... Ancak tabiata îman şeklinde de ortaya çıksa, yine gayba îman ihtiyacının kuvvet ve etkisini ifâde eder.

Bir başka temâyül de "deneme - öğrenme"dir. Gayba îman ile bu çizgi, normal bir psikolojide dengeli olarak bulunur. İnsan inanma konusu olan gaybî şeylere inanır, deney konusu olan maddî şeyleri de deneme yaparak tecrübe kazanmak ister. (Bir bitkiyi en verimli şekilde yetiştirmek, bir binayı en uygun tarzda inşa etmek gibi.) O halde her iki çizgi de normal bir psişik yapıya sahip olan insan için zaruridir.

İnsanın inanç ihtiyacını doyurduktan sonra Kur'an, onu sahip olduğu güç ve yetenekleriyle ele alır. Önce ona gücünün oranını, arzu ve eğilimlerinin genişliğini öğretir: İnsanın zayıf yaratıldığını[2], sınırlı gücünün üstünde kendinden birşey istenmediğini[3] bildirerek güvenini kazanır. Ama Kur'an, insanı zayıf yaratılışıyla başbaşa bırakmaz. Çünkü kendi haline bırakılan insan kuvvetini kaybetmekte, mevcut değerinden daha aşağı bir seviyeye düşmektedir. İnsanın en büyük meziyeti, sürekli yükselme kâbiliyetidir. Bazan bütün çabasına rağmen yükselemezse de, kendine yol gösterildiği müddetçe yılmadan çabasını sürdürür, yaptığı denemelerin birinde mutlaka ufuklara yükselir[4].

---

1 Muhammed KUTUB, İslâma Göre İnsan Psikolojisi, Terc. Akif NURİ, İstanbul-1974, c. I, ss. 149-150.

2 en-Nisâ, 4/ 28; et-Teğâbun, 64/ 16.

3 el-Bakara, 2/ 286; en-Nisâ, 4/ 28; el-Hacc, 22/ 78.

4 Muhammed KUUTUB, Menhec.., c.I, s. 32; Abdullah MANSURİ, Kur'an Modern İnsanın Yardımına Koşuyor, Terc. Remziye ERŞAN, İstanbul - 1977, S. 23.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre biz insanların, kâinatın kuruluş amacı ve felsefesine katılarak kendi yaratılış gayemiz doğrultusunda ölümsüzleşmemiz pekâla mümkündür. Atasının tekâmülü uzun çağlar süren bir varlığın, işe yaramaz bir eşya gibi bir yana atılması hiç de mümkün değildir. "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"[1] O, ancak sürekli terbiye edilerek gelişen bir ego hüviyetinde evrenin arzettiği mânaya katılabilir. Zaten "hangi insan daha iyi amel yapabilecek" diye ölüm ve hayat yaratılmıştır. İnsanların iyi amel konusunda yarışmaları, bilgi ve ahlakî davranışlarına bağlıdır. Bilgilerini öğretimle arttırırken, davranışlarını da eğitimle geliştirmesini bilmelidir. Böylece mârifet ve fazîlete birlikte yönelmelidir ki başarılı ve mutlu olabilsin.

Kıyâmete kadar devam edecek Kur'an hükümlerinin "oku" emri ile başlaması, insanlığın, fert ve cemiyet olarak, hem kendine, hem de tabiata olan hakimiyetini sürdürebilmesinin sırrını saklamaktadır. Yalnız ilk nâzil olan âyetlerin ışığında bile, Kur'an öğretiminin şu esaslara dayandığı açıklanabilir :

1 - Okumak,

2 - Yaratılışı (özellikle insanın yaratılışını) düşünmek,

3 - Yazıya ve kalem kullanmaya önem vermek,

4 - İnsanın, elinden geldiğince çalıştıktan sonra sonucunu Allah'ın yardımıyla öğrenebileceğini, ilimde bu yardımın her an hazır olduğunu bilmek,

5 - Bu düsturlar yönünde çalışmazsa -ki insan buna karşı kesin olarak inzâr edilmektedir- eğitim ve öğretimden mustağnî kalırsa, Firâvun ve Kârûn gibi, azgınlığa düşeceğini bilmek[2].

---

1 el-Kıyâme, 75/ 36.

2 Halis AYHAN, Din Eğitimi.., s. 77.

Ancak, meseleye "bilgi - davranış ilişkisi" açısından bakılacak olursa, bilginin davranışla yakından ilişkisi olmasına rağmen, aralarında sebep - sonuç ilişkisi kurulamadığı görülür. Kurulsaydı alkolün zararlarını bilenlerin kullanmaması, dedikoduyu haram tanıyanların yapmaması, millî tarih ve edebiyatımızı öğrenenlerin onlara cephe almaması gerekirdi. O halde öğretim tek başına yeterli olamamaktadır. Eğitimle desteklenmeyince insanın bilgisi, doğru yoldan sapmasına, bu da insanın perişanlığına sebep olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, insana verilen nimetler arasında kulak, göz ve bunlardan sonra da manevi kalp (fuâd) konusunda dikkatleri çeker. İnsanın eğitilme noktaları olan bu nimetlere karşılık insanların çok az şükrettiklerini belirtir[1]. Kur'an'da yedi yerde işitme ve görme kâbiliyetlerinden sonra, anlama ve eğitilme merkezi olan "fuâd"ın zikredilmesi[2], önceki iki yolla bilgilerin toplanarak "fuâd" adındaki idrak gücü merkezinde değerlendirilip arşivlendiğini ve buradan eğitime yönelik sinyaller şeklinde organlara gönderildiğini vurgulamak için olsa gerektir.

İnsan, eğitilmeye hazır yaratılışı ve cüz'î irâdesiyle bırakılmamalı, belli hedeflere dikkati çekilip, hareket ve davranışlarına belli bir yön verebilmesi için metodlu bir eğitime tabi tutulmalıdır.

Eğitim metodları arasında "mükâfat ve ceza metodu", Kur'an literatüründeki karşılığı ile "tebşîr ve inzâr", sonuçları açısından diğerlerinden daha etkili görünmektedir. Akıl melekesine sahip insanları hem yetişme çağında, hem de olgunluk devresinde yönlendirebildiği gibi, hayvanlara da etkili olabilmektedir. Göründüğü kadarıyla sirk hayvanları,

---

1 el-Mülk, 67/ 23.

2 Muhammed Fuad ABDULBAKİ, El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, İstanbul-1986, s. 510 (فأد) maddesi.

yetiştiricisinin bir elinde yiyecek, diğer elinde kırbaç ile yaklaşması ve bu "mükâfat - ceza" metodunu uzun bir zaman sürecinde, ama hep aynı doğrultuda uygulamasıyla yetişmektedir[1].

Bu güçlü eğitim metodu karşısında, ilgisiz ve tepkisiz kalabilecek bir insan, cennet nimetlerini arzu etmiyecek ya da cehennem ateşinden korkmayabilecek bir fert düşünülebilir mi? Âhirete inanmayanlar bile bu güçlü "tebşîr - inzâr" örgüsü karşısında ilgisiz kalamamaktadır[2]. İnsanın bu zayıf yönünü Kur'an, özellikle Mekkî âyetlerde yoğun bir şekilde ele alır. Onun, hidâyete teşvik edilmesinde olduğu kadar, îman etmesini izleyen aşamada günahlardan kaçınmasında ve salih amele yönelmesinde de etkisini sürdürür.

2 - Eğitimin İnsan Davranışlarına Etkisi :

Yeryüzündeki her şeyi insan için yarattığını bildiren Allah[3], insanın dünyaya hakimiyetini sürdürebilmesini ve yaratıkların en üstünü olabilmesini[4] her şeyden önce onun "bilgi"sine bağlar. İnsan, kendisine verilen öğrenme kâbiliyetiyle yalnız müşahhas eşyayı değil, soyut kavramları da analiz/sentez yoluyla tanıyıp bilmek gücüne sahiptir. Bu güç yalnız insanlarda var, melekler ve hayvanlarda yoktur[5]. İnsan bu güç ve kâbiliyetiyle yeryüzünde ilâhi bilimin halifesi ya da mümessili olmuştur.

İnsan bütün hayvanlardan farklı olarak, ana rahmindeki embriyolojik gelişmesini tamamlamadan doğmakta, hayatı için zaruri gelişmesini, doğduktan sonra tamamlamaktadır. Hatta doğduktan sonraki

---

1 Seyyid HAYRULLAH,'İlmu'n-Nefsi't-Terbevî, Beyrut - 1988, ss.225.- 227.

2 el-Meâric, 70/ 36-38; Tefsiri için bkz. Elmalılı Hamdi YAZIR, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, ts., c. VIII, s. 5363.

3 el-Hacc, 22/ 65; Lokman, 31/ 20; el-Câsiye, 45/ 53.

4 el-Bakara, 2/ 29; el-İsrâ, 17/ 79.

5 el-Bakara, 2/ 31.

safhaları da hayvanlara göre daha uzun zaman almaktadır. Biyolojik açıdan dezavantaj gibi görülen bu durumu, psikolojik ve sosyolojik açıdan lehine olmaktadır[1]. Çünkü diğer hayvanların İlâhi sevk ile sahip oldukları kâbiliyetleri, insan daha geç zamanlarda, üstelik ebeveyninin ve çevresinin eğitimle yardımcı olması sonucu kazanabilmektedir. Ancak, hayvanların sahip oldukları kâbiliyetler insanlarınkine göre sathi ve temelsizdir. İnsanlar eğitimle, sapasağlam ve derin temeller üzerine kurulmuş kâbiliyetler ile bilgi ve becerilerini kazanırlar. Böylece insanın üstünlüğünün, hayatı boyunca çok daha köklü olduğu otaya çıkar.

İnsan için doğru bilgilere ulaşmak tek başına yeterli değildir. İrade ve arzulara yön verecek eğitimle, ihtirasları yenmeyi öğrenmek de şarttır. İnsanlar semâvî kitaplar sayesinde ilim sahibi olsalar bile, aralarındaki ihtiras yüzünden anlaşamayabilirler[2]. Öyleyse bildiklerini yapabilme gücünü göstermek, içten gelerek uygulamak, yerine getirme beceri ve alışkanlığını kazanmak esastır. Yapabilen, aynı zamanda biliyor demektir. Sanki Kur'an'da çok sık tekrarlanan "îman ve sâlih amel" formülünde îman, "bilgi + irâde + girişim" üçlüsünü kazanmayı, sâlih amel de bunları uygulamayı ifâde eder.

İnsanların, en gelişmiş cemiyet şekli olan "millet" seviyesine yükselebilmeleri ve bu seviyeyi koruyarak hayatlarını başarıyla sürdürebilmeleri, eğitime sıkı sıkıya bağlıdır. Cemiyetin teşekkülü ve devamı için eğitim, en önemli çalışmaların adıdır. Yine eğitim; zekâ, hâfıza, dikkat ve alışkanlıkları zamanında işletip geliştirerek ulaşabileceği son noktaya varması için insana yol göstererek yardımcı olmaktır. Yoksa doğuştan sahip olmadığı bir kâbiliyeti insana kazandırmak değildir[3].

---

1 Erdoğan FIRAT, Şahsiyet..., ss. 37-38.
2 Âl-i İmrân, 3/ 19.
3 Halis AYHAN, Din Eğitimi..., ss. 40, 41.

Kur'ân-ı Kerîm hayır ve salih amel kavramlarını sık sık tekrar etmekle bunların âdet ve alışkanlık haline gelmesini hedefler. Sonunda nefsin, bir gayret sarfetmeden, yorulmadan ve bir genelleyici güç ile karşılaşmadan yapabilmesini devamlı teşvik ve telkin eder. Bu maksatla önce cahiliyet devrinden kalma, ya da daha sonra aynı karakterde ortaya çıkabilecek kötü alışkanlıkları, vücudu kötü huylu bir urdan kurtarır gibi kesip atar. Ancak ilk devirlerde ictimâî, siyasî veya iktisadî özelliği olan âdetler konusunda topluma tedricî bir tedâvi uyguladı. Organ eksikliği ile hastanın moralini çökertmemek gayesini güttü[1]. Ayrıca insan için, boş vakitleri iyi ve faydalı faaliyetlerle doldurmak en etkin terbiye metodlarındandır. Çünkü nefis boşluktan sıkılır, boş vakitlerde iyi işlere yönlendirilmezse, kötülüklere sapar[2].

Birçok biyolojik ve psikolojik ekollerde insan benliğiyle mücâdele, önemli bir yer tutar. İnsanın şuuraltında duyduğu doyumsuzluk ve rahatsızlıklardan sözedilir. İnsanın içinde varlığını hissettiğini ya da kendinden ayıramadığı halde, varlığından da rahatsız olduğu bu "doyumsuzluk merkezi"ne Kur'an nefis adını vermekte ve devamlı kötülüğe meyilli olduğunu belirtmektedir[3]. Kur'ân'a göre nefis, insanları maddî hayata bağlayan güç ve enerji kaynağıdır, bir denge unsurudur; ancak kontrol altında tutulması gerekir. Bir buhar kazanına sıkıştırılan buhar nasıl tahribat yapmaksızın hareket gücü sağlaması için kontrol altında tutulması gerekirse, nefis potansiyelinin de aynı şekilde ruha sadece beden enerjisi sağlaması için eğitimi gereklidir.

İnsanın kendi gücüne güvenmesi, sınır tanımayan bir serbestliği, insanî veya İlâhî hiçbir otoriteye eğilmemesi, kendi başına buyruk

---

1 Muhammed KUTUB, Menhec.., c. I, s. 200.
2 Muhammed KUTUB, Menhec.., c. I, s. 206 vd.
3 Yûsuf, 12/ 53.

yaşaması; kısacası, kulluğa aykırı düşen herşey câhiliyet döneminin en değerli vasıfları, en ideal meziyetleriydi. Şeref ve namusa eşdeğerde kabul görebilen "yiğitlik" belirtisiydi. Kur'an'da "câhiliyyet hamiyyeti"[1] adı verilen bu kavram, insanın kendi benliğini, şerefine noksanlık getirecek en küçük bir hareketi şiddetle reddeden korkunç şeref ihtirasını gösterir. Kur'an, câhiliye devrinin olumsuz ve gurur yüklü bu ruhuna öldürücü darbeler indirdi. Meselâ: "Hayır! İnsan kendi kendini yeterli gördüğü için azar"[2] hükmünü getirdi ki, kâfirlerin küfrünün temeli bu kof duygudur. İnsanî olsun, İlâhî olsun, hiçbir otoritenin önünde eğilmeyi kabul etmeyen bu "aşırı şeref duygusu"dur ki kâfirleri dine karşı bu kadar sert muhalefete itmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, şiddetle yerdiği bu câhiliyet kabalığının yerine "hilm" sıfatını benimsetir. Bu sıfatı Allah, Kur'an'da hem kendi Zât'ı hakkında[3], hem Peygamberleri[4], hem de kulları hakkında beğenilen bir vasıf olarak ifâde eder.

Hilm, pasif bir özellik değildir. Kuzunun sakin sakin durmasına hilm denmez. Tersine hilm, ruhun öyle aktif ve olumlu bir gücüdür ki insan onunla, kendini her zaman şaşkına çevirebilecek ihtiras ve öfkesine gem vurup dindirir. Hilm üstün bir akıl gücünün göstergesidir; gücün olmadığı yerde hilm de yoktur. Hilm idarecilik vasfıdır, idare edilme gevşekliği değil. Yaratılış bakımından zayıf ve güçsüz kişi, kızdırıldığı zaman ne kadar sakin durursa dursun, hâlim değildir, sadece

1 el-Fetih, 48/ 26.
2 el-'Alak, 96/ 6-7.
3 Bkz. el-Bakara, 2/ 225, 235, 263; Âl-i 'Imrân, 3/ 155; en-Nisâ, 4/ 12; el-Mâide, 5/ 101; el-Hacc, 22/ 59; et-Teğâbun, 64/ 17..
4 et-Tevbe, 9/ 114; Hûd, 11/ 75, 87.

zayıftır. Hâlim, her şeyi yapabilecek kuvveti olduğu halde dizginleyip, kuvvetini zorbalık yerine verimli alanda sarfeden kişidir[1].

Kur'ân-ı Kerîm, insanın inkârına sebep olarak onun eğitimsizliğini gösterir. Ona göre insanın cehâleti, hırs ve öfkeyle itaat etmesi, öfkenin pençesine düşmesi; aklının zayıflaması, düşünce dengesizliği, olaylara nüfûz edememek ve isâbetsiz hüküm vermek anlamlarına gelir.

Daha açık bir ifâdeyle, kâfirlerin inkâr hastalığına gerçek sebep olarak, onların âhiret konusunda korkularının olmamasını ve her şeyin bu dünyadan ibaret olduğunu zannetmelerini gösterir. Dolayısıyla onlar Kur'an'dan, tıpkı arslanı görmüş yaban eşekleri gibi kaçarlar[2].

İşte Kur'an onların bu ürkekliğini gidermek amacıyla, önce onlarla ünsiyet kurmak için ayrıca bir çaba sarfetmiştir. Hemen ilk nâzil olan âyetlerden başlayarak, Kur'ân'ı, yabancı birinin değil, kendilerini Yaratan'ın adıyla okumalarını istemiştir.

Kur'ân'a göre insanın eğitilecek yönleri epeyce çoktur. Bu yönlerden bazılarını eğitim tamamen değiştirir, yerine yeni vasıflar kazandırır. Bazılarını da ıslah ederek daha hayırlı bir gayeye yönlendirir.

a) İnsan Karakterinin Tamamen Değişebilen Yönleri :

1- Kur'an nankörlüğü "t e ş e k k ü r " ile değiştirir. Teşekkür, ahlâki münâsebetleri yöneten temel hukuk kurallarının başında gelir.

---

1 Bkz. es-Saffât, 37/ 101.

2 el-Müddessir, 74/ 50-51. Bu ifade Arapçada bir deyimdir. Yabani eşeklerin özelliklerinden biri de, bir tehlike hissettikleri anda, başka hiçbir hayvanın kaçamayacağı bir hızda kaçmalarıdır. Bu yüzden Araplar, ürkek ve düşünmeye yanaşmayan bir kimseyi, arslan veya avcı görmüş bir yaban eşeğine benzetirler. (Ebu'l-Alâ el-MEVDUDİ, Tefhîmu'l-Kur'an, Terc.: (Bkz. Bibliyografya), İstanbul-1987, c.VI, ss. 467-479.

Ama insanın eğitilmemiş tabiatı insanı zıt davranışlara iter. "İnsan, gerçeten Rabb'ine karşı pek nankördür. . Üstelik kendisi de bunun farkındadır"[1]. Evet, "İnsan gerçekten apaçık nankördür"[2].

İslâm'dan önce de Araplar teşekkür kavramının gereklerini yerine getirirlerdi. Kur'an, az uygulanmakla beraber sağlam olan bu yapıyı alır, dinî bir düzeye yükseltir. Artık teşekküre konu, İlâhi nimettir. Ancak bu noktada insan kendini bir yol ayrımında bulur : Ya doğrusunu yapıp şükredecek veya yanlışı tercih edip nankör davranacaktır. Ve bir sonraki safhada da şükür îmana, nankörlük ise inkâra dönüşecektir. Artık birbirine zıt iki kavram oluşmaktadır[3]; İnsan ise bu iki zıt kavram arasında kendi başınadır. Şu âyetler bunu anlatır : "İman etmelerinden sonra inkâra yönelen bir kavmi Allah neden doğru yola eriştirsin?!"[4] "Büyüklük taslayanlar, 'sizin inandığınızı biz inkâr ediyoruz' dediler"[5].

2- Âdetlere körü körüne bağlılık veya sosyal psikoloji denilebilecek taklitçiliği Kur'an reddeder. Yerine tefekkürü, ibret almayı aklı çalıştırmayı ister. Mesalâ ; Hz. İbrahim'e karşı putlarını savunanlar "Babalarımızı onlara tapar bulduk, dediler"[6]. İbrahim (a.s)ın, putların kırılması işini büyük puta sormalarını, konuşabiliyorsa cevap vereceğini söylemesi üzerine de, "Doğrusu biz haksızız!" diyebilmişlerdi. Ancak yine kafalarındaki eski inançlarına gömülerek, "Ey İbrahim! Bunların konuşamayacağını, and olsun ki, sen de bilirsin..." demişlerdir[7].

---

1 el-Adiyât, 100/ 6-7.
2 ez-Zuhruf, 43/ 15.
3 Toshihiko IZUTSU, Kur'an'da Allah..., s. 220.
4 Âl-i İmrân, 3/ 86.
5 el-A'râf, 7/ 76.
6 el-Enbiyâ, 21/ 53; Lokman, 31/ 22.
7 el-Enbiyâ, 21/ 63-65.

Putlara tapmakla ne kadar alçaldıklarını düşünebilmek, onlar için o derece bir yücelik belirtisiydi. Basîretlerinin bir an için açılıp, inkârda aşırı gittiklerini farketmeleri hayra alâmetti. Ancak bu bir parıltıydı, yerini yine karanlıklar aldı; yine şöyle batıl bir delile sarıldılar :

"Onların konuşamadıklarını sen de biliyorsun"[1]. İşte Kur'an eğitimi, insanın hakikate yaklaştığı bu tür demleri geliştirip, kıvılcım halinden hidâyet ışığı haline getirmeyi hedef alır.

3- İnsan müşahhas şeylere inanmaya meyillidir. Özellikle beden kesâfeti, ruh nehâfetine baskın gelen insanlar, inanmak için hep müşahhas mûcizeler beklerler[2].

İnsan, hisleri yoluyla kavrayamadığı âlemlere îman etse bile, bunları duyuları yoluyla algıladığı şekillerde yorumlar, açıklamaya çalışır. Meselâ, melekler ve şeytanlar için çeşitli şekiller düşünür. Fakat zamandan, mekândan ve her türlü yaratıklardan farklı ve onlara benzemekten münezzeh olduğu için, Allâh'ı tasavvur etmekten kaçınır; bunda zorlanır ve bu konuda hayaline hücum eden her şekli kovmak için çabalar[3].

Kısacası, Kur'an eğitimi insanı bu müşahhas dünyadan, mücerred îman konularına yüceltmeye gayret eder. Müşahhas şeyleri anlamaya alışık insanın, mücerred olan ilâhi ve uhrevî konuları anlamasında karşılaştığı problemleri çözmede ona yardımcı olur.

---

1 Seyyid KUTUB, Fî Zılâli'l-Kur'ân, Terc.: M. Emin SARAÇ, Bekir KARLIĞA, İ. Hakkı ŞENGÜLER, İstanbul, t.y. s.151

2 Bkz. el-İsrâ, 17/ 90-93. Münâfıklar -belki de müşahhas diye- Allah'tan çok mü'minlerden korkarlar. Çünkü derince düşünmezler. Toplum halinde görünseler bile kalpleri darmadağınıktır. Bkz. el-Haşr, 59/ 13 - 14.

3 Muhammed KUTUB, İns. R'sik..., c. I, ss.151 - 152.

b) İnsanın Islah Edilebilir Yönleri :

Kur'ân'ın, insanın ıslah ettiği yönleri ya da duyguları ise, onun insanlık şerefi ve üstünlüğü için gerekli vasıflarıdır. Bunlara da şu özellikleri örnek gösterilebilir :

1- İnsan aceleci ve peşincidir[1]. Onun için âhiret daha hayırlı ve sonsuz olduğu halde, kendine yakın olan dünya hayatını tercih eder[2]. Kendisi için son derece ağırlıklı ve önemli olan âhireti önemsemez[3].

Kur'an insanın bu psikolojisini bildiği için, onu kendi haline bırakmaz. Meselâ, zinayı yasaklarken, "zina etmeyin" yerine "zinaya yaklaşmayın" der[4] ve insanı tehlikeye yaklaştırmaz bile. Fakat buna rağmen onun acelecilğini tamamen dumura uğratmaz. Çünkü bu arzu ve heveslilik onu atâlet ve donukluktan kurtarmak için mayasına katılmıştır; dolayısıyla sadece ıslah etmek yeterli olacaktır. Hz. Yusuf ilk davette, "Allah'a sığınırım!" diyerek çekimser kaldığı halde, kadın iyice meyledince, iffetiyle şehveti birbirini dengelemiş, nihâyet Peygamberliğe seçilmiş bir kimse olarak, kemal ve ismet sıfatlarının yüceliğinden dolayı kadına kastetmemiş, kadının da kastına muvâfakat etmemiştir. Kötü bir işin gerçekleşmesi için bütün iç ve dış şartlar mevcut iken, Hz. Yusuf'un kendine yapılan teklifi reddetmesi, haramın çirkinliğini aynelyakîn hissetmesinden doğuyordu[5].

---

1 el-İsrâ, 17/ 11.

2 el-A'lâ, 87/ 16-17.

3 el-Kıyâme, 75/ 20-21; el-İnsân, 76/ 27.

4 el-İsrâ, 17/ 32.

5 Abdullah AYDEMİR, "Hakkında Gayr-ı Mevsûk Rivâyetler ve Hz. Yusuf (a.s)", Diyanet Dergisi, Ankara - 1975, sa. II, s. 84 vd.

Bu konuda ez-Zemahşerî (ö.538 h.); "Gençlik çağındaki şehvet sıkıştırmaları ve kadının, akılları durduran entrikaları dikkate alınırsa, bir an için böyle bir arzu duyması normaldir. Nitekim Yusuf da aklını kullanarak Allah'ın haramından kaçmak gereğini duymuş ve derhal kendini toparlamıştır" der[1].

Hz. Yusuf, böyle bir arzuyu duymamış olsaydı, onu mağlup etmesi de söz konusu olmayacak ve Allah indinde makbul bir mevki kazanamayacaktı. Çünkü yüksek mevkiler, musîbetin ağırlığı nisbetinde gösterilen sabır ve mukâvemete karşılık verilir[2].

2- İnsan mala mülke, menfaatlerine ve bir çevresi olmasına aşırı derecede düşkündür[3]. Bu düşkünlüğü îman ve takvasına bağlı olarak karşılanacaktır. Buna mukâbil, verilenler geri istense ve bunun için zorlansa cimrilik edecek, kinini ortaya koyacak; Allah'ın zengin, kendisinin fakir olduğunu akledemeyecektir[4]. Kur'ân'a göre Allah, insanın rızkını -onu yakından bilip tanıdığı için ve onun iyiliğine olsun diye- Kendi dilediği bir miktar indirmekte, kullarına rızklarını bol verse, yeryüzünde azacaklarını bilmektedir[5].

Ayrıca insan, Allah ve Rasûl'ü karşısında muhâkeme edildiğinde, önce haksız çıkacağı endişesiyle, muhâkemeye yarı gönüllü razı olur; hüküm lehine tahakkuk ederse cânü gönülden kabul eder. Kur'an insanın bu halini, "Kalplerinde hastalık mı var, tereddüt mü ediyorlar? Ya da Allah ve Rasûlü'nün kendilerine haksızlık mı edeceklerini sanıyorlar?"

---

1 Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ, el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmıdı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucûhi't-Te'vîl, Lübnan, t.y., c. II, ss. 455-456.

2 Seyyid KUTUB, Fî Zılâl..., c. VIII, s. 385.

3 Âl-i 'Imrân, 3/ 14.

4 Muhammed, 47/ 36-38.

5 eş-Şûrâ, 42/ 27.

ifâdeleriyle yerer; böyle bir durumda, "Duyduk ve kabullendik" demelerini, kurtuluşlarının böyle mümkün olacağını bildirir[1].

3- Yine Kur'an, insanın zarara uğrayınca Rabb'ine başvurduğunu, sıkıntıdan kurtulunca da önceki başvurusunu unutup kendi kendine yeterli olduğunu sandığını vurgular, Allah'ı bırakıp, fayda veya zararı dokunmayacak şeyleri, ya da zararı faydasından daha yakın kişileri dost edindiğini anlatır[2].

Kur'an insanın bu aceleciliğini, sonunu düşünmeden karar vermesini, mal - mülk ve çıkarlarına aşırı düşkün olduğunu vs. asla izâle etmeye çalışmaz. Bunların gerekli olduğunu, ancak düzeltilip, insana faydalı hale getirilmeleri gerektiğini belirtir. Çünkü bilir ki insan bu delidolu haliyle "Mukaddes Emâneti" yüklenmiştir. Başarırsa mevki o derece yüksek, mükâfatı da o kadar büyük olacaktır.

İnsanın kişiliği, bütün bu isteklerinin kesilmesiyle değil, yontulmasıyla, ihtiyacı ölçüsünde yerine getirilmesiyle; zaman zaman engellense de, her halükârda tebşîr veya inzâr etmekle belli bir yöne yönlendirilmesi tarzında yapılacak eğitim çalışmaları sayesinde ortaya çıkacaktır. Eğitim, "insanda var olan bütün bedenî ve ruhî kâbiliyyet ve temâyüllerin geliştirilip yönlendirilmesi" olarak tanımlandığına göre eğitimin başlıca görevi, insan nefsinin bu tür isteklerini yerli yerince tatmin ederek, ferdi, ruh ve beden sağlığı içinde yaşatmak, cemiyetle bütünleşmesini sağlamak ve böylece ona âhiretini de kazandırmaktır.

---

1 en-Nûr, 24/ 48-52.

2 er-Rûm, 30/ 33, 36; ez-Zümer, 39/ 8; el-Hacc, 22/ 12-13. Müfessir ÂLÛSÎ, bunlardan birincilerin putlar, ikincilerin de inkârcıların liderleri olduğunu açıklar. (Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî, Beyrut, t.y., c. XVII, s. 124 vd.

3- Eğitimde Mükâfat ve Cezanın Rolü :

İnsanın davranışlarını olumlu ya da olumsuz yönde yönlendiren sebepler, onun sahip olduğu idrâk gücü veya zekâsı değildir. Çoğunlukla farkına varamadığı, kontrol edemediği hisleri ve heyacanıdır. Özellikle yetişme çağındaki insanlarda, hatta Mekke devri müslümanları gibi genç toplumlarda his ve heyacan bütün davranışlarına yön vermekte, şuurlarının gelişmesinde ilk sebep olmaktadır.

Fertte şuurun gelişmesi çaba en önemli faktördür. Onun mevcut zekâ potansiyelini işletmek ve çaba sarfetmesini sağlamak için onu tahrik etmek gerekir. Hilmi Ziya ÜLKEN, sarfedilen çabanın sürekli bir gerginlik doğuracağını ve bu gerginliğin monokon seviyede devam edemeyeceğini ifâde eder. Ona göre bir noktaya çevrilen dikkat bir müddet sonra yorulur, ince algı bulanıklaşır, bir güç harcayan kas gevşer. Gevşemenin farkına varmadan çalışmayı devam ettirenlerde birden çökme veya yığılma görülür. Bu yüzden, bitkinliğe meydan vermeden çabayı sürdürmek, ara sıra dinlenmekle, gevşeyip yeniden harekete geçmekle mümkün olur[1]. Bu iki ritm birer yarım daire gibidir ve ikisi birleştiği zaman dairenin bütünlüğü tamamlanmış olur. Ruhi hayat, gerilmede olduğu kadar gevşemede de devam eder ve aynı derecede önemli rol oynar[2]. Kur'ân-ı Kerim, insanın bu şuur yapısını, onu inzâr ederek harekete geçirmekte ve tebşîr ederek yönlendirmektedir.

Ancak inzârın itici gücünün insanı arkadan desteklemesiyle iş bitmez. Onu önden çekecek müjde yani mükâfat gücü de olmalıdır. Herhangi bir sebeple bu iki/üçten biri zayıflar veya çalışamaz hale gelirse,

1 Hilmi Ziya ÜLKEN, Eğitim Felsefesi, İstanbul-1967, s. 109.
2 Erdoğan FIRAT, Şahsiyet.., s. 43.

hemen diğeri faaliyetini arttırır ve istenen hareketi sağlar. Arkadan itene "elem" adını veriyoruz, önden çekene de "haz". Fıtrî olan bu hislerden haz, insanı, tabiatı gereği kabullenip bağlanacağı gayeye çeker. Elem ise bir mahmuz gibi, insanı harekete geçirip koşturan destek bir güçtür. İnsan devamlı elemlerden kaçıp hazza ulaşmak temâyülündedir. İşte bu iki faktör birlikte çalışarak insanın ileriye doğru motivasyonunu sağlar[1].

Açlık, susuzluk, sıcaktan bunalma, üşüme vb. duyguların insanı içten kemirmesi, vücudun fonksiyonunu devamlı yerine getirebilmesi için korunmasını sağlayacak beslenme ve barınmasına yönelik bir alarm ve teminat sistemidir. Cinsiyet arzusu da beşeriyetin devamını sağlayacak itici bir güçtür. Cinsî zevke duyulan aşırı istek, insanı, her türlü ihtiyacını giderecek çalışmaya yönelten bir garantidir. Bedenin ihtiyaçlarının giderilmesi için duyulan elem, tek başına insanı sürükleyici değildir. O, arkadan itici bir destek olurken, gerçekleştiği anda duyulacak zevk de önden çeken bir güç olmakta; arzunun gerçekleşmemesi durumunda doğacak elem ile gerçekleşmesinin ortasında gizlenmiş haz, iki zorlayıcı fonksiyon olarak hayat yolunda insana hareket kazandırırlar[2].

Genel mânada zevk ve elem adındaki bu motivler eğitimde mükâfat ve ceza görünümü kazanırlar. Terbiye metodlarından "örnek olma", "öğüt verme" ya da "ikna etme" metodları fayda vermediği zamanlarda ödüllendirmeye geniş ölçüde yer verilir, son sınırına kadar uygulamaya geçilir. Onun da etkisiz kaldığı safhada, eğitim işlerini yarıda bırakmayacak bir çare elbette lâzımdır. Bu çare "cezalandırma"dır[3].

---

1 Muhammed KUTUB, **Menhec..**, c.I, s. 108.

2 Aynı yer.

3 Aynı eser, ss. 189-190. Bu konuda Ziya Paşa'nın,
"Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir,
Tekdirle uslanmayanın hakkı kötektür." beyti zikre değer.

Modern Avrupaî eğitim sistemlerinden bazıları eğitimde ceza uygulamasından nefret eder, ağıza alınmasından bile hoşlanmazlar. Bu fikir, onların "aslî günah" telakkisine tepki olarak gelişen akımın bir fikri olsa gerektir. Bu telakkiye göre insan tabiatı, yaratılıştan fenadır, günahkârdır. "İnsan Allah'ın gazabına uğramaya mahkûm ve fenalıklarla dolu olarak dünyaya gelmiştir. İyi insan yani Allah'ın sevgili kulu olmak zorundadır ve bu sık sık cezaya uğramakla hızlandırılır[1].

Martin LUTER'e (ö.1546) göre "cezalar iyilikseverliğin eserleridir. Yaramaz çocukların üstesinden gelebilmek için iyi bir meşe sopası alıp onunla vücutlarını adamakıllı okşamak lazımdır. Sopada ruh hastaları için ananevî bir ilâç vardır"[2].

Yine, batılı yazarlardan Oscar WILDE (ö. 1900): "Dünyalar ızdıraplarla kurulmuştur. Izdırapta engin ve eşsiz bir realite vardır. Hayatın sırrı ızdırap çekmektir. Güzel bedenler için zevk, güzel ruhlar için de ızdırap gerekir" diyordu[3].

Günümüzde ise bu tür düşüncelerin tamamen tersi bir metod gelişmekte ve eğitimde cezalandırma usûlü tamamen kaldırılmış kabul edilmektedir. Ama cezalandırmadan eğitilen neslin bir örneği Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış; bozuk, doyumsuz, uyuşturucu müptelası ve darmadağınık bir nesil oluşmuştur.

Aslında cezalandırma her şahıs için zaruri olmadığı gibi, eğitimcinin ilk aklına gelen ve hemen başvuracağı bir yol da değildir. Örnek ile yola gelmeyen için ilk metod "öğüt"tür, hayra yönlendirmedir :

---

1 İbrahim CANAN, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, İstanbul-1984, s.283, (B. RUSSEL, Terbiyeye Dair, Terc. Hamit DERELİ, Ankara-1954)'ten naklen...

2 İbrahim CANAN, Peygamberimizin.., s. 284.

3 Nurettin TOPÇU, İradenin Davası, İstanbul-1974, s. 23.

"Ey inanan kişi, sen fenalığı en güzel şekilde sav ; o zaman, seninle aranızda düşmanlık bulunan kişinin yakın bir dost gibi olduğunu görürsün"[1].

Ayrıca bu metoda, ferdin eğitiminden ümit kesmeden, sabırla devam edilmelidir[2]. Çünkü kolay ikna olmayan bu tür kişiler, psikoloji kliniklerinin ıslahına çalıştığı kişilerdir; hiç kimse bunların ilaçlarına ve tedâvi çarelerine engel olmaz. Ama bu tiplerin, eğitim vasıtalarının değerini düşürecek tutumları kendi çaplarında kalmayıp, sapıklığa örnek olacak ve teşvik edecek boyutlara ulaşırsa; yakın alâka, letâfet ve nezâketin yüceliğine gölge düşürür ve kıvama gelmeyen şahsiyetlerin ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla ceza da vazgeçilmez bir metottur, ancak zulüm derecesine varmamalıdır[3].

Sık sık cezaya başvurmak da beklenen sonucu vermez. Bir çocuğa veya yetişkin birine kınayıcı sözler sıkça söylendiği takdirde, zamanla bu sözlerin, kendine söylenen şahsın dikkatini çekmediği görülür. Bu safhada, o şahsın kınama ve azarlamaları kanıksayarak, kötü davranışlara daha da cesaretleneceği unutulmamalıdır[4].

Gerek hayvanlar, gerekse insanlar üzerinde yapılan pek çok tecrübeler göstermiştir ki, canlı varlığı yönlendirmede etkili olma açısından mükâfat, cezalandırmadan daha etkilidir. Çünkü itici güç olan elemin geri tepici veya yön saptırıcı baskısına karşılık, hazzın, çeşitli yönlerdeki motivasyonları toplayıcı vasfı vardır. Ama yine de bu, cezanın kaldırılması gerektiği anlamına gelmez.

---

1 Fussilet, 41/ 34.

2 Bkz. el-Müzzemmil, 73/ 10; en-Nahl, 16/ 126.

3 Muhammed KUTUB, **Menhec..**, c. I, ss. 190-191.

4 Muhammed b. Muhammed el-GAZALİ, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Mısır-1939, c.III, s. 73.

Diğer bir yönden, mükâfat veya ceza doğrudan, yani yerinde ve zamanında uygulanmalıdır. Fert eğitim yolunda ilerlerken gösterdiği bir davranışı ile, buna karşılık olarak verilen mükâfat veya ceza arasında, olumlu yönde yüceltici, hatalı yönde caydırıcı bir bağlantıyı olumlu yönde kurabilmeli, ödüllendirilen veya cezalandırılan kimse, cenneti ya da cehennemi niçin hakkettiğini bilmelidir[1].

İnsanın bu zaaflarına uygun olarak inzal edilen Kur'an'da, amellerin karşılığı olan sevap veya ikâbın bir kısmı bu dünyada verilirken, âhiretteki karşılıklarından da o kadar sık ve canlı ifâdelerle söz edilir ki, insan bazan kendini cennet ya da cehennemin içinde hissedebilir. Ama bunların tasvir edildiği üslup, her mü'mine, bu tasvirleri kendi zevk ve zihin kapasitesine göre anlamasına izin verir. Âyetlerde avâm için, müşahhas cennet zevklerinin ve cehennem azaplarının bir tesiri söz konusu iken, aynı âyetler aydınlar için onlardan daha şerefli ve üstün mânaları temsil ederler[2].

4- İnsan Benliğinde Ümit ve Korkunun Yeri :

İnsan, kendinde hem hayvanî hem de ruhanî sıfatları taşıyan ve hayatı boyunca bu sıfatların çizdiği zikzaklı yolda yürüyen bir varlıktır. Genellikle refahı artıp mutluluğa kavuştuğu oranda insanlardan çoğunun yüce duygularla alakası azalır veya kesilir. Felâket kapıları açılıp da dert ve sıkıntılar ardarda gelmeye başlayınca umut ışığını yakmaya uğraşır, içinde gizli duran Allah'a başvurma duygusu kıpırdamaya başlar.

---

1 Seyyid HAYRULLAH, **İlmu'n-Nefs...**, s. 21.

2 Subhî es-SALİH, **Ayet ve Hadislerle Cennet - Cehennem, Ölümden Sonra Diriliş**, Terc. : Şerafettin GÖLCÜK, İstanbul - 1981, ss. 196 vd.

Bütün canlıların, hatta makinaların dahi, bütün faaliyetleri "bir halden başka bir hale geçiş"ten ibarettir. Bir asansörün düğmesine basınca harekete geçmesi, bir hayvanın yürümesi, bir insanın hayra yönelmesi vb. hep bir halden bir hale geçiştir. Öyleyse kâinat zerreden küreye halden hale geçiş içindedir[1]. İnsan da kâinat içinde yer aldığından, monoton bir şuurda kalamaz. Yazın dondurucu soğuğu, kışın da yakıcı güneşi özler. Bazan uykuya can atarken bazan da vücudunu çeşitli beden hareketleriyle yorarak rahatlamak ister. Çok pahalı ve lüks giyim ile eşyayı arzular, sahip olduktan sonra da sadeliği özler.

Cennette bile insana tekdüze refah sağlanmamış, tatları değişik yiyecekler[2], çeşit çeşit meyveler[3] ve daha nice değişik nimetler[4] müjdelenmiştir.

İnsanın bu "değişkenlik arzulayan nefsini" yola getirmek için bazan ümitlendirmek, bazan da korkutmak gerekir. Kur'an insanı bazan korkutarak, bazan da ümitlendirerek eğitir. Korkutması da ümitlendirmesi de onun yararınadır. Korkutması, bir fidanın çapalanmasının, ümitlendirmesi de sulanmasının sağladığı yarara benzer bir fonksiyona sahiptir. Böylece korku ve ümit, eğitimde bir kontrol mekanizması görevini üstlenir.

İçgüdülerin karşısında yer alan kontrol menizmasının insanda doğuştan bulunması, ancak gelişmesi için dış güçlere muhtaç olması bir çok bilginleri şaşırtmıştır. Sigmund FREUD gibi bazıları, insanda kontol mekanizmasının doğuştan var olduğunu inkâr etmişlerdir. Freud'e göre ahlâk her zaman baskı hüviyetini korumuş ve en tabii halde bile ahlâk

---

1 Ayhan SONGAR, **Sibernetik**, İstanbul-1979, s. 6

2 Muhamed, 47/ 15.

3 er-Rahmân, 55/ 51.

4 es-Secde, 32/ 17.

kaideleri çok sıkıcı olmuştur[1]. Freud vb. bu kaidelerin, insanın öz varlığında ve temel yapısında mevcut olduğu hakikati yanında, insan mekanizmasına dış baskı ile bir şeyin yerleştirilemeyeceği gerçeğini de kabul etmelidirler. Hz. Adem'e öğrenme ve konuşma melekesi sayesinde eşyanın isimleri Rabb'inin kudretiyle öğretilmiş, ancak bundan sonra isimleri tekrar edebilmiştir[2]. Halbuki Freud'e göre insan, ya sever ya da nefret eder; sevdiğine koşar, nefret ettiğinden kaçar. İnsanı bu iki duygu yönlerdirir.

Sevgi ve nefretin insanın bizzat kendinden neş'et ettiği doğrudur. Ama bu iki duygu ferdin dışında olup başkalarına yöneliktir. Ümit ve korku ise insanı çepeçevre sarar; içe doğru, merkeze doğru yöneliktirler. Bu sebeple ümit ve korku, Freud'un düşüncelerine mesned kabul ettiği sevgi ve nefret duygularından çok daha köklü ve geniştir[3].

"Gerçekçi bir açıdan bakılacak olursa, her insanın hayatında ahlâki düzeye ulaşılmadan önce yaşanan bir ümit ve korku dengesinin olduğu görülür. Bu bakımdan ümit-korku esasına bağlı tedbirli görüşün, ahlâki hayattaki yerini iyice değerlendirmekte yarar vardır"[4].

Korku, herhangi bir kimseyi altından kalkamayacağı bir durumdan korumak için bir "engelleme" olmalıdır. Korku, geri çekici ve tutucu bir etkisi olduğu için, ahlâk eğitiminde çok kullanılır. Özellikle kendini zayıf hissedenleri ahlâka aykırı davranışlarından engellemekte elverişli bir yol olmakla beraber, kıymeti sonuçta menfidir. Ahlâki şeyleri yapmaya teşvik etmek, ahlâk dışı şeyleri korkutarak önlemekten

---

1 Muhammed KUTUB, **İns. Psik.**, c. I, ss. 235 - 236 (Sigmund FREUD, **The Ego The Id**, s. 80'den naklen.)

2 el-Bakara, 2/ 31.

3 Muhammed KUTUB, **İns. Psik.**, c. I, ss. 106, 116.

4 Mehmet AYDIN, **Din F.**, s. 254.

daha pozitif, daha iyidir. Özellikle devamlı korkutulan kişiler hasseten zayıflar, ürkek olurlar. Ne insanlara ne de karşılaştığı ya da karşılaşacağı durumlara intibak edemez hale gelirler[1].

İşte bundan hasıl olan ruhi durum, bütün yaşama cesaretini kaybettirir, kişiyi duygusuzlaştırır. Artık ona göre hiçbir şey zahmet çekmeye değmez. Kendilerini aile, gelenekler, çevre ve problemleri nedeniyle, bir tutuklu gibi görür ve kurtuluş yolu ararlar. Geçici, somut olmayan arzular peşinde koşarlar. Alkol, uyuşturucu madde ve eğlence partileri de bir mutluluk ve doyum getirmez olur[2]. Güneşin ışık ve ısı dolu kucağında, bulunmaz tabii güzellikler ortasında, musıki coşkunluğunda ilgisini çekecek hiçbir ayrıntı bulamazlar. Sadece gözleri rahatsız eden şeyleri görür, pis kokulu ve kasvetli şeylere bakarlar[3].

İnsanlarda ümitle birlikte korku veya korkunun yanında ümit olmalıdır. İnsanlardaki korku yok olup gittiği zaman onda isyan taşkınlık veya görevini ihmal etme halleri ortaya çıkar. Açları çalıştıran doymak ümidi, tokları çalıştıran da açlık korkusudur. İkisi birden insanın, görev duygusunu canlı tutmasını sağlarlar. Bu sebeple diyebiliriz ki, insan hayatı ümitle korkunun bir karışımı ya da dengelenmesidir. Bu hassas dengeyi koruyan insan, görevini yapacak formasyona ulaşmış demektir[4]. Ancak şurası da var ki, bu denge dar bir nokta değildir, müsbet mânadaki alışkanlık sahasını içine alacak kadar geniştir. İnsanın, öğrendiği şeylere alışması lâzımdır ki öğrendiklerini tekrarlamayıp, yeni mekân ve varlıklara, başka deneylere yol alabilsin.

---

1 Cole LUELLA - John J. B. MORGAN, **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, Terc. Belkıs Halim VASSAF, İstanbul-1975, ss. 386 - 387.

2 Mc Cullough LESLIE, **"İntihar..."**, s.109 vd.

3 Hâmid el-ĞAVABİ, **Beyne't-Tıbb ve'l-İslâm**, Kahire - 1967, s.103.

4 Celal KIRCA, **"Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Prensipleri"**, Diyanet Dergisi, Ankara-1987, sa. XXIII, ss. 29, 30.

Fakat alışkanlık ve âdetler bu "tesbit ve ikâme" görevlerinde ileri giderek ruhu bir ağ gibi örter ve kıpırdamaz hale getirirse, kişi maddî alanda bir îcada ve mânevi alanda bir terakkîye hasret kalır, hissiz ve mutsuz olur. Bu defa da daldığı uyuşukluktan onu uyandırmak gerekir. Çünkü insanın geleceği ve Allah'ın insandan beklediği başarı ancak buna bağlıdır. Gaflet perdesi çok kalındır, bir çok katları vardır ve insanların çoğu hayvandan beterdir[1]. Bu yüzden iş işten geçmeden "insanın gözünden perdeyi atıp görüşünü keskinleştirmesi"[2] çok önemlidir.

Fıtrî eğitim prensiplerini ihtiva eden Kur'an, tebşîr ve inzâr kavramlarıyla ruhu alışkanlık ağında boğulmaktan kurtarır, sağladığı müjde ferahlığı ile insanın, Rabb'ına giden yolda ilerlemesine kılavuzluk eder. Bu yolda insanın gururunu ve kendi kendine yeterliliği zehâbını kötülediği gibi, ümitsizlik ve karamsarlığı da kâfirliğin alâmeti sayar. Ümitsizlere "Allâh'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Doğrusu kâfirlerden başkası O'nun rahmetinden ümit kesmez"[3], "Zaten sapıklardan başka kim (rahmetten) ümidini keser?!"[4] diye seslenerek şoka girmelerini önler. Gurur ve ümitsizlik, küfür ve inkârın ilk sebepleridir. Küfür ve inkâr ise tüm ahlâki enerjinin kaybolmasının bir diğer adıdır.

İnsan, davranış ve tavırları için tutunacağı bir dal olan mânevi desteğini kaybedince, ahlâki görüş açısı daralıp da ilâhi ufku kaybolunca ;

artık ister puta tapsın, ister topluma maledilen ortak arzuya... Hatta kendi milletine en üst değeri de verse hiçbir farkı ve önemi yoktur[5].

---

1 el-A'râf, 7/ 179.
2 Kâf, 50/ 22.
3 Yûsuf, 12 87; ez-Zümer, 39/ 53.
4 el-Hıcir, 22/ 56.
5 Fazlu'r - RAHMAN, Ana Konu..., s. 89.

Meselâ Şeytan, önce tamamen gururunun esiri olarak Hz. Âdem'e secde etmeyi reddetti. Çünkü aşırı derecede Rabb'ına yakın olduğunu hissediyor, kendisinin Âdem'den üstün olduğunu sanıyordu. Fakat Allah (c.c) onu huzurundan kovunca bu defa da tamamen ümitsizliğe kapıldı. Bir nevi her türlü ümitsizlik ve inkârın kaynağı ve sembolü oldu[1].

"Karanlık ümitsizliği" şeytanın insanı saptırmadaki korkunç stratejisi içinde çok güzel ifâde edilmektedir : Kendince, Rabb'inin azdırmasına karşılık, O'nun doğru yolu üzerine oturacak, güçlü olmadığından, kurnazlık ve tuzak kurmakla, insanı arkadan vurmakla mü'minleri yoldan çıkaracaktır[2]. Yoksa, bir gücünün olmadığını kıyâmet gününde bizzat kendisi itiraf edecektir.

Buradan şu anlaşılıyor : Korku bir prensiptir, bir disiplindir. Yerinde ve dozunda kullanıldığı zaman olumlu neticeler vermektedir. Ancak devamlı bu prensibi kullanmak ya da dozunu arttırmak, insanları "benim için artık kurtuluş yoktur" düşüncesine götürmektedir. Dinde eses olan, faydayı elde etmeden önce zararı gidermektir. Kişilerin davranışlarını düzeltmek için onları daha kötü duruma düşürmek değildir. Faydası umulan îkaz, hissî değil şuurlu olmalıdır[3]. Korkutma yani inzâr, Allah'tan korkanlara ve namazını kılanlara etkili olmaktadır[4]. Zaten ibâdetin temeline bakıldığında iki duygu görülecektir : Allah sevgisi ve Allah korkusu. Bestenin çıkıcı ve inici iki gamdan çeşitlenmesi gibi, sevgi; hayranlık, îtimat, muhabbet ve vecd ortaya koyarken; korku da dehşet, haşyet, havf, ta'zim ve hürmet hislerini oluşturur[5].

---

1 Bkz. el-Hıcir, 15/ 32-40.
2 Bkz. el-A'râf, 7/ 16-17.
3 Celâl KIRCA, "**Kur. Göre Din Eğt...**", ss. 28-29.
4 Tâhâ, 20/ 3; Fâtır, 35/ 18.
5 Nedâ ARMANER, **İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi**, İstanbul - 1967, s. 23.

Bir şey veya kimse yalnızca sevilir veya ondan sadece nefret edilirken, Allah sevgisi ile korkusu birbinden ayrılmaz. O, lütfu, rahmeti inâyeti vb. sebeplerle sevilir. Aynı zamanda, kahrından, azabından ve intikamından dolayı O'ndan korkulur.

Kur'ân-ı Kerîm'de, ümidin kaynağı olan cemâlî sıfatlarla endişenin kaynağı olan celâlî sıfatlar, umumiyetle bir arada ve yanyana zikredilir. Kahr-ı İlâhi, Rahmet-i Rabbâniyye ile beraber hatırlatılır. Dolayısıyla müslüman, Allah'tan korkar ama azabından yine O'na sığınır, dua ve niyazda bulunur. Gönül rahatlığı ile O'na ibâdet eder, cennet ve Cemâline ümit bağlar.

Bu genel prensip, terbiye ve tedrîste baba ile evlat ve hoca ile talebe arasında da geçerlidir. "On yaşından sonra namazı terkettikleri takdirde çocuklarınızı dövünüz", "Kamçıyı ev halkının göreceği yere asın!" gibi hadîsler[1] söylenenlere delildir. Ancak burada dövmekten maksat korkutmak ve caydırıcı olabilmektir. Meseleyi bu şekilde anlayan âlimlerden GAZALİ (ö. 505 h), muallimlere "te'dibin büyük bir kısmını korkutarak, dayak ve ta'zîbi de azaltarak" yapmalarını tavsiye eder[2]. Zira ruhu alışkanlıklarından vazgeçirmek öyle sanıldığı kadar kolay değildir.

Ama insanın korku ve ümit hassalarını çalıştırmada, tebşîr ve inzâr kavramlarıyla Kur'ân'ın müessir bir kudreti daha var ki, o da Allah'ın, kullarını şu iki açıdan dua etmeye sevketmesidir :

a) Rahmet ve nimetlerini ummak, b) Gazap ve azabından korkmak.

---

1 İbrahim CANAN, **Peyg. Sün. Terb.**, s. 279 vd. (ed-DEYLEMİ, II, 65/a ve et-TİRMİZİ, **el-Birr**, 68, c.VI, s.199' dan naklen...)

2 Muhammed b. Muhammed el-GAZALİ, **el-Edeb fi'd-Dîn**, Mısır-1328 h, s. 67.

Allah Teâlâ'nın Zât'ında bu iki fiilî sıfattan her birinin kendi delilleriyle yeterli olup dengede durduğu Kur'an âyetlerinden hissedilmektedir. Bu dengenin ümitlendirici yönü kula galip gelip de, Allah'a yakışmayacak şeyleri O'ndan istemesin diye Cemâlinin uzantısı Celâline ulaşmaz[1]. Diğer taraftan, Allah'ın yakalaması ve belâlara maruz bırakması korkusu ağır basmaz, insan ümitsizliğe kapılıp da her şeyden vazgeçmesin diye. Böylece ümit ve korku taraflarının ortak etkisi altında kul, istikrar içinde Rabb'ına doğru yol alabilir. Tıpkı iki kanadıyla bir kuşun dengeli bir şekilde uçabilmesi gibi.

Dolayısıyla Kur'an'da, yanıbaşında azap âyeti bulunmayan bir rahmet âyetine çoğu zaman rastlanmaz. Bu konuda Hz Peygamber'e, "Kullarıma, Benim çok bağışlar ve rahmet eder olduğumu, ama azabımın da can yakıcı bir azap olduğunu haber ver"[2] buyurur[3].

Kur'an, ümit ve korkunun insan benliğinde etkili olmasına bir açıklama olarak, yağmuru haber veren şimşeği örnek gösterir[4]: Şimşeğin sebep olduğu yağmurda bereketli topraklardan ürün alma ümidi yanında, sel basması veya verimli toprak tabakasının sürüklenip aşınması korkusu da vardır. Daha sonra "şimşek" algısından Rabb'in kudretine geçiş sağlar ki "korku ve ümit : خَوْفًا وَ طَمَعًا " dengesi içinde Kendisine dua edilmesini tavsiye eder[5].

"H a v f " sözcüğü genel mânada korku duygusunu ifâde eder gibidir. Bununla olağanüstü veya esrarengiz bir şeyin sebep olduğunu

---

1 Bkz. Fussilet, 41/ 49.
2 el-Hıcir, 15/ 49.
3 M. Saîd el-BUTÎ, **Min Esrâri'l-Menheci'r-Rabbânî,** ss. 81 - 82
4 er-Ra'd, 13/ 12; er-Rûm, 30/ 24.
5 el-A'râf, 7/ 56; es-Secde, 32/ 16.

korkuya işaret edilmiş olabilir. Meselâ, Hz. Mûsa'nın değnek ve iplerin kıvrım kıvrım yılanlara dönüştüğünü gördüğünde yaşadığı[1] hisse atfen kullanılmıştır. Ama Rabb söz konusu olunca, sevgiye de yer veren "t a k v â " kelimesinin tercih edildiğini görürüz. Takvâ, başlangıcı açısından korku da olsa, asla sıradan bir korku değildir. Çünkü Kur'an, takvânın anlamdaşı olarak "haşyet" kelimesini de kullanır ki, bu kelime semantik bir alana sahip olup, duyulan aşırı korkuyu anlatmaktadır. Yine bu kelime, Hz. Mûsa'nın insanlardan çekinmesi ve "yakalanmaktan korkmaması öğüdü" gibi birkaç istisna dışında hemen her yerde "Allah karşısında duyulan derin korku ve saygı" anlamında kullanılmıştır[2].

Aynı konuda bir de "huşû'" vardır. Bu da gizli sevgi yönü ağır basan korkudur. Sevgi yönünün gizliliğine rağmen sahibinin, rûhunun derinliklerinde hissedip anladığı ama sözle anlatamadığı bir duygudur. İbâdetin zirvesinde böyle bir sevgiye ulaşan kişi, cennet ümidi veya azap korkusuyla diğil, sırf Allah rızası için ve bunun bahşettiği mutluluktan boşanan bir itâat ile yaşar. Kur'an eğitiminin de amacı bu son merhaledir.

---

1 Tâhâ, 20/ 65-68; en-Neml, 27/ 10.

2 Toshihiko IZUTSU, **Kur'an'da Dînî...,** ss. 260 - 263.

V. ALLAH ve İNSAN MÜNÂSEBETİ

İnsan, psişik yapısına "bağlılık" temâyülü yerleştirilerek yaratılmıştır. Dehrî işlere bağlanma ve bağlandığı şeylerin gereğini yapma ihtiyacını duyar. Her türlü bağlardan kurtulmak isteyen bir ruha sahip olsa da, deniz ortasındaki bir geminin kıyıya yanaşıp demir atması gibi, bağlanacağı bir mesned bulur ve bağlanır. Bu duyguyu -maket plânda- çocukta, anne baba ihtiyacı, gençlikte ev kurma fikri ve yetişkinlerde de sıla ve akrabaya bağlılık görünümleriyle teşhis edebiliriz.

Hiçbir kural ve düzen tanımayan, istikrarlı bir hayat yaşamayan bir fert, daha geniş boyutlarıyla, böyle fertlerden oluşan bir toplum aynı hiçlikte kalır. Herhangi bir atılım gösterip de bir üretime gidemez. Şu halde "bağlılık duygusu" fert veya toplum hayatının nizam ve intizama girmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlılığın en sağlam temellere dayanan boyutunu da insan Yaratıcı'sıyla kurmakta ve devam ettirmektedir. Çünkü duyuların ve aklın idrâk edemediği şeylere uzanıp onlarla bağlantı kurmaya yetkili ve muktedir tek varlık türü insandır ve özellikle de rûhudur[1].

Allah, müşahhas şeyleri daha iyi anlayıp içine sindiren insana, Kendi'ni "göklerin ve yerin Nûru" olarak şu şekilde tanıtır :

(اَللّهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ، مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ . اَلْمِصْبَاحُ
فِي زُجَاجَةٍ ، اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ ...)[2]

1 Muhammed İKBAL, **Dînî Düş.**, s. 93 vd.

2 en-Nûr, 24/ 35; Meâli : "Allah göklerin ve yerin Nûr'udur. O'nun nûru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır..."

"Şüphe yok ki bu âyetin ilk cümlesi ferdî tanrı mefhumundan kaçma intibaını vermektedir. Ama âyetteki benzetmeleri sonuna kadar incelediğimizde, anlatılan şeyin bambaşka bir şey olduğunu anlarız. Zât-ı İlâhî şekilsiz bir şey ile kıyas edilemez. Bu istiâreye göre, ışık bir şeyin içinde temerküz etmiş, sonra bir kandil içinde ferdleştirilmiş ve son olarak iyice sınırlandırılmış bir yıldız şekline sokulmuştur.(...) Bu değişiklikler dünyasında ancak nur ve ışığın, nitelik ve nicelik bakımından Mutlak Zât'a en çok yakın olduğu ve O'nu en inandırıcı tarzda anlatabildiği söylenebilir"[1].

"Mezkür âyette Allah'ın "en-Nûr" olarak isimlendirilmesinin mânası, bütün âlemin ve âlemdeki bütün hissî nurların ve onları idrâk edici güçlerin Yaratıcı'sı ve Mûcid'i olmasıdır. Şu halde nurdan asıl maksat ; aydınlatma, açığa çıkarma, tecellî ve inkişâf etme mânalarının gerçek temeli, nurdan ve nuru olandan çok, nuru Yaratan'a ait olacağı için "en-Nûr" ismi Allah'a daha lâyıktır. Dolayısıyla nuru Yaradan'a nûr denmesi, lisan bakımından hakikat değil, mecâzdır. Hakikatı o nurun sahibi olmasıdır[2].

Allah ile insanın münâsebeti, "Rabb - kul" münâsebeti olup bu münâsebette Allah "RABB (Efendi)", insan da O'nun abdi (kölesi)dir.

Kur'ân-ı Kerîm, Yûsuf Sûresinin 37. ve 50. âyetlerinde "rabb" ismini hem Allah, hem de hükümdar mânasında kullanmaktadır: Hapse atılmış olan Hz. Yûsuf'a gelen elçinin bağlı olduğu ve emrine boyun eğdiği yegâne otorite, yani rabbı, zamanın Mısır hükümdarıdır. Hz. Yûsuf'un Rabb'ı ise, hikmetine boyun eğdiği, teslim olduğu Yüce Allah'tır[3]. Kur'ân'ın "rabb" ismini beşerî alandaki bir hükümdara da

---

1 Muhammed İKBAL, **Dînî Düş...**, s. 93 vd.
2 Elmalılı Hamdi YAZIR, **Hak Dini..**, c. V, s. 3521.
3 Seyyid KUTUP, **Fî Zılâl..**, c. VIII, s. 421.

vermesi, insanın asıl Rabb'ına ne yoğunlukta itaat edeceğini vurgulamak gayesini güder. Kur'ân'a göre tek ve mutlak hakim olan Allah'a, insanın tam bir teslimiyetle boyun eğmesi, başka türlü davranmasının mümkün olmaması gerekir. Kulluğunun gerektirdiği biçimde hizmet etmek anlamındaki "ibâdet" kelimesi,

(رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ)

âyetinde[1] bütün hüviyetiyle ortaya konmaktadır. Buna göre kulun ilk görevi Efendi'sine sadâkatle hizmet etmek, O'nun her arzusunu canü gönülden yerine getirmektir. Onun için Kur'an'da itâat, teslîmiyet ve tevâzu ifâde eden terimlere sık sık yer verilir. Fakat bu mânayı eksiksiz yansıtan kelimeler, "İslâm, müslim, teslîm .. إِسْلَامٌ ، مُسْلِمٌ ، تَسْلِيمٌ vb. yani bunların türevleridir[2].

Kur'an, her insanın Rabb'ına karşı şahsen sorumlu olduğunu emretmekle kalmaz, aynı zamanda ikna eder ve inandırır. Tarihlerden, teşbih ve kinâyelerden bahsederek insanın aklına hitab eder. Kavrayabilmesi için de kavramları müşahhaslaştırmak gayesiyle, Allah için "padişah", insan için "kul" ve kullara ferman gönderecekse, aradaki vasıtaya da "elçi" tabirlerini kullanır. Kur'an'da Allah, Kendisi için "Ben", "Biz" ya da "O" zamirlerini kullanır ama asla meçhul sîğasıyla konuşmaz[3].

Kur'ân'a göre, Allah'ı hatırdan çıkarmamak hayatın anlam ve gayesidir :

(وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللّٰهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ ، أُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ)[4]

---

1 Meryem, 19/ 65.

2 Toshihiko IZUTSU, K. **Allah..**, s. 187, 188.

3 Muhammed HAMİDULLAH, **İslâma Giriş**, Terc. Kemal KUŞÇU, İstanbul - 1973, s. 46.

4 el-Haşr, 59/ 19; Meâli : "Allâh'ı unutup da Allâh'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın; onlar yoldan çıkmış kimselerdir".

Allah'ı unutma, dinden uzak bir hayat yaşama, parçalanma ve detaylarda boğulma demektir. Muhammed İKBAL der ki :

"Bir kâfirin özelliği ufuklarda kaybolmaktır.

Ama bir mü'minin ise, Ufukların onda kaybolmasıdır"[1].

Dolayısıyla maruz kaldığı bir hastalık veya problem karşısında paniğe kapılmak nerede, mü'min nerede... O, günah ve suç işlemekten uzaktır, bunların sonucu olan endişe ve stresten de uzaktır. Hırs dahil, şehvetlerin hiç biri onu etkilemez. Rabb'ı ile karşılıklı rıza dolayısıyla fütursuz bir emniyet içindedir[2]. Çünkü Rabb'ı ona kendisi kadar yakındır[3]. Sözlerini gizlese de açığa vursa da O, bunu hakkıyla bilir. Kendisi yaratmıştır, hiç bilmez mi?![4] Fısıldaşmaları bütün incelikleriyle bildiği gibi[5], hiçbir dişi, O'nun ilmi dışında gebe kalıp doğurmaz, hiçbir meyve kabuğundan ayrılmaz[6]. Bütün insanları yaratmak, O'na bir nefsi yaratmak kadar kolaydır[7].

İnsan üzerinde yoğunlaşan bu hakimiyet ve murâkabe onun tamamen lehinedir. Özellikle mü'min ve itaatkâr insanlara yegâne yardımcıdır[8], dost ve melce'dir[9], yeryüzünde zayıf görülen kimselere lütufta bulunmak, hatta onları önderler, vârisler kılmak ister[10].

---

1 Fazlu'r - RAHMAN, **Ana Kon..**, s. 78.
2 el-En'âm, 6/ 82.
3 Kâf, 50/ 16.
4 Hûd, 11/ 5, 92, 111; el-Mülk, 67/ 13-14.
5 el-Mücâdele, 58/ 7-8.
6 Fussilet, 41/ 47.
7 Lukmân, 31/ 28.
8 İbrâhîm, 14/ 31-34.
9 et-Tevbe, 9/ 116; Yûsuf, 12/ 86; eş Şûrâ, 26/ 28, 31.
10 el-Kasas, 28/ 5.

Bütün bunlara karşılık kullarının ibâdetlerine ihtiyacı yoktur; sadece şükretmeleri O'nu razı eder[1]. İnkâr ederlerse kendi aleyhlerine olur[2]. Zira insanlar O'na muhtaçtır. Dilerse yerlerine başka kullar yaratır ve bu O'na hiç de zor değildir[3].

O halde insan, kendisiyle kalbi arasına giren Rabb'inin huzuruna çıkacağı[4], tuğyan etse kendisini yakın takipte tutan Rabb'inin Kur'an'la inzâr etmekten vazgeçmiyeceği[5] îkazlarına kulak vermek zorundadır. Allah'a ortak koşacak olursa, gökten düşen ve kuşların kaptığı ya da rüzgârın bir uçuruma attığı bir şeye benzer[6]:

(يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ)[7]

Tuhaftır ki insan, bedeninde bir rahatsızlık duyduğunda doktor ve ilâca koşar da, Rabb'ıyle ilgisini zayıflatmak sonucunda işlediği günahların karanlıklarında kalmak sûretiyle şuuru ve benliği hastalandığında deva aramayı ihmal eder. Günümüzde hastalıkların çoğuna karşı en çok tavsiye edilen en modern ilâç, ruhun mânen kuvvetlendirilmesidir. O halde insan bir sıkıntı veya hastalığa yakalandığı zaman tedâvisi konusunda Yaratıcı'sına sığınmaktan daha faydalı, îmandan daha etkili bir çare bulunabilir mi ?[8]

---

1 ez-Zümer, 39/ 7.
2 er-Rûm, 30/ 44.
3 Fâtır, 35/ 15-17.
4 el-Enfâl, 8/ 24.
5 ez-Zuhruf, 43/ 5.
6 el-Hacc, 22/ 31.
7 el-İnfitâr, 82/ 6 - 7; Meâli: "Ey insan ! O çok şanlı, lütuf ve iyiliği bol Rabb'ine karşı seni aldatan nedir? O ki, seni yaratıp (müstesna biçimde) düzenlemiş ve (her uzvu yerli yerince koyup) seni dengeli yaratmıştır."
8 Hâmid el-GAVABÎ, Beyne't-Tıbb ..., ss. 109 - 110.

Hatta kulun Rabb'i ile münasebeti o dereceye yükselmelidir ki, kul görünüşte birer "yakarış" olan bağlantılarının aralarını da "zihnî bağlantıyı kesmeme çabası" ile doldurmalıdır. Böylece, çocuğun ana babasını yanıbaşında hissetmesinden duyduğu güven duygusuna benzer bir doyuma ulaşacak, bu da hayatında herhangi bir nakîsa bırakmayacaktır.

A. Yaratan'ın İrâdesi :

Allah (c.c), "yaratma" irâdesiyle dilediğini yapar, dilediğini yapmaz. Her istediğini yapmakta serbesttir. Kâinatın ve âhiretin seyri, O'nun dilemesiyle her an değişmeye hazırdır[1]. O'nun bu küllî irâdesinin, insanların fiilleriyle ilgisi noktasında iki durumla karşılaşıyoruz :

a) Mutlak (küllî) irâdenin, insanların fiillerine taalluk etmeyerek hükmünü icrâ etmesi. Buna İbn TEYMİYYE (v.1327m) "tekvîn hitâbı" demektedir, bununla kuldan bir fiil istenmiyor veya bir fiil ona yasaklanmıyor. Bu tür tekvîn hitabıyla Allah, sadece Kendisi yaratıyor[2].

b) Allah'ın "teklif hitabı" ki bununla Allah bir fiili yapmasını veya terketmesini kuldan ister. İşte İlâhi irâdenin bu yönü, Kur'an'daki tebşîr ve inzâr kavramlarıyla yakından ilgilidir: Kullarından bir fiilin yapılmasını veya terkedilmesini istediği şeylere, sevgi ve rıza göstermesi ya da gazap izhar etmesi, tebşîr ve inzârın genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Allah iyi ve kötü işlerin her ikisini de irâde eder. İyiyi emreder, kötüyü yasaklar; irâde ettiği halde onamaz. Tebşir ve inzâra muhatap olan kulun itaat etmesi, emir ve yasaklara uyum göstermesi demektir.

---

1 Bkz. Hûd, 11/ 107-108.

2 Şerafettin GÖLCÜK, **Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri**, İstanbul-1979, ss. 83-84.

Küllî irâde ile uyumlu olması anlaşılmamalıdır. Emir açık, küllî irâde gizlidir ve dolayısıyla ayrı ayrı şeylerdir. Meselâ, Hz. İsmail'in kurban edilmesi hâdisesinde, Hz. İbrahim'e "kes" buyurulması emir, bıçağa kesme izninin verilmeyişi küllî irâdedir. Çünkü bu hâdisenin gayesi bir imtihandır[1]. Allah, İsmail'in kesilmesine, acz vermek ve engel koymak suretiyle mâni olduysa, Kendi verdiği "kes" emrini icrâ ettirmemekle sefih (dalgın) veya emri geçersiz bir âmir durumuna düşmemektedir. Allah Teâlâ için bu imkânsızdır[2].

Gelecekle ilgili bir hâdisenin, olabileceği şıklardan birini Allah'ın olmuş gibi bilmesi -ki aksi Allah hakkında muhaldir- beşerî düşünce ve irâde kavramlarını geçersiz kılmaz. Aksi durumda bütün dinlere mensup kişiler, yaptıklarının kendilerine ait olmadığına, dolayısıyla da insanın seçme özgürlüğünün bulunmadığına inanırlar. Bu, Allah'ın adaletini, yani tebşîr ve inzârın sonucu olarak mükâfat veya ceza vermesini şüpheli duruma getirir. Bütün dinler bunu reddeder, beşeriyetin böyle bir inancı çok tehlikeli olur[3].

O halde Allah, hâdiselerin cereyan ediş yönlerini ve sonuçlarını bildiği halde, gerçekleşmesini kulun irâdesine bağlamıştır. Kulun, kendi irâdesini ne yönde kullacağını bilen, ancak bu ilmi, kulu cebre (zorunluluğa) düşürmeyen Allah, yaratmasını kulun irâdesini kullanmasından sonraya bırakmaktadır[4].

Fiilde insanın arzu ve karar safhasından sonra, fiilin insan için Allah tarafından yaratılması, insanın hür olmasına bir engel teşkil etmez. Çünkü fiilin oluşması için gerekli bütün ön şartlar insan tarafından ve hiç

---

1 Bkz. es-Saffât, 37/ 106.

2 Şerafettin GÖLCÜK, **Kelâm Açısından..**, s. 84.

3 Mehmet AYDIN, **Din Felsefesi**, s. 133.

4 Bkz. el-Müddessir, 74/ 55-56; el-İnsân, 76/ 29-30.

bir dış etki altında kalmaksızın, sırf kendi irâde ve isteğiyle hazırlanmaktadır. Yüce Mevlâ'nın iyi ve kötü şeyleri göstermesi; iyileri tavsiye edip kötüleri yermesi de insanın bir şeyi hür olarak seçip karar verebildiğini gösterir[1].

Öyleyse Allah, tebşîr ve inzâr kavramlarıyla kula sanki tavsiye niteliğinde yol göstermektedir. "Yarın şu işi yapacağım" diyerek, yaptıklarını sadece kendi irâde ve kudretiyle yapıyormuş hissine kapılmamasını öğütlemektedir. Bu sınırlama, kulun davranışlarını yasaklama veya kısıtlama anlamına gelmez; onun zararına değil yararınadır. Çünkü tamamen serbest olan arzu ve hevesler haz yerine elem getirirler[2]. Dolayısıyla kulunun hayrını isteyen Yaratıcı, onun davranışlarından sorumlu olmasını anlamsız kılmamak ve serbestliğine halel getirmemek için kulunu, tebşîr ve inzâr ihtiva eden âyetleriyle, ama mecbur etmeden, yönlendirmektedir.

B. İnsanın İrâdesi :

Sınırsız rahmeti ve kaynayıp coşan şefkati ile insanı ve kâinatı var eden Allah, insanın ilim elde edebilmesi ve elde ettiği ilmi kendi lehine kullanabilmesi için, onu gerekli idrâk ve irâde ile teçhiz etmiştir. Evrende herşey Allah'ın irâdesine teslim olmuş iken, bu küllî kanuna uymayan ve bir tercih yapabilme kâbiliyeti kendisine verilmiş olan tek varlık insandır. İtâat, diğer bütün varlıkların mâhiyetlerine yazıldığı gibi, irâde de insanın kalbine yazılmıştır[3]. Mahlukât kendi mâhiyetlerinin gereklerini otomatik olarak yerine getirdiği halde insan, mâhiyetinin gereğini bizzat kendi irâdesini kullanarak îfa etmelidir.

---

1 Mustafa Said YAZICIOĞLU, **Matüridî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, Ankara - 1988, s. 138.

2 Muhammed KUTUB, **Menhec..**, c. I, ss. 109 - 114.

3 eş-Şems, 91/ 7-10.

Kâinatın otomatikliğini bir görev anlayışına çevirmek, insan için hem çok yüksek ve nadir bir yetkidir, hem de onun yegâne riskidir. Dolayısıyla şeytanın entrikalarına rağmen, insanın kendi mahiyetine kulak vermesi, onun için çok önemlidir. Çünkü onun dakik imtihanı bu noktada başlamaktadır: Bu yetki ve irâdesini yeryüzünde iyilik yapmak için mi, yoksa fesat çıkarmak için mi kullanacaktır? Bu yüzden Allâh'ın Peygamberler göndererek, semavî kitaplar indirerek, insana tebşîr ve inzârlarla yol göstermesi, böyle bir anlayış içinde gayet mantıklı bir husustur[1].

Allah insana iyi ve kötü fiilleri tanıtır, sonra da onda bu fiilleri yapmaya veya yapmamaya imkân veren bir kudret yaratır. Mükâfat va'd ederek iyiyi yapmasını, ceza ile korkutarak da kötü şeylerden sakınmasını ondan ister. Allah'ın, insana irâdesini serbest kullanma imkânı vermesi O'nun ulûhiyetine gölge düşürmez[2]. Nasıl ki Kendi bilgisi dâhilinde olan şeylerden bize de bildirmesi, ilmine bir nakîsa getirmiyorsa, bize verdiği kudret dolayısıyla da O'nun kudretine bir halel gelmez. Muhammed İKBÂL, "İnsan hürriyetinin var olabilmesi için, Allah kendi kudretini sınırlar" diyor. Ona göre bu, insana verilen değeri gösterir[3]. Gerçi bu durum, aynı zamanda riski çok olan bir durumdur : İnsan bu hürriyeti yanlış istikâmette de kullanabilir. Fakat böyle bir güç ya da imkân insana verilmeseydi, hürriyetinin, daha doğrusu halife olarak yaratılmasının bir anlamı kalmazdı[4].

Ayrıca hürriyet, sorumlulukla bir anlam taşır; sorumluluk olmasaydı, hürriyetten zevk alınmaz ve sıkıcı olurdu. Zâlim ve câhil insanın

---

1 Fazlu'r - RAHMAN, **Ana Kon..**, ss. 54, 61 - 62, 81 - 82

2 Mustafa Said YAZICIOĞLU, **İnsan Hürriyeti.**, ss. 48, 49 (İbn HÜMAM, **Kitâbu'l-Müsâyere**, ss. 107-108'den naklen...)

3 Mehmet AYDIN, **Din Felsefesi**, s. 137.

4 Fakat bu sözde bâriz bir ifâde acziyeti olduğu da bir gerçekli

mukaddes emaneti kabulleniși, sorumluluğunu başarabileceği ümidi ve zevki uğruna olmuştur[1]. Bu gönüllü kabulleniş ile, kâinat bazındaki "küllî yaratılış gayeliliği"nin gerisinde Allah ve tayini, yani yönlendirmesi vardır. Ancak bu gayelilik içinde insanın "gaye koyup gerçekleştiren" bir varlık olması özelliği korunmuş, müstakilliği sağlanmış ve insan olma şerefi bizzat Allah tarafından, hatta -sanki ilâhi bir merasim içinde- bahşedilmiştir[2]. Bu gerçekler insana bildirildikten sonra, inanıp inanmama noktasında kendi seviyesinde serbest bırakılmış, dilerse îman, dilerse inkâr edeceği belirtilmiştir[3]. Seçme insanın olup yaratma Allah'a aittir.

Ancak, (فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِ ، وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ...

...) وَ لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى . وَ مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا

âyetindeki[4] son cümleyi, "tebşîr ve inzâr etmedikçe azap etmeyiz" ifâdesiyle tefsir etmek mümkündür. O halde Allah, insanı tercih noktasında serbest bırakıyor ama, onun hayrına olmak üzere Peygamberler ve Kitaplar gönderip tebşîr ve inzâr yağmuruna tutarak ve mucizelerle dikkatini çekerek muayyen hedefe (ibâdete) yönlendiriyor. Bu yönlendirme, suyun akması için toprakta yol açmaya benzetilmemelidir. Çünkü o durumda cebr ortaya çıkar ve yukarıda izahına çalışılan insan irâdesinin kıymeti kalmaz. Bu yönlendirme, yola çıkan birine yoldaki faydalı ve zararlı şeyleri izah etmeye benzer[5]. Yolcu kendine yardımcı olmak gayesiyle yapılan bu tavsiyelere isterse uyar, isterse uymaz.

---

1 Şerafettin GÖLCÜK, **Kur'an'da İns..**, s. 24.

2 Hüseyin AYDIN, **Yaratılış...**, s. 142.

3 el-Kehf, 18/ 29; eş-Şûrâ, 42/ 20.

4 el-İsrâ, 17/ 15; Meâli : "Kim doğru yola gelirse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmış olur. Kimse kimsenin günahını çekmez. Biz peygamber göndermedikçe kimseye azab etmeyiz".

5 Bkz. Meselâ, el-Ahzâb, 33/ 29-31.

Bu noktada îman, bir irâde meselesidir. Dikkat edilirse, birer ipucu olan mûcizeler, hemen hemen hiçbir kavmi yola getirememiştir. Mûcizeden sonra çok kere felâket gelmiş ve insanlar helâk olmuşlardır. Bazan da insanlar için bir hidâyet ve rahmet vesilesi olmuştur. İnsan önce mucize istiyor, sonra mûcize bir bakıma istediklerini ortaya koymasına rağmen, îman etmiyor. Günümüzde de bazı Kur'ânî gerçekler ilimlerle ispatlandığı halde (meselâ yoğunlukları farklı iki deniz suyunun birbirine karışmaması gibi[1]) pek çok fizik bilgini yine Kur'ân'a inanmıyor. O halde, ilmî hakikatlerin kayıtsız şartsız ortaya konması ayrı şeydir, îman ayrı şeydir. İman ayrı bir irâde çabası, ayrı bir gayret gerektiriyor. Kur'ân'ın temel yaklaşımı bu olsa gerektir[2]. Çünkü din hem zekâ, hem de duygu âleminin üstünde bir irâde meselesidir. Bizim irâdemizi Allah'ın irâdesine bağlayıcı bir harekettir. Kaynak ve mihver, bizi sonsuzluğa bağlayan bu mini irâdedir[3]. Bir sonraki adım ise, bu irâdenin hidâyete yönelip doğru yola koyulmasıdır.

C. Hidâyet ve Dalâlet :

Hidâyet, laik hayat yaşayan bir ferdin dindar bir hale gelmesi, günah ve isyanlardan sıyrılarak Hak yoluna teveccüh etmesidir; ki bir kimsenin, hayatındaki derin bir kargaşadan sonra, his ve fikirlerinde ortaya çıkan bir değişmeyi bildirir. Önceleri görülmeyen bir irâde kuvveti ve yüksek bir kavrayış kâbiliyeti görülür. Filozof BOUTROX'un "İlim ve Din" adlı eserinde dediği gibi, "hidâyetin, bir insanın iç dünyasında uyandırdığı mücadele o kadar büyüktür ki, âdeta milletler arasındaki büyük bir savaşı andırır[4].

---

1 Bkz. el-Furkân, 25/ 53 ; Fâtır, 35/ 12 ve er-Rahmân, 55/ 19.
2 Mehmet AYDIN, **Bilgi, Bilim ve İslâm** (Dergi), sa.V, s. 101.
3 Nurettin TOPÇU, **İradenin..**, s. 72.
4 Osman PAZARLI, **Din Psikolojisi**, s. 121.

Hidâyetin zıddı dalâlettir ki, o da kısaca, "bir insanın düşüne bilme kâbiliyetini çalıştırmak istemeyerek hayvani hayatı tercih etmesidir" diye tanımlanabilir.

Hidâyet ya Rabbânî bir ilham ile vâki olur yahut tıbbî ve deneye dayalı psikolojik kanunlarla meydana gelir. Deneye dayalı psikoloji, hidâyeti kendi kanunlarıyla açıklamaya muktedir olamadığına göre, İlâhî tesirin varlığını kabul etmek zarûreti doğar[1].

Ancak Allah, kullarından bazısını hidâyete, bazısını da dalâlete sebepsiz yere sevketmez: Önce onlara iki yol gösterir[2]. Kullarından elinde bulunandan veren, Allah'a karşı gelmekten sakınan ve en güzel söz "Allah'a îman"ı doğrulayana hidâyeti, aksi yönlerde davranana da dalâleti kolaylaştırır[3]. "İnandık" deyip de Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışmak amacıyla, kalplerindeki inkâr hastalığını bırakmayanlara bu hastalıklarını artırır[4]. Daha sonra da îmanı kalplere sevdirir, sempatikleştirir; inkâr, fısk ve isyana karşı antipati uyandırır[5].

Görülüyor ki, Kur'an insana seçim *hürriyeti tanımakta*, doğru yolu seçenlere yardımcı olmakta ve yanlış yola sapanları kınamaktadır. Gerçi Allah'ın hidâyet ettiği ve saptırdığı da vurgulanır ama, bu hidâyet ve saptırma, yine de insanın kendi seçimiyle bağlantılıdır. Çünkü,

(إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ)[6] veya (وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ)[7]

---

1 Aynı eser, s. 75.

2 el-Beled, 90/ 10.

3 el-Leyl, 92/ 5-10.

4 el-Bakara, 2/ 10.

5 el-Hucurât, 49/ 7.

6 el-Mâide, 5/ 51; el-En'âm, 6/ 144; el-Kasas, 28/ 50; el-Ahkâf, 46/ 10; Meâli : "Doğrusu Allah, zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez".

7 el-Bakara, 2/ 26; Meâli : "Onunla sadece fâsıkları saptırır."

vb. bir çok âyet Allâh'ın, yalnız zâlimleri ve fâsıkları doğru yola iletmeyip kendi sapıklıklarına terkettiğini bildirmektedir. Onlar doğru yolda iken Allah onları yanlışa düşürmüş değildir. Tam tersine, yanlış yoldakileri doğru yola çıkarmak için elçi göndermiş, Kur'an'ı indirmiştir. Gayesi, müjdelemek ve îkaz etmek sûretiyle eğri yoldan çevirip doğru yola iletmek, onlara hidâyet etmektir. Meselâ, Mûsa (a.s)'a,

(اِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى ، فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى وَ أَهْدِيَكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى)[1]

buyurarak onu Firavun'un yanına kadar göndermiştir. Fakat Firavun'un, "Ben sizin en yüce rabbinizim!" demesi üzerine, onu dünya ve âhiret azabına uğratmıştır[2].

Hidâyet olayına psikolojik açıdan bakıldığında görülür ki, ruhun derinliklerinde yaşayan duygu ve inançlar, şuursuz olarak, burada bir "kaynaşma ve mayalanma" devri geçirir. Sonra herhangi bir tesirle, kapağını fırlatıp atan bir buhar gücü gibi, şuur alanına çıkarlar. Burada Rabb'ın sevgisi ve ilhamının asıl sebep olduğu, PELET ve PENIDOT gibi bir çok psikolog tarafından kabul edilmektedir[3]. Hz. Ömer'in hidâyeti sebebiyle Zındık Mısrî'nin, Zünnûn-i Mısrî olması, bu tür ani birer hidâyet kompleksi ile izah edilebilir.

Bazıları da bu tür kopmleksin içinde bocalayıp kalmışlardır. Meselâ Alman şâir ve edebiyatçı GOTHE ile İngiliz müsteşrıkı Marmaduke PICTHALL bunlardandır. Hidâyetin kaynaşma ve mayalanma devresine ulaşmışlar ama bir türlü bir adım daha öteye atıp

---

1 en-Nâziât, 79/ 17-19, Meâli : "Firavun'a git; doğrusu o azmıştır. Ona de ki : 'Arınmaya gönlün var mı? Ki, Rabb'ine giden yolu sana göstereyim de, saygıyla O'dan korkasın."

2 en-Nâziât, 79/ 24-25.

3 Osman PAZARLI, **Din Psikolojisi,** s. 124.

hidâyete erememişlerdir[1]. Yani, "Rabb'imiz, her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletendir"[2].

Ayrıca biliyoruz ki, insan da bu genel yasaya tabidir. İnsanın yaratılmasının bir amacı vardır. Amacını gerçekleştirebilecek yeteneklere sahip kılınmış ve o amaca yönlendirilmiştir. İnsanın tüm mutluluğu bu amaca ulaşmasında yatar. Üzüntüsünün, kederinin ve felâketinin nedeni de bu amacı başaramaması halidir. Ne var ki, bu denenmesi boyunca Yaratıcı'sı kendisine rehberlik etmektedir[3]. Şu iki âyet Yaratan'ın, aynı zamanda yarattıklarına rehberlik ettiğini de vurgular:

(قَالَ : رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى .)[4]

(إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ ، إِمَّا شَاكِرًا وَ إِمَّا كَفُورًا .)[5]

Ayrıca şu âyet meâllerine de dikkat edilmelidir : "Ey Muhammed! Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi toptan inanırlardı. Öyleyken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?"[6]

"Sen onların doğru yolda olmalarına ne kadar özensen de, yine Allah saptırdığını doğru yola iletmez. Onların yardımcıları da olmaz"[7].

---

1 Bir şiirinde GOTHE : "Wenn Islam Gott ergeben heisst
Im Islam leben und sterben wir alle."
Yani, "..Halbuki İslâm Allah'a teslimiyeti ifâde eder. Ve biz hepimiz İslâm içinde yaşar, İslâm içinde ölürüz." der ama ardından yine de "müslüman" diye söz edilmez. (Fazlur'r - Rahmân el-ENSARİ, **İlimden Felsef..**, s. 6.)

2 Tâhâ, 20/ 50.

3 Seyyid Muhammed Hüseyin ṬABATABAİ, **İslâm'da Kur'an**, Terc. Ahmet ERDİNÇ, İstanbul - 1988, ss. 89 - 90.

4 Tâhâ, 20/ 50. Meâli : (Hz. Mûsâ) "dedi ki : Rabb'imiz her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yolu gösterendir."

5 el-İnsân, 76/ 3. Meâli : "Şüphesiz, Biz o (insana) yolu gösterdik; buna kimi şükreder, kimi de nankörlük..."; Krş. Abese, 80/ 19-20.

6 Yûnus, 10/ 99.

7 en-Nahl, 16/ 37.

Meâli belirtilen bu âyetler gibi daha bir çok âyetlerde Allah'ın, dilerse herkesi îman sahibi yapacağı ifâde edilir. Ançak Allah bunu gerçekleştirmiyor. Çünkü kula, zorlama ile sahip olacağı bir îmandan hiç bir fayda gelmez; îman içten ve kendiliğinden gelmelidir[1]. Yûnus Sûresi 99. âyette Allah'ın irâdesinin, kulların îman etmeleri konusundaki ağırlığı üzerinde durulmakta, o irâdenin mutlak olmasına ve her türlü şâibeden uzak tutulmasına îtina gösterilmektedir. Kur'ân'ın ısrarla bildirdiği gibi, böyle bir durumda Hz. Peygamber bile bir insanı doğru yola getiremez.

Kur'an'da aynı konuda iki farklı görüşün ileri sürüldüğü düşünülerek, kuru bir mantık açısından hareket edilirse bu iki sistem hakkında bir ayrılık görülebilir. Ama Kur'an, kuru bir mantık açısından hareket etmez; O'nun sistemi kuru mantık alanından çok daha farklı bir yapıya sahiptir. İnsan kuru mantık kurallarıyla değil de Kur'ân'ın düşünce alanına yükselip o düzeyde bu meseleleri düşünürse, birbirine zıtmış gibi görünen konularda böyle bir zıtlığın olmadığını anlar.

Kısacası, Kur'an kendine özgü düşünce alanında insan hürriyetini problem olarak ortaya çıkarmamıştır[2]. Dolayısıyla insanın, irâdesiz bir varlık olduğu vehmiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Bununla beraber insanın, fiilerinin doğuşu sırasında hürriyet ve irâdeye sahip olduğu görülmekte, fakat bu hürriyetle pratiğe konan fiilin yürütülmesi safhasında, hürriyetin kısıntıya uğradığı gözden kaçmamaktadır. Çünkü her türden irâdeyi kaplayan İlâhi İrâde, burada insanın da irâdesini içine almakta, insan İlâhi İrâdenin sınırsızlığı içinde ancak kendine ayrılmış sınırlı bölgede hareket serbestliği bulmaktadır[3]. Kendi sınırlı bölgesideki

1 Şerafettin GÖLCÜK, **Kur'an'da İns..**, s. 78.
2 Toshihiko IZUTSU, **Kur'an'da Allah..**, ss. 134-135 (er-RAZİ, **Mefâtîhu'l-Ğayb'** dan naklen...)
3 Şerafettin GÖLCÜK, **Kelâm Açısından..**, s. 79.

serbestliği ise, Yaratıcı'nın adalet sıfatının tecellisi için sorumlu tutulmasına yeterli olmaktadır.

İrâde ve hidâyet kavramlarının, konumuz tebşîr ve inzâr kavramlarıyla ilgisine gelince; şuur sahibi Varlığın (Allah), eğitmek ve doğruya yönlendirmek istediği bir objeyi (insanı) etkilemesi söz konusu ise ve onu cebr altına almadan, belirli bir ölçüde ona şahsiyet tanıyarak eğitmeyi murad ediyorsa, her halükârda ona tavsiye niteliğinde müjdeler va'dedecek, azap îkazlarında bulunacaktır. İşte Kur'ân-ı Kerîm'de de bu metod uygulanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE TEBŞÎR VE İNZÂR METODU

I. KUR'AN-I KERİM'İN İNDİRİLİŞİNDEKİ GAYE

II. KUR'AN'DA TEBŞÎR VE İNZÂR METODUNUN ORTAYA KONUŞU

III. KUR'AN'DA TEBŞÎR VE İNZÂRIN BOYUTLARI

IV. PEYGAMBERLERİN TEBŞÎR VE İNZÂR FONKSİYONU

I. KUR'AN-I KERİM'İN İNDİRİLİŞİNDEKİ GAYE

Kur'ân-ı Kerîm fikirden ziyâde dinamizmi (ameli) vurgulayan İlâhi bir kitaptır. Başlıca amacı, insanın Allah ve kâinat ile olan çok yönlü ilişkilerinin yüksek şuûrunu, onun ruhunda uyandırmaktır. İlmî, amelî ve ictimâî konularda insanlara yeni ufuklar açmak, onları daha canlı ve daha aktif bir duruma getirmektir. Bunun için insanı, önce bir tek Yaratıcı'nın var olduğuna inandırmayı ve öteki bütün münasebetler örgüsünü bu inanca göre düzenlemeyi hedefler :

(هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ)[1]

Öyleyse Kur'ân'ın asıl fonksiyonu, İslâm dininin entellektüel ve ahlâki bazını açıkça ortaya koyup, bunları örnekleriyle güçlendirip kalplere işlemektir[2].

Yaratıcı'ya, gayb halinde inanmak durumunda olan insana yardımcı olmayı ve inanmasını sağlamayı makul bir temel hakikat haline getirirse Kur'an, gayesine ermiş olacaktır. Kur'ân'ın bu konudaki asıl hedefi, apaçık hakikatlere insanın dikkatini çektikten sonra, bu hakikatleri Allah'ı hatırlatıcı deliller yaparak insanı îmana davet etmektir. Bu sebeple Kur'an, Allah'ı[3] kendi kendini[4], Hz. Peygamber'i[5] ve cehennemi[6] sık sık bir "hatırlatıcı" olarak tavsif etmektedir.

1 İbrâhîm, 14/ 52; Meâli: "Bu Kur'an, insanlar onunla uyarılsınlar, tek bir İlâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri ibret alsınlar diye tebliğ edilmiştir."

2 Ebu'l-Alâ el-MEVDUDİ, **Tefhîm..**, c.I, s.26.

3 ed-Duhân, 44/ 3.

4 el-Furkân, 25/ 1; Yâsîn, 36/ 69; el-Kamer, 54/ 17, 22, 32, 40; Tâhâ, 20/ 3.

5 el-Furkân, 25/ 1.

6 el-Müddessir, 74/ 36.

Bu hatırlatma hamleleri her defasında Allah'ın Samediyyeti ve sonsuz rahmet sahibi olduğu esaslarını vurgular. Bu iki esas da Allah ile insan arasında "Ma'bûd - abd" ilişkisini gerektirir. Nihayet bu ilişki "insan ile insan" arasına da yansır. Gerek ferde, gerekse topluma hesaba çekilmeyi hissettirir[1]. İnsandan, kendi öz varlığına, beşerî çerçevesine ve tabiatta olup bitenlere "nazar atfetmesini", onlar üzerinde "kafa yormasını", onları "anlamasını", daha sonra da "dersler ve ibretler alarak" kendi hayatına bir mâna ve çeki düzen vermesini sık sık ve ısrarlı bir şekilde talep eder[2]. Çünkü Kur'ân'ın ana hedefi Allah değil, insan ve insanın davranışlarıdır[3].

Kur'an insanı eğitirken asla cebr uygulamaz. Çeşitli vesîlelerle istikbâle ve âhirete insanın dikkatini çektikten sonra, kendi kararını kendisinin vermesini ister[4]:

(إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ، لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ .)[5]

Ancak bu karar noktasında, inanıp salih amele yönelenleri tebşîr, inanmayıp fısk ve isyana devam edenleri de inzâr ederek, kendisinin, insanları hidâyete ve kurtuluşa götüren bir rehber olduğuna ikna etmeye çalışır[6]. İnsanların Kur'ân'a olan ihtiyaçlarını, bazan susuzluktan çatlayan toprağın yağmura hasretiyle[7], bazan hastanın ilâç ihtiyacıyla[8] vb. çeşitli vesîlelerle müşahhaslaştırarak anlatır. İlâçtan yararlanmak

1 Fazlu'r - RAHMAN, **Ana Kon..**, s. 44.
2 Mehmet AYDIN, **Din Felsefesi**, s. 226.
3 Fazlu'r - RAHMAN, **Ana Kon..**, s. 44.
4 Muhammed Ali es-SABUNİ, **Muhtasaru Tefsîri'bni Kesîr**, Beyrut - 1981, c.III, s. 609; **Safvetü't-Tefâ-sîr**, Beyrut - 1981, c.III, s. 526.
5 et-Tekvîr, 81/ 28; Meâli: "Kur'an, ancak aranızda doğru yola girmeyi dileyene ve âlemlere bir öğüttür."
6 en-Nahl, 16/ 89, 101.
7 et-Târık, 86/ 11-13.
8 el-İsrâ, 17/ 82.

kalplerin
istemeyen ve kendine acımayan zalimlerin müzmin hastalığına,/doktoru durumundaki Hz. Peygamber'in üzülmemesini, onları kendi hallerine bırakmasını isterken de inceden inceye inzâr ifâdeleri kullanır :

(طه ، مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى . إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشَى) 1

(إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَ أَكِيدُ كَيْدًا ، فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا) 2

Diğer taraftan, inzârın menfi etkisini nötr hale getirmek için de inzâr ifâdeleriyle içiçe olmak üzere tebşîr ve vaadlerle insanı ümitsizlik girdabından kurtarır. Buna tipik bir misâl :

(الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَ لَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا - قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ ، وَ يُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ، مَاكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا وَ يُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا : اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا .) 3

Âyetin ifâdesine dikkat edilirse önce, korkunç ihtarın âyetin bütününü gölgelediği görülür. Sonradan bu ihtar özelleştirilerek, "Allah çocuk edindi" diyenlerin ihtara muhatap edildiği açıklanır. Her iki ifâdenin arasında ise, mü'minlere verilen ebedi cennet müjdesi yer alır. Ama bu müjde, îmanın pratik ve zâhirî neticesinin kuvvetli realiteler olan "salih amel" ile desteklenmesi şartıyla...

Bazan da insanları ziyanda, ya da en düşük değerde gösterdikten sonra, yalnızca inanıp salih amellerle inançlarının gereğini yerine getirenlerin kurtulabileceklerini, tebşîr - inzâr ikilemiyle vurgular[4].

---

1 Tâhâ, 20/ 1-3. Meâli :"Tâ Hâ. Ey Muhammed! Kur'ân'ı, sana sıkıntıya düşesin diye değil, ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt olarak indirdik."

2 et-Târık, 86/ 17; Meâli: "Ey Muhammed! Sen inkârcılara mehil ver; onlara mukabele etmeyi biraz geri bırak."

3 el-Kehf, 18/ 1-4; Meâli:"Hamd Allah'a mahsustur ki, kendi katından şiddetli bir baskını haber vermek ve yararlı iş yapan mü'minlere, içinde temelli kalacakları güzel bir mükâfatı müjdelemek ve 'Allah çocuk edindi' diyenleri uyarmak için kulu Muhammed'e eğri bir tarafını bırakmadığı dosdoğru Kitabı indirmiştir."

4 Bkz. et-Tîn, 95/ 4-6; el-Asr, 103/ 1-3.

II. KUR'AN'DA TEBŞÎR VE İNZÂR METODUNUN ORTAYA KONUŞU

A. Kur'ân'ın Diyalektik (Mücâdeleci) Karakteri :

Kur'ân'ın gayesi insanı eğitip davranışlarına yön vermek olduğuna göre, gayesini gerçekleştirmek için bir terbiye metod ya da metotlarına sahip olması gerekir. Kur'an bu açıdan eldeki Tevrat ve İncil'in ikisinden de farklıdır :

Tevrat bir milletin inancının, İncil ise Hz. İsâ'nın hayatının hikâyesi olup, her ikisinin de karakteri geçmişi anlatmaktır. Fakat Kur'an bir hikâye kitabı olmadığı gibi, anlatıma bağlı değil, diyalektik (cedelci) bir karakter yapısına sahiptir. Bu karakter yapısıyla, tarihî olayları bile uzunca hikâye etmez, kendi metoduna uydurur, gayesini açıklama konusunda birer örnek veya delil olarak zikreder[1].

Kur'ân'ın terbiye metodları, insan fıtratı ölçü alınarak konulmuş metotlardır[2]. Kur'ân'ın insan hayatı için nasıl bir genel sistem içerdiği

---

1 Hüseyin ATAY, "**İslâmda Öğretim**", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara-1978, sa. XXIII, s. 15.

2 Tesbit edilebildiği kadarıyla Kur'an'daki eğitim öğretim metodları ana hatlarıyla şunlardır:

a) Tedricîlik metodu, b) İsticvab (soru - cevap) metodu,

c) Örnek edindirme metodu, d) Darbı mesel metodu,

e) İbret ve Öğüt metodu, f) Kıssa ile terbiye metddu,

g) Teşvik ve Sakındırma (Tebşir ve İnzar) metodu,

h) İyiliği emretme ve kötülükten nehyetme metodu. (M. Faruk BAYRAKTAR, **İslâm Eğitiminde Öğrenci - Öğretmen Münasebetleri**, İstanbul-1984, ss.31-57; Celal KIRCA, "**Eğitim veÖğretim Metodları Açısından Kur'ân'ın Getirdikleri ve Bunun Din Eğitimine Olan Etkisi**" Din Öğretimi Dergisi, Sa. XX, s. 70.

konusu şöyle açıklığa kavuşturulabilir: İnsanın hayatta özgürlük, servet, refah vb. şeylerle sembolize edilen mutluluk ve saadetten başka bir amacı yoktur. Bazı kimselerin başvurduğu intiharda bile, bu mutluluğu aradıklarını ya da en azından, mutlu olamadıkları bu hayatın mutsuzluklarından kaçmak suretiyle, mutluluğa koşmak istediklerini görürüz. Bu nedenle insan, hayatını -yanlış ya da doğru- belirli bir düşüncenin yol gösterdiği "azap ve zarar" dan kaçıp mutluluk ve saadet arayışına yönlendirir[1]. Hatta bazan öyle olur ki, tezâhürleri ve ifâdeleri birbirinin zıddı olan kompleksler veya duygular ruhta aynı anda doğabilir. Nefret ile sevgi, şüphe ile itimat aynı anda ve birarada bulunabilir. Bunun için William JAMES'in, "Her büyük sevinçte daima bir damla elem aramak îcab eder." sözü, bu ikili (ambivalance) duygunun bir ifâdesidir[2].

İşte Kur'an, sathi ve lüzumsuz şeylerle uğraşmayıp insanın bu çift yönlü duygusundan başlayarak insanın davranışlarına yön veren merkezleri doğrudan doğruya eğitmekle işe başlar, müşahhas ve makul hususları ilk başta dile getirir. Meselâ, dikkatleri yağmur ve şimşek[3], güneş ve ay[4], bitki ve meyve[5], sema ve arz[6] üstüne çeker. Bunlardan Allâh'ın varlığına ve yüceliğine, sonsuz kudretine, diğer kemal sıfatlarına[7] geçer. Bunlara dair îmanı kalbe yerleştirdikten sonra insanın ümit ve korku duygularını kamçılar. Tebşir ve inzâr gönderileriyle, davranış-

---

1 Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAİ, **İslâm'da Kur'an,** ss. 11-12; M. Faruk BAYRAKTAR, **Öğr.-Öğrt. Mün.,** s. 55.

2 Ayhan SONGAR, **Psikiyatri, Psikobiyoloji ve Ruh Hastalıkları,** İstanbul 1980, s. 92.

3 el-Bakara, 2/ 19-20.

4 Yâsîn, 36/ 38-40.

5 Abese, 80/ 27-31; et-Tîn, 95/ 1-2.

6 Yüzlerce geçmektedir. Bkz. M. Fuâd ABDULBAKİ, **Mu'cemul Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm,** İstanbul-1968 ss. 26-32.

7 er-Ra'd, 13/ 2-4; el-Hacc, 22/ 18; el-Mülk, 67/ 18 - 20; et-Teğâbün, 64/ 1-4.

lara yön veren aklı ikna etmeye koyulur. Arada sırada soru cevap metoduna yer verse de[1] çok defa ani ve şiddetli îkaz (inzâr) ile, ya da güzeli ve hazzı sevdirip bunları söz verme (tebşîr) yoluyla istikrarlı bir metod uygular.

Bu etkili metod sayesinde bedevîlikten medeniyeti, yalın ayak ve başı boş kimselerden insanlara en hayırlı bir ümmeti ortaya çıkarmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm bunun için, şer'î mesaj olmadan önce terbiye mesajı, cihad sebebi olmaktan öte ahlâk kaynağıdır. Okul ve cami duvarları arasına sığmayan ve sosyal yönü ağır basan bir disiplindir ki, inanca önem verirken uygulamayı ihmal etmez. İbâdeti teşvik ederken ahlâkı gözardı etmez. Nefsin bütün yönlerini değerlendiren ve hayatın her safhasında uygulanabilen bir terbiye sistemidir[2].

Bunun için Alman edip ve şâir GOTHE, İslâmiyeti "Kur'an kaynaklı bir eğitim öğretim sistemi" olarak ele alırken arkadaşı ECKERMAN'a şöyle demiştir : "Bakınız bu öğreti asla boşa gitmez. Mevcut bulunan çeşit çeşit sistemlerimize bakarak diyebilirim ki biz -genellikle hiç bir insan- bundan daha ileri gidemeyiz[3]. Kur'an'ın bu sırrına şu âyetler örnek gösterilebilir :

1 en-Neml, 27/ 59-63; es-Saffât, 37/ 11; en-Nâziât, 79/ 27.

2 Muhammed ŞEDÎD, **Kur'an M.**, s. 9.

3 Muhammed İKBAL, **Dînî Düş.,.**, s. 25; Bu konuda en-NEHALEVİ şöyle der : "Vallahi bu metod, duyguları terbiye etmede psikolojinin takip ettiği en iyi yoldur. Bu yol tecrübe metodlarına dayalı, muayyen konulara bağlı tepkileri tahrik etmenin tekrarıdır. Bu etkilerin her tekrarlanışında fert onlara karşı kabiliyet kazanır ve alışır; dolayısıyla da insan ruhuna yerleşir.

Duygular amele bağlı olarak terbiye edildiği zaman duygu ameli davet eder. O zaman terbiye zirveye ulaşır. İnsan hayırlı işlere karşı tahammül gücü kazanır. (M. Faruk BAYRAKTAR, **Öğr.-Öğrt. Mün..**,s. 32; Abdurrahman en-NAHÂLEVİ, **Usûlu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye**, s. 22'den naklen...)

(تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ ، وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا . وَ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ . وَ مَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا
خَالِدًا فِيهَا . وَ لَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ)[1]

(إِنَّ هٰذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ
أَجْرًا كَبِيرًا . وَ أَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ الْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا)[2]

Böylece bu etkiler insan ruhundaki Rabbâni tepkileri harekete geçirir, Allâh'a teslimiyet ve şükür duygularını insan ruhuna yerleştirir. Bu maksatla, konu başında sözü geçen cedelci karakterine paralel olarak Kur'an; insan içinde nefis, dışında da şeytan adında iki varlık tanır ve devamlı insanı bunlarla mücâdeleye davet eder[3]. Hatta insanın müşahhas bir şekilde tanıyıp açıktan açığa cephe alabilmesi gayesiyle, Cehenneme bile bir şahsiyet verir ve şöyle konuşturur :

(يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ : "هَلِ امْتَلَأْتِ ؟" وَ تَقُولُ : "هَلْ مِنْ مَزِيدٍ!")[4]

Böylece insanlar için her türlü misaller, sakındırıcı tehditler ile ibret alıp, kendilerine çeki düzen vermeleri hedef alınmış, buna rağmen âyetler "anlayan kalplere" tesir etmiştir[5]. Allah ne kadar âyet gönderirse göndersin, insanlar, kâfirler gibi sağır - dilsiz - kör olurlarsa[6], âyetin

---

1 en-Nisâ, 4/ 13-14; Meâli: "Bunlar Allâh'ın yasalarıdır. Allâh'a ve Peygamberine kim itâat ederse onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Orada temellidirler, büyük kurtuluş budur. Kim de Allâh'a ve Peygamberine baş kaldırır ve yasalarını aşarsa onu temelli kalacağı cehenneme sokar. Alçaltıcı azap onadır".

2 el-İsrâ, 17/ 9-10; Meâli: "Doğrusu bu Kur'an en doğru yola götürür ve yararlı iş yapan mü'minlere büyük ecir olduğunu, âhirete inanmayanlara can yakıcı bir azap hazırladığımızı müjdeler".

3 el-Bakara, 2/ 36, 168, 208; el-En'âm, 6/ 143; el-A'râf, 7/ 22,24; Yûsuf, 12/ 5; el-İsrâ, 17/ 53; el-Kehf, 18/ 50; Fâtır, 35/ 6.

4 Kâf, 50/ 30; Meâli: "O gün Cehenneme, 'Doldun mu?' deriz. O ise: 'Daha var mı?' der."

5 el-İsrâ, 17/ 89; Tâhâ, 20/ 113.

6 el-Bakara, 2/ 171.

ona bir etkisi olamaz.

Kur'ân'a göre insanın anlaması, kaynağını psikolojik bir yetenekten alır ki buna "لُبّ" (çoğulu أَلْبَاب) yahut "kalp" denir. İnsanı, ilâhi âyetleri anlamaya muktedir kılan kalp, örtülüp mühürlendiği zaman insan hiçbir surette anlayamaz hale gelir. (وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ) âyetinde[1] belirtildiği gibi.

Şayet kalp, âyetleri güzelce anlayabilirse ne olur? Anlayan bir kalp için anlatılan mefhumlar birbirine zıt iki şeyin sembolüdür : Tebşir-inzâr[2]. Öyleyse tebşîr ve inzârın âyetler açısından mâhiyeti nedir ? Nasıl uygulanmaktadır ?

Bazı âyetler Allâh'ın ihsanını, sınırsız sevgisini, lütfunu ve merhametini dile getirirken, bazıları da gazâbını, korkunç cezasını ve hatta intikamını ifâde eder. Allâh'ın Peygamber aracılığıyla insanlara birinci tür âyetleri aktarmasına tebşîr denir ki, iyi haber getirmek, müjde vermek demektir.

İkinci tür âyetlerden göndermesine de inzâr (uyarma), ya da daha açık bir ifâdeyle vaîd (tehdit) denir. Buna göre Kur'an'da Peygamberlere bazan mübeşşir (müjdeleyici), bazan da münzir (nezîr, uyarıcı) denir[3]. Bu iki kavrama hadîs kitaplarında "terğîb ve terhîb" de denir.

---

1 et-Tevbe, 9/ 87; Meâli: "Kalpleri kapanmıştır, bu yüzden anlayamazlar."
2 Toshihiko IZUTSU, K. Allah ..., s. 130.
3 Toshihiko IZUTSU, K. Allah., s. 130.

B. Tebşîr ve İnzârın Âyetlerde Uygulanışı :

1. İnzâr üslûbu:

Konuya şu âyet ile girmek yerinde olacaktır:

[1] (وَ صَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا)

Bu âyet-i kerime şöyle tefsir edilmektedir: "Bir uygunluk içinde bölüm bölüm ayırdık Kur'ân'ı. Azap sahneleri veya tablolarıyla kısımlara böldük ki yalanlayıcıların ruhunda takva duygusunu harekete geçirsin veya âhirette atılacakları yeri düşünerek kötülükten kaçınsınlar[2]".

İlgili âyetlerde inzâr üslûbu başlıca şu tür ifâdeler içinde gönderilmiştir:

a) Bazan Allah "razı olmayışı" ile îkaz eder. İnzârın hafifi olan bu türü, "mü'minlerin" gönlünü etkiler:

(أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ..؟)[3]

b) Bazan Allah'ın gazabı açıkça tehdit eder:

(فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ ، سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ. وَ أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ)[4]

---

1 Tâhâ, 20/ 113; Meâli: "İşte Kur'ân'ı, arapça okunmak üzere indirdik, onda tehditleri türlü türlü açıkladık ki belki sakınırlar yâhut onlara ibret verir."

2 Seyyid KUTUB, Fî Zılâl.., c. X, s. 81.

3 el-Hadîd, 57/ 16; Meâli: "İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen gerçek için kalplerinin saygıyla yumuşaması zamanı daha gelmedi mi? "

4 el-Kalem, 68/ 44 - 45; Meâli: "Ey Muhammed ! Kur'ân'ı yalanlayanları bana bırak; Biz onları bilmedikleri yerden yavaş yavaş azaba yaklaştıracağız. Onlara mehil vermiyorum; doğrusu benim tuzağım sağlamdır."

(فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْتَظِرُوا ، إِنِّي مَعَكُمْ
مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ)[1]

c) Zaman zaman Allah'ın ve Rasulünün harbetmesi ile korkutulur :

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ . فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا
فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ)[2]

d) Bazan telmih (çağrıştırma) yoluyla insanlar hidâyete sevkedilirler. Meselâ, müşriklerin Kur'ân'ı benimseyip ikna olmaları için, İsrailoğullarının, dağın (Tur) üzerlerine düşeceğini sanmalarının ardından kendilerine verilen (Tevrat'a) sıkıca sarılıp içindeki hükümlerle amel etmelerinin istendiği anlatılır[3]. Bununla, hidâyete ermeleri için, batı literatüründeki "Demokleš'in kılıcı" nın fonksiyonu talep edilir.

e) Bazan da, ki en fazla bu usul görülür, âhiret azabıyla inzâr edilir :

(وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ،
وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا . يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا)[4]

f) Bazan Allah (c.c), Hz. Peygamberin diliyle, "Eğer yüz çevirirlerse de ki : 'Size düpedüz açıkladım; tehdit olunduğunuz şeyin yakın mı uzak mı olduğunu bilmem.(...) Bilmem; belki bu gecikme, sizi denemek

---

1 Yûnus, 10/102; Meâli:"Onlar, kendilerinden önce gelip geçmiş toplumların (acıklı) günlerinin benzerlerinden başkasını mı bekliyorlar ? De ki : Haydi bekleyin ! Doğrusu, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim"

2 el-Bakara, 2/ 18; Kısaca meâli: "(Şâyet faiz almakla, söylenenleri yapmazsanız, Allah ve Rasûlü tarafından ilân edilen bir harp ile karşı karşıya olduğunuzu iyi bilin"

3 el-A'râf, 7/ 171.

4 el-Furkân, 25/ 68 - 69; Meâli: "Onlar, Allah'ın yanında başka tanrı tutup ona yalvarmazlar. Allahın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Zinâ etmezler. Bunları yapan günaha girmiş olur. Kıyâmet günü azâbı kat kat olur, orada, alçalularak temelli kalır."

ve bir süreye kadar geçindirmek içindir"[1] ifâdeleriyle meseleyi mechûle bürüyerek, müşriklerin her ihtimali beklemeleri ve alarm halinde bulunmaları için, ansızın gelecek azap ile başbaşa kalacaklarını hissetmeleri murad edilir.

g) Zaman zaman dünyada ukûbat ile terbiyeettiği de olur: "Allah yolunda savaşa çıkmazsanız Allah size can yakıcı azapla azap eder ve yerinize başka bir millet getirir"[2].

h) Bazı âyetlerde ise, özellikle Mekkelilerin nefislerine yönelik, tahrik edici tasvirlerle, âyetlerdeki inzârlara kayıtsız kalmamaları istenir. Bu anlamda onlar, anlayıştan yoksun, kalpleri mühürlenmiş, boyunları halkalı olduğu için başları kalkık, arkalarından ve önlerinden sed çekilmiş[3], kör, sağır ve dilsiz[4], hayvanlar gibi, hatta daha da aşağı oldukları[5] vb. sıfatlarla nitelenirler.

2. Tebşir Üslûbu :

Bütün bu yoğun inzâr ifâdeleri arasında, Hz. Peygamberin şahsında ya da doğrudan müminlere teselli ve ümit kaynağı olan âyetlere de sık sık yer verilerek Allâh'ın sonsuz rahmetine telmih yapılır :

"Tâhâ, Biz Kur'ân'ı sana, güçlük çekesin diye indirmedik"[6]. "..Fâsıklar (ya da kâfirler) topluluğu için üzülme[7]". "(Şuayb) onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: 'Ey Kavmim! Ben size Rabbimin gönderdiği

1 el-Enbiyâ, 21/ 109.
2 et-Tevbe, 9/ 39.
3 Yâsîn, 36/ 5-9.
4 el-Bakara, 2/ 18; el-En'âm, 6/ 39; el-Enfâl, 8/ 22.
5 el-A'râf, 7/ 179.
6 Tâhâ, 20/ 1-2.
7 el-Mâide, 5/ 26; 68.

gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım?"[1]. "Bu yeni kitaba inanmazlarsa arkalarından üzüntü ile neredeyse kendini harap edeceksin"[2].

Doğrudan mü'minlere ümit veren âyetlerden;

(قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ .. لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ ، إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا . إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ)[3]

âyeti, Abdullah b. Amr (ö.65 h.) tarafından Kur'an'da en fazla ümit veren âyet seçilmiştir[4]. Hz.Peygamberin kölesi Sevbân, Rasûlüllah'ın şöyle dediğini nakletmektedir: "Dünya ve içindekiler bana bu âyetten daha sevimli değildir"[5]. Yine bu konuda İbn Mes'ûd'un,"Nisâ Sûresinde beş âyet vardır ki, dünyayı içindekilerle verseler değişmem. Kesin anladım ki âlimler bu âyetlere rastlıyorlar ama, farkına varamıyorlar"[6] dediği şu âyetlerde örnek verilebilir[7]:

"Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz". "Allah, şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz; zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır ve yapana büyük ecir verir". "Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar". "..Onlar kendilerine yazık ettiklerinde, sana gelip Allah'tan mağrifet dileseler ve peygamber de onlara

---

1 el-A'râf, 7/ 93.

2 el-Kehf, 18/ 6.

3 ez-Zümer, 39/ 53. Meâli: "Ey kendilerine kötülük ederek aşırı giden kullarım! Allâh'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, merhamet edendir".

4 Muhammed Cemâlüddin el-KÂSIMÎ, **Mehâsinu't-Te'vîl (Tefsîru'l-Kâsımî)**, Mısır-1957, c. I, s. 123; es-SÛYÛTÎ, **el-itkân**, c. IV, s. 149.

5 Muhammed Ali es-SÂBÛNÎ, **Muhtasaru Tefsîr'ibni Kesîr,** Beyrut-1981, c. III, s. 225.

6 Aynı yer.

7 (Sırayla) en-Nisâ, 4/ 31, 40, 48, 64, 110.

mağrifet dileseydi, Allah'ın tevbeleri daima kabul eden ve merhamet sahibi olduğunu görürlerdi". "Kim kötülük işler veya kendine yazık eder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allâh'ı mağfiret ve merhamet sahibi olarak bulur".

3. Âyetlerde Tebşîr ve İnzârın İçiçe Görünümü :

Kur'an'da tebşîr muhtevalı âyetlerle inzâr içeren âyetler burada sıralandığı gibi ayrı ayrı yer almazlar. Gönderilen her âyet iki taraftan birini bırakıp diğerini ifâde için gönderilmemiştir. Beyan ilminde şümullü bir kâide vardır: "Her sözün bir sırası vardır. Her ifâde makâmına da bir söz uygun düşer"[1]. Edebî yönden en büyük mûcize olan Kur'an'da bu husus elbette gözetilmiştir.

Kur'ân'ın gayesi doğrultusunda, kulların taşkınlık veya karamsarlık durumlarına uygun ölçüde âyetlerin gönderilmesi söz konusudur. Dolayısıyla kulların, inzârın sonucu "havf" ile, tebşîrin sonucu "recâ" yarı çemberlerinin çevrelediği daire arasında kalması tasavvur edilmiştir. İmanın hakîkatı da "havf - recâ" dengesini sağlamaktır. Âyetlerde, kullanılan dînî hükümleri ihlâli ölçüsünde inzâr yönü ağır bastığı gibi, ümitsizlik ve karamsarlık yoğunluk kazanınca da tebşîre ağırlık verilmiştir. Gurura ve şımarıklığa karşı tebşîrden ziyade inzâra gerek duyulur. Çünkü "def-i mazarrat celb-i menfeatten yeğdir[2]". Ama inzârın dozunun fazlalığı da insanı "zaten mahvolmuşum!" derekesine düşürür.

Öyleyse tebşîr ve inzâr ile terbiye, duygu ve tepkilere hâkim olmaya ve aralarında denge kurmaya dayanır. Zorluk ve darlığın insanın

---

1 el-KÂSIMÎ, **Mehâsin...**, c. I, s. 126; Subhî es-SÂLİH, **Ölümden Son..**, ss. 2 - 3.

2 Bu mecelle kâidesinin anlamı : "Yarar sağlamadan önce zararı gidermek daha iyidir."

üzerinden kalkmasıyla her şeyi unutarak sevinç sarhoşu olması uygun düşmediği gibi, Allah'ın rahmetinden ümit kesmesi de yasaklanmıştır[1]. Çünkü ümit kesmek insanı küfre götürür[2].

Bunun için Kur'an'da tebşîr geldiği zaman, ondan önceki veya sonraki ifâdede inzâra da yer verilir; ya da tersi olur. Cennet ve cehennem tabloları canlı tasvirlerle anlatılarak mükâfat ve azapla insan ümitlendirilir veya tehdîd edilir. Cennetlikler övülmeksizin cehennemlikler kınanmaz. Ya da işkencenin ebediliğinden bahsediliyorsa zevklerin sonsuzluğuna dair bir îmâ hemen onu takip eder[3]. Bazan bu iki husus birbiriyle mukayese edilir: "Birinci ölümden sonra bir daha ölmeyeceğiz değil mi? Azap da görmeyeceğiz"[4] şeklindeki soruya şöyle cevap veriliyor: "İşte büyük kurtuluş şüphesiz budur. Çalışanlar bunun için çalışsın. Konukluk olarak bu mu iyidir, yoksa zakkum ağacı mı ? Biz o ağacı zalimler için bir dert yaptık"[5].

Zaman zaman ikisi arasına başka şeyler girse de hemen sadede dönülür. Bu paralellik o derece açıktır ki, birinci kısma temas edilir edilmez hemen karşı tezi kullanan ikinci unsurla karşılaşmaya hazır olunmalıdır[6]. Meselâ, Hâkka Sûresinin 19 ilâ 32. âyetleri arasında böyle bir dikkat çekici paralellik vardır:

a) Sağ ele verilen kitap, sol ele verilen kitaba karşı konmuştur. Bu, cennetlik kimseye sevinç, cehennemliğe ise üzüntü verir.

---

1 Hûd, 11/ 10.

2 Yûsuf, 12/ 87; ez-Zümer, 39/ 53.

3 el-KÂSIMÎ, **Mehâsin...**, c.I, s. 116; Subhî es-SÂLİH, **Ölümden Son..**, ss. 2-3.

4 es-Saffât, 37/ 58-59.

5 es-Saffât, 37/ 60-63.

6 el-KÂSIMÎ, **Mehâsin...**, c.I, s. 116; Subhî es-SÂLİH, **Ölümden Son..**, ss. 2 - 3.

b) Biri "hesab"ı perçinlerken, diğeri inkâr eder.

c) Allah'ın (seçkin kulunun hoş hayatı, kötü kulun "ebedî bir ölüm" temennîsine muhalefet eder.

d) Yüce cennet, el ucundaki meyveler, sulh ve mükâfat, yeme - içme zevkleri; (sırayla) kor ateşe, elleri ve ayakları kıskıvrak bağlayan zincirlere, gücün kayboluşuna ve malın hiçbir fayda sağlamayışına karşı ifâde edilir[1].

Ancak ilk tablonun her tasviri, önceden tahmin edilen bir mukâbeleyi davet etmez. Mutlak bir simetrinin sayımında görülmesi gereken elemanlar, karşılıklı ve zorunlu bir şekilde yer almazlar. Kur'ân'ın üslûbunun gereği, zıt tezleri kullanan ifâdeler birbirini anlam bakımından, yani tema olarak hâkimiyet altına alırlar. Nebe' Sûresi'nin 21 ilâ 36. âyetleri arasındaki tebşîr ve inzâr ifâdeleri şu şekilde bir denge kurmaktadır[2]:

İnzâr : إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاغِينَ مَآبًا

Tebşîr : إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ، حَدَائِقَ

İnzâr : لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا

Tebşîr : وَأَعْنَابًا وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا

İnzar : إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا

Tebşîr : وَكَأْسًا دِهَاقًا .

İnzâr : جَزَاءً وِفَاقًا

---

1 Subhî es-SÂLİH, **Ölümden Son..**, s. 2.

2 İnzâr ifâde edenlerin (21-28) Mealleri : "Şüphesiz, azgınların barınağı olacak cehennem, pusuda beklemektedir. Orada çağlar boyu kalırlar. Orada bir serinlik ya da bir içecek tatmazlar. Ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak kaynar su ve irin tadarlar. Çünkü onlar hesap gününü(n geleceğini) ummazlardı."

Tebşir ifâde edenler (31-35) : "Doğruşu takvâ sahipleri için kazanç yeri, bahçeler, üzüm bağları, göğüsleri tomurmuş yaşıt kızlar, içki dolu kâseler vardır. Orada ne boş laf, ne de yalan işitirler. Bunlar Rabb'inin yeterli bağışı ve mükâfatıdır."

Tebşîr : لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا

İnzâr : إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا

Tebşîr : جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا

Fakat cehennemdeki "uzun ikâmet", cennetteki ikâmet için zikredilmemiş, bunun yerine, cehennemdeki zıt kavramlar verilmeksizin, cennetteki bağ bahçeye yer verilmiştir[1].

Bazan da âhiret hayatının bu iki yapıcı unsurundan birine daha fazla ağırlık veriliyor: Eğer inzâr üzerinde israr etmek isteniyorsa, cehennemî çerçeve işleniyor; vaadler üzerinde durmak murad ediliyorsa cennet çerçevesinde kalınıyor. Bu durumda birinin çok sathî genel taslağına karşılık, diğerinin ayrıntılı tasvîri konuyor. Meselâ, Rahmân Sûresi'nin, suçluların âkıbetini tasvîr eden 44 ve 45. âyetlerine, cennet tablosu çizen 15 kadar âyeti karşılamak üzere yer verilmiştir. Mü'min Sûresinin 70 ve 71. âyetlerinde de tam tersi bir durum vardır.

Sonuç olarak tebşîr ve inzâr kavramları, âyetlerde çok sık görülen "temel terbiyevî (yönlendirici) unsuru" oluşturmaktadır. Tebşîr ve inzâr âyetlerinin içiçe ifâde buyurulması; Allâh'ın, kullarının îman etmelerini, ibâdet ve takvâ merdivenlerinde en yüksek basamaklara çıkmalarını çok yakından -tabir caizse, dört gözle- beklediğini hissettirmektedir. Sanki gözünü kapayan birisine, açar açmaz güneş ışığını göreceğini belirten samîmi bir ifâde sezilmektedir: "Semûd kavmine doğru yolu göstermiştik; ama onlar körlüğü, doğru yolda yürümeye tercih ettiler.."[2] Halbuki Allah Teâlâ en inkârcı kulunun bile, yumuşak dille hakka davet edilmesini istemiştir : Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn'u, Firavun'u davete görderirken kendilerine şu şekilde yol gösterir :

---

1 Subhî es-SÂLİH, **Ölümden Son..**, s. 4.

2 Fussilet, 41/ 17.

"Firavun azmıştır; varın da ona yumuşak söz söyleyin, olur ki nasîhat dinler yahut korkar"[1]. "Ona de ki: 'Arınmaya gönlün var mı; (varsa) sana Rabb'ine giden yolu göstereyim ?!"[2]

III. KUR'AN'DA TEBŞÎR VE İNZÂRIN BOYUTLARI

Tebşîr ve inzâr, âyetlerin vazgeçilmez tema'sı olduğuna göre, bu kavramların boyutları nedir? İlgili âyetlerde etkileme gücü nereye varmaktadır? Bu sorulara cevap vermek için, müslümanların günlük hayat akışıyla âyetlerin nasıl imtizaç ya da intibak ettiğini düşünmek gerekir. Çünkü Kur'an'da Allah'ı zikretmeye, O'ndan korkmaya ve aynı zamanda O'ndan mükâfat ummaya, -daha doğrusu rızâsını kazanmaya- yönlendirmeyen bir tek âyet yoktur[3]. Bu sebeple tebşîr ve inzâr mefhumları Kur'an âyetlerinin ortak âhengidir. Âyetler bir tablonun çeşitli figürleri ise, tebşîr ve inzâr bu tablonun fon rengi; bir mûsikî parçası ise, makamı mesâbesindedir: Tebşîr çıkıcı, inzâr inici gamların yerini tutar. Bazı örnekler :

a) "Allah'ın yarattığı şeylerin, gölgeleri sağa-sola vurarak, Allâh'a boyun eğerek secde ettiklerini görmüyorlar mı ?"[4] âyeti varlık âleminde

---

1 Tâhâ, 20/ 44.

2 en-Nâziât, 79/17-19. Bu âyetlerin pratikteki etkisini göstermek için Aliyyu'l - Kârî şu fıkrayı kaydetmektedir: Rivâyete göre, Halife Me'mûn'a va'z ve nasihat eden bir vâiz, konuşması sırasında sert bir dil kullanır. Halife de dayanamaz ve "Be adam mülayim ol! Görmez misin ki, Allah senden daha hayırlı olan Mûsâ'yı, benden daha hayırsız olan Firavun'a gönderdi de, gayet nazik bir dil kullanmasını buyurdu" der. (İbrâhim CANAN, **Peyg. Sünn..**, s. 275, (**Şerhu 'Ayni'l-I'lm ve Zeyni'l-Hılm**, c. II, s. 440 'tan naklen...)

3 Muhammed KUTUB, **İslâm'da Terb..**, s. 129.

4 en-Nahl, 16/ 48.

yer alan her şeyin "Allah'ı tanıma" gibi belli bir gayeye, "Sünnetullah" gibi şaşmayan bir kanuna göre yaratıldığını belirtirken insanı da içine almaktadır. O da, bu âyette "secde" ile sembolize edilen "mutlak inkıyâd"a boyun eğecektir. Öyleyse bu âyet açıktan insanı inzâr etmekte, zımnen de -boyun eğerse- kendi hayrına kârlı çıkacağını îmâ etmektedir.

b) Şu âyetlerin yansıttığı azamet, mahzâ inzâr ihtiva etmekte ve insanı Yüce Yaratıcı'ya itâate zorlamaktadır:

"Gökte olan'ın sizi yerin dibine geçirmesinden güvende misiniz ? O zaman yer sarsıldıkça sarsılır. (Yine) gökte olan'ın başınıza taş yağdırmasından güvende misiniz? Benim uyarmamın nasıl olduğunu yakında bileceksiniz!"[1]

"Aranızdan yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak fitneden (imtihandan) sakının; Allâh'ın azabının şiddetli olduğunu bilin"[2].

c) Şu âyetlerden ise, itâate yanaşmayanlara açıktan cephe alındığını müşahhas bir şekilde anlamaktayız:

"Zulmedenlerin, geçmiş arkadaşlarının suçlarına benzer suçları vardır; cezalarını Ben'den acele istemesinler!.. Söz verilen günün azabından vay o inkâr edenlere!.."[3]

"Gerçekten onlar düzen kuruyorlar; Ben de bir düzen kurmaktayım! Sen (ey Muhammed)! İnkârcılara mehil ver, birazcık süre tanı !"[4]

Artık kulun aklı ve aklının gereği îmanı varsa, kendini itâate âmâ-

---

1 el-Mülk, 67/ 16-17.
2 el-Enfâl, 8/ 25.
3 ez-Zâriyât, 51/ 59-60.
4 et-Târık, 86/ 16-17.

de kılmalıdır.

d) "De ki: 'Helâl ile haram, haram şeylerin çokluğundan hoşlansan bile, eşit değildir. Ey akıl sahipleri! Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz"[1] âyetinde görülüyor ki, toplum düzeni ve hukuk nizamıyla ilgili her tevcih ve uyarının hemen akabinde mutlaka Allah'a dönme ve O'ndan korkma hatırlatılmaktadır. Bu tevcihler ictimaî değer yargılarının hepsini Allah'a ve Allah inancına bağlar.

Allah Teâlâ'nın azameti ifhâm edildikten, Cebbâr ve Kahhâr olduğu zihinlere iyice yerleştirildikten sonra, artık her ilâhî yasak bir inzâr; buna karşılık Allah'ın va'dinden dönmeyen bir yardımcı Dost olduğu idrâk edildikten sonra her emri veya tavsiyesi bir tebşîrdir. İnsanın tamamen teslim olması murad edilen bu nokta, Kur'ân'ın, insana ulaştırmak istediği asıl hedeftir.

Bu gayeye ulaşmak için Kur'an, güzel nasihattan emirler verip yasaklar sıralamaya ve hakiki kıssalar anlatmaya varıncaya kadar her çeşit beyan vasıtalarını kullanır. Ta ki beşer kalbini "saygı duymaya ve uymaya değer" ölçülere yönlendirebilsin. Davranışları doğru tartan bu tür mîzan ve mi'yarlarla değerlendirmek konusunda muhatabını ikna edebilsin[2]. Geçmiş kavimlere ve geleceğe (âhirete) atıflarda bulunarak, insana nereden gelip nereye gittiğini anlatabilsin.

Bu açılardan bakıldığında tebşîr ve inzârın boyutları daha iyi anlaşılacak ve Kur'ân-ı Kerîm de bu performansını kıyâmete kadar sürdürecektir.

---

1 el-Mâide, 5/ 100.

2 Muhammed KUTUB, **Menhec...**, c. I, s. 92.

A. Muhatabı İkna Üslûbu ve Gücü :

1. İnsana Müşahhas Şeylerden Bahsetmesi :

Kur'ân-ı Kerîm, hitap ettiği insanları ikna etmek için, onlara müşahhas şeyleri öncelikle anlatır. Çünkü insan, fıtratı gereği inanıp ikna olmak için müşahhas şeylere meyillidir.

Kur'an verilerine göre, insanlık tarihinden şu örnekler verilebilir :

a) Yusuf (a.s) kardeşini yanında alıkoymak için diğer kardeşlerini ikna etmek durumundaydı. Babası Ya'kub (a.s)ın şeriatına uygun somut bir delille onları ikna edebilmesi için kardeşinin hırsız olduğunu hissettirmesi gerekiyordu. Bu maksatla Allah kendisine bilinen çareyi öğretmişti[1].

b) İsrailoğulları Hz. Mûsâ ile denizi geçtikten sonra, buzağıya tapan 'Amâlika kavmine rastladılar. Kendi Peygamberlerinden, onların tanrıları gibi bir tanrı yapmasını istediler. Taptıkları varlığı yakından hissedebilmek arzusundaydılar. Hz. Mûsâ onların bu teklifini reddetti ve onları cehaletle suçladı[2]. Ayrıca Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrat'ın, Allah tarafından "levhalarda yazılı olarak" verildiği ifâde edilmektedir[3]. İsrailoğullarının daha kolay inanmalarını sağlamak için mü;şahhas levhalar üzerinde yazılı olarak inzâl edilmiş olabilir. Çünkü onlar Mûsâ (a.s)dan, Allah'ı açıkça göstermedikçe îman etmiyeceklerini bildirecek kadar somut şeylere meraklıydılar[4].

---

1 Yûsuf, 12/ 70 - 76.

2 Muhammed b. Muhammed el-'Imâdî EBU'SSUUD, **İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm**, c. II, s. 193.

3 el-A'râf, 7/ 145, 150, 154.

4 el-Bakara, 2/ 55; en-Nisâ, 4/ 153.

Hz. Muhammed (s.a.v)'in, Allah'tan başka dostlar edinen muhatapları da "Bu taptığınız şeylere, sadece bizi biraz olsun Allâh'a yaklaştırmaları için tapıyoruz" diyorlardı[1]. Çünkü kendilerine gökleri ve yerleri kimin yarattığı sorulursa, cevapları "Allah" olacaktı[2]. Görüldüğü gibi insan Hâlık'ını inkâr edemiyor, ancak O'na duyularıyla kavrayabildiği ortaklar yakıştırarak, "Mutlak Bir"i kabulde kusur ediyor, geç kalıyor.

Akabe biatında Abdullah b. Revâha, Hz. Peygamber (s.a.v)'in hicret etmek için ileri sürdüğü "Beni de kendi mal ve canınız gibi müdâfaa etmeniz" şartına karşılık, müşahhas şeyleri daha iyi anlayan tıynetiyle sormuştu: "Karşılığında bize ne var?..." "Cennet var!" cevabını alınca, aynı karakterle, "Ne kârlı alışveriş.. Ne cayar, ne de cayılmasından hoşlanırız." demişti[3].

İman ile inkâr değişiminin daha müşahhas bir anlatım olan "alış veriş" ile ifâde eden birçok âyetten[4] biri olan, "Allah şüphesiz, Allah yolunda savaşıp öldüren ve öldürülen mü'minlerin canlarını ve mallarını -Tevrat, İncil ve Kur'an'da söz verilmiş bir hak olarak- cennete karşılık satın almıştır. Verdiği sözü Allah'tan daha çok tutan kim vardır? Öyleyse, yaptığınız alış verişe sevinin. Bu büyük bir başarıdır"[5] âyeti, bu hâdise üzerine nâzil olmuştu.

Müşahhasa meyil bazı peygamberlerde de vardır :

Yûsuf (a.s) hapsedilmiş iken, İlâhî irâdenin nasıl cereyan edeceğini görmek ve mutmain olmak için, tahliye olan arkadaşına "Efendinin

---

1 ez-Zümer, 39/ 3.
2 ez-Zümer, 39/ 38.
3 ez-ZEMAHŞERİ, **el-Keşşâf**, c.II, s. 313.
4 el-Bakara, 2/ 16, 86, 90, 102, 175; Âl-i 'Imrân, 3/ 177; en-Nisâ, 4/ 44.
5 et-Tevbe, 9/ 111.

yanında beni an" demesi[1], Hz. İbrahim'in, kalbinin tatmin olması için, Rabb'ın yaratışını müşahhas olarak görmek istemesi[2], Hz Mûsâ'nın, Yüce Allah'ın dünya gözü ile görülemeyeceğini bildiği halde, Allâh'ın kelâmını duyunca şiddetli iştiyak ve istiğrak sebebiyle, kendini âhiret veya cennette sanarak[3], "Bana Kendi'ni göster, bakayım" demesi[4], onların da beşerî yönlerinde bu karakterin bulunduğunu gösterir.

Kur'an'daki "Tebşir ve İnzar Kavramları" nın insana sağladığı "Havf ve Recâ Dengesi", yine müşahhas bir benzetmeyle, şimşek korkusu ve yağmur ümidiyle şu şekilde sembolleştirilmiştir :

(هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ...)[5]

İnsan fıtratına uygun terbiye düsturlarıyla örülmüş Kur'an, ona daima bu yönünden yaklaşır. Mücerred "Vâcibu'l-Vücûd" ile, müşahhasları anlayabilecek kapasitedeki beşer arasında, ancak bu üslup ile kontak kurulabilmektedir[6].

2. Mücerred Mefhumları Müşahhaslara Teşbîhi :

Kur'ân-ı Kerîm, duyguları uyandırmak hususunda ruhî, ictimaî ve iktisadî durumları kalbin içinde yaşatmak için, tabiattan alınmış canlı teşbihleri kullanmada yüksek bir grafiğe ulaşır[7]. Bu tür teşbihlere şunlar

---

1 Yûsuf, 12/ 42.

2 el-Bakara, 2/ 260.

3 Hasan Basri ÇANTAY, **Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, İstanbul-1981, c. I, s. 237 (Hâzin el-BAĞDÂDÎ ' den Naklen..)

4 el-A'râf, 7/ 143.

5 er-Ra'd, 13/ 12. Meâli : "Korku ve ümide düşürmek için size şimşeği gösteren, yağmur yüklü bulutları meydana getiren O'dur."

6 Denilebilir ki, bütün kelâm problemleri, müşahhas şeyleri anlamaya alışık insanın, bu kontak kurma sırasında mücerred mefhumları anlama zorluğundan doğmuştur.

7 Muhammed KUTUB, **Menhec..**, c. I, ss. 50 - 51.

örnek gösterilebilir :

a) Malını gösteriş için hayra veren kemse ile, eziyet ve başa kakmak için hayır yapan kimsenin bu davranışları, yağan yağmurun kaya üstünden silip götüreceği azıcık toprağa benzetilmekte; buna karşılık, Allâh'ın rızasını kazanmak için malını hayra sarfedenlerin ameli, tepede kurulmuş, bol yağmur alan ve çifte ürün veren, hatta az yağmur alsa da yine bol ürün veren bir bahçe ile sembolize edilmektedir[1].

b) İsrailoğullarının duası makbul bir bilgini olan, ancak Hz. Mûsâ'ya beddua ettiği için dili göğsüne kadar sarkan Bel'am b. Bâûrâ vb. kişileri[2], üstüne varsan da varmasan da dilini sarkıtıp soluyan bir köpeğe benzetir[3].

c) Düşünmek için aklını yormayan, görüp duyduklarından ibret almayan cehennem ehlini, idrâk ve şuuru olmayan hayvanlara[4], bu tiplerin putlara el açıp yalvarmalarını da, ulaşamayacağı suyun ağzına gelmesi için ağzını açmış bekleyeduran beyinsizlere benzetir[5].

d) Tevrat'ın muhtevasını bilip de tatbik etmeyenleri, kitap yüklü merkeplere[6], Kur'ân'ın öğütlerini dinlemek istemeyenleri, aslandan ürküp kaçan yaban eşeklerine[7] ve önce inanıp sonra inkâr eden ikiyüzlüleri, dıştan adam gibi görünen, elbise giydirilmiş kütüklere[8] teşbih eder.

---

1 el-Bakara, 2/ 264-265.
2 ez-ZEMAHŞERİ, el-Keşşâf.., c. II, s. 178.
3 el-A'râf, 7/ 176.
4 el-A'raf, 7/ 182-183.
5 er-Ra'd (13)/ 14.
6 el-Cum'a, 62/ 5.
7 el-Müdessir, 74/ 49 - 51; Krş. Eğitimin İnsan Davranışlarına Etkisi, s. 38 vd.
8 el-Münâfikûn, 63/ 4.

e) Bazan da beğenilmeyen ve inzâr konusu olan bazı karakterleri adı ayetlerde belirtilmediği halde nüzul sebeplerinden çıkarılabilen bazı kimseler üzerinde cisimleştirerek anlatır. Bu konuda Velid b.Muğîra, Ebû Cehil ve Ebû Leheb'i örnek verebiliriz[1] .

f) Kur'an muhatabını ikna etmek için bazı mücerred mefhumları müşahhas fiillerle de tasvir eder. Meselâ, maddî sıkıntı çeken mü'minlere Allah rızası için borç verip ödenmesinde de kolaylık sağlamayı -toplumdan biriymiş gibi- Allah'a borç vermekle[2]; gıybet etmeyi de bir kimsenin, ölmüş kardeşinin etini yemesiyle[3] tasvir eder.

Kısacası, Kur'an'da her türlü misâl ve mesel insanlara anlatılmıştır. Buna rağmen insan mücâdeleyi bırakıp hakkı kabul etmede zorlanmış ve birçoğu da inkârcılığı sürdürmüşlerdir[4]. Çünkü bu Kur'an, insan kendini ona verdiği müddetçe o da kendini insana verir, sırlarını ona açtığı oranda o da sırlarını açar, işaretlerini sergiler, pırıltı ve ışıklarını saçar. İnsan onu her okuyuşta ilk defa karşılaşıyormuş gibidir; sanki hiçbir âyetini duymamış, görmemiştir[5].

Kur'ân'ın lâfızları öyle lâfızlardır ki, sertleşip kabarınca coşkun deniz dalgaları, yumuşayınca da âhiret hayatının (dinlendirici) nefesleridir. Dünyadan bahsedince lâfızlarıyla insanı ayakta durdurur, hayatını düzenler; âhireti anlatınca cennet râyihasını ve cehennem feryadını ortaya getirir. Allâh'ın kereminden va'dlerde bulununca insanların ağızları

---

1 ez-ZEMAHŞERÎ **el-Keşşâf...**, c.IV, s. (Velid için) 647 - 648; (Ebû Cehil için) 582, 587 ve 777; (Ebû Leheb için) 814.

2 el-Hadîd, 57/ 11, 18.

3 el-Hucurât, 49/ 12.

4 el-İsrâ, 17/ 89; el-Kehf, 18/ 54.

5 Seyyid KUTUB, **Fî Zılâl.**, c. VIII, s. 499; el-MEVDUDİ, **Tefhîm.**, c. I, s. 29.

(sevinçten) gayblara doğru güler; azabıyla korkutursa kalplerindeki sıtmadan dolayı dilleri titrer[1].

Kur'ân-ı Kerîm dağa indirilseydi boyun eğdirip parçalayacak güçtedir[2]. Dağların kendisiyle yürütülebileceği, arzın parçalanabileceği ya da ölülerin konuşturulabileceği[3], dinleyince müşriklerin mutlaka etkilendiği[4] açıkça görülen bir kitaptır[5]. Şu âyet meâli ile bu konuya son verilmesi uygun olacaktır : "Gerçeği batılın başına çarparız da onun beynini parçalar; böylece batıl ortadan kalkar"[6].

B. Amele Göre Karşılık Prensibi :

Dünyadaki bütün canlılar içinde vazife ve sorumluluk taşıyan yegâne varlık insandır[7]. Bunun da sebebi akıl ile donatılmış ve bir hedefe yönlendirilebilir olmasıdır. Esâsen insan hayatını anlamlı ve değerli kılan, onun belli bir görevle ve amellerinden sorumlu olarak varlık sahnesine gönderilmiş olmasıdır. Dolayısıyla sorumsuz bir hayat yaşayanlar insanlık değerlerini yitirmiş olanlardır. Ancak, Allâh'ın huzurunda hesaba çekilmekten kurtulmak hiç kimse için mümkün değildir.

(أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ؟)[8]

---

1 Mustafa Sâdık er-RAFİİ, **'İ'câzu'l-Kur'ân ve Belâğatuhu'n-Nebeviyye**, Tahk. : Muhammed Sa'îd el-URYAN, Mısır - 1965, s. 26

2 el-Haşr, 59/ 21.

3 er-Ra'd, 13/ 31.

4 Fussilet, 41/ 26.

5 el-Bürûc, 85/ 21-22.

6 el-Enbiyâ, 21/ 18.

7 Bkz. İnsanın Yaratılış Sebebi, s. 26.

8 el-Mü'minûn, 23/ 115; Meâli: "Sizi boşuna yarattığımızı ve Bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız ?!"

İnsana bu surumluluğunu her zaman hissettirecek, donatıldığı aklı tatmin edecek ve istikrar kazandıracak, davranışlarına güvenle teşebbüs ettirecek temel nitelikli bir prensip gerekir. Bu prensip "amelin cinsinden karşılık" prensibidir. Bu prensip ile -tabir caizse ayağı yere değen- akıl, yönlendirilmesi için va'dedilen mükâfata daha hevesli olacak, îkazlara daha titizlikle uyacaktır. Kur'ân-ı Kerîm bu prensibe müsbet ve menfî yönlerde, tebşîr veya inzâr için sık sık başvurur :

"İyiliğin karşılığı ancak iyilik değil midir ?"[1] "İnsan ancak çalıştığına erişir. Onun çalışması şüphesiz, görülecektir. Sonra, karşılığı eksiksiz verilecektir"[2]. Allah gökleri ve yeri, hakkın ikâmesine sebep olarak ve herkesin kazandığı ne ise, kendilerine asla haksızlık edilmeyerek, karşılıklarının verilmesi için yaratmıştır[3].

Kur'ân'ın çok esaslı bir özelliği, görünürde bir şahsın irtikâb ettiği davranışların hepsinin geri bir hareketle işleyene döndüğünü ısrarla tekarlamasıdır. Bunun için insanların işlediği her günah "kendi kendine zulüm" deyimiyle anlatılır[4]. Geçmiş ümmetlerin kıssaları genellikle "Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı"[5] ifâdeleriyle son bulur. Kur'an'ın bu ısrarı, Allah'ın Samediyyetini (hiçbir şeye muhtaç olmadığını, aksine her şeyin O'na muhtaç olduğunu) ve kulların ibâdetlerinin kendilerine hayır, günahlarının da yine kendine zarar kazandırdığını[6] vurgulamak içindir.

---

1 er-Rahmân, 55/ 60.

2 en-Necm, 53/ 39 - 41.

3 el-Câsiye, 45/ 22, (Hasan Basri ÇANTAY'ın meâlinden..)

4 el-En'âm, 6/ 120; el-En'fâl, 8/ 51; eş-Şûrâ, 42/ 30.

5 el-Bakara, 2/ 54, 57, 231; Âl-i 'Imrân, 3/ 117; el-A'râf, 7/ 23, 160, 177; en-Neml, 27/ 44; el-Kasas, 28/ 16; et-Talâk, 65/ 1.

6 en-Neml, 27/ 40; er-Rûm, 30/ 41 ; eş-Şûrâ, 42/ 30, 34.

Ayrıca Kur'an, iyilik ve kötülüğün -hardal danesi, hatta zerre kadar bile olsa- asla gizli kalmayıp değerledirileceğini belirterek insanın tebşîr ve inzâr türünden telkinlere daha kolay intibak etmesine yardımcı olur. Birkaç örnek :

"...Doğrusu Rabb'in hem bağışlayan hem de can yakıcı azap verendir (...) Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir. Rabb'in kullara karşı asla zalim değildir"[1]. "Kötülük edenlerin yaptıklarına mukabil cezalandırılması, güzel hareket edenlerin de daha güzeliyle mükâfatlandırılması için göklerde yerde ne varsa Allah'ındır"[2].

Kur'ân-ı Kerîm böylece insanı, bir yanda amel defteri, diğer yanda idrâk ve kâbiliyeti ile başbaşa bırakır. Ama yine de mükâfat va'dedip azapla tehdit ederek, onu avantajlı olduğu yöne yönlendirir.

C. Geçmiş ve Geleceğe (Âhirete) Atıfta Bulunma :

İnsanın dünya hayatına ve daha kesif olan âhiret hayatına yönelik tebşîr ve inzâr kavramlarından en büyük istifâdeyi sağlamak için hem geçmişi hem de geleceği konusunda da aydınlatılması gerekir. Ta ki nereden gelip nereye gittiğini, neden yaratılmış olup neye dönüştürüleceğini bilsin ve davranışlarını ona göre düzenlesin.

Kur'ân'a göre dünya ve âhiret, gök ile yerin birlikte düşünüldüğü gibi, bir bütün olarak kabul edilir. Dünya, bedenin, âhiret de ruhun ülkesi değildir. Her ikisinin de ülkesi dünyada başlar, arada fasıla bulunmaksızın âhirette devam eder.

---

1 Fussilet, 41/ 43, 46.

2 en-Necm, 53/ 31; H. Basri ÇANTAY'ın **Meâli'nden..**

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in yaratılması ile başlayan insan hayatının kıssaları, âhiret gününün hâdiselerini dile getiren kıyâmet sahneleri ile birbirine kuvvetle bağlanmıştır. Öyle ki, insanın kalbine ikisinin bir olduğu, aralarında fark olmadığı şu şekilde idrâk ettirilir[1]:

"Sizi dirilten, sonra öldürecek, daha sonra yine diriltecek olan O'dur. (O'nun birliğini tanımayan ve nimetlerini inkâr eden) insan, doğrusu pek nankördür[2]; "..Biz nankör olandan başkasını mı cezalandırırız? "[3]

Bu iki ifâde birlikte düşünüldüğünde Allâh'ın en büyük lütfu olan birinci hayata, sonra insanın ölümü ile birlikte en çok korktuğu yokluğa mahkum edilmeyerek yeniden kavuşacağı ikinci hayata dikkat çekilmekte ve inanmama, Rabb'ini tanımama küstahlığında bulunanlar "nankör" diye nitelendirilmekte ve asıl cezalandırılacak suçluların bunlar olduğu inzâr edilmektedir.

Allah Teâlâ, Kur'an'da insanın ya da insanlığın geçmişine atıfta bulunurken Hz. Âdem'in yaratılışını bir başlangıç seçmektedir. Buna göre Âdem'in çamurdan yaratılması, meleklerin ona secde etmeleri, İblis'in büyüklük taslayarak secdeye yanaşmaması ve bunun sonucu olarak rahmetten kovulması, Âdemoğullarına musallat kılınması hep önceden hazırlanan "İlâhî Plan"da (Levh-i Mahfûz) yer verilen hâdiselerdir. Dolayısıyla insanlar dünyadaki hayatları boyunca zıt kuvvetlerin sürtüşmesi içinde yaşayacaklar, içlerindeki zıt kuvvetlerle de imtihan edileceklerdir

Bu temayı konu alan âyetlerle[4] insanın yeryüzündeki konumu belirlenmekte, nelerin etkisi altında bulunduğu haber verilerek elde ede-

---

1 Muhammed KUTUB, **İns. Psik..**, c. I, s. 96.
2 el-Hacc, 22/ 66 ; Krş. el-Mu'minûn, 23/ 14 - 16.
3 Sebe', 34/ 17.
4 Meselâ, Sâd, 38/ 71 - 83.

ceği hayırlar ve uzak duracağı hususlarla kendisine yol gösterilmektedir[1]. Meselâ Hz. Âdem'in önce cennete konulması, ileride insanların cennetteki nimetlerin müjdelenmesine cevaben, "görüp tatmadıkları" yolundaki muhtemel itirazlarını bir bakıma önlemeye yöneliktir. Ayrıca onları dünyaya indirip zevk ile çileyi bir arada yaşatarak, yüksek nimetlerin kıymetini takdir ettirmek sebebiyle olabilir. Nitekim Âdem (a.s) cenneti anlayamamış, kadrini bilememişti. Bunun için daha aşağı bir nimet düzeyinden geçmesi gerekiyordu. İşte dünyaya gönderilişimizin sebeblerinden biri de bu olabilir[2]. Şu âyetler bu konuya ışık tutar:

"İnin oradan hepiniz, tarafımdan size bir rehber gelecektir. Benim yoluma uyanlar için artık korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir, dedik. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayan kimseler cehennemlik olanlardır. Onlar orada temelli kalacaklardır"[3].

Dikkat edilirse, Hz. Âdem'in tevbesi kabul edilmesine rağmen yine topluca yeryüzüne indirilmektedirler. Ancak hemen, hidâyete uymaya dikkatleri çekilerek; uyanlar tebşîr, uymayanlar inzâr edilmektedir[4].

---

1 Celal YILDIRIM, **Meâl,** s. 485; Mehmet DİKMEN-Bünyamin ATEŞ, **Peygamberler Tarihi,** İstanbul - 1978, c. I, s. 104.

2 Mehmet DİKMEN - Bünyamin ATEŞ, **Peyg. Tar.** c. I, s. 104.

3 el-Bakara, 2/ 38-39

4 Hz. Âdem'in kıssada anlatılan durumu, başına gelen beşeri bir zayıflık (unutma) anından doğmuştur. Rabb'ine verdiği sözü ve üzerindeki "halifelik pâyesini" unutmuştur. Arzularından birinin peşine takılıp irâdesinin şeytanın direktiflerine uymasına gözyummuştur. O anda irâdesinin dizginlerini şeytan ele almıştır. Kur'an kıssayı böyle anlatır. İnsanlık olgusu da temelde aynı minval üzre nesiller boyu devam eder gider. Fakat temelinde sapıklık ve bozukluk bulunan Batı edebiyatı bunu, "Hz. Adem'in şahsiyetini geliştirmesi" ve dolayısıyla kahramanlığı sayar. Âdem'in yanılma ânını, kendi karakterini bulduğu an kabul eder. Buna paralel olarak, cenneti, insan hürriyetini mahvedici bulur, yok olmasını ister.

Allâh'ın hidâyetinden uzak ve hayali bir "beşer - tanrı savaşı"nı sık sık tasvir eden ve beşerin insansı tanrılara galip gelmesini uman eski Yunan masallarının etkisi altında kalan Batı edebiyatı, Hz. Âdem kıssasını işte böyle değerlendirir. (Muhammed KUTUB, **Menhec...** c.I, s. 198)

Kur'ân-ı Kerîm, daha sonraki kavimlerin yaşadıkları kıssaları da ibretli sahneler halinde sergiler. Çünkü insan benliğinde -menfi ya da müsbet yönde- kıssaların kahramanlarına bürünme olgusu mevcuttur. Sahneleri izleyen hayalin uyanıp gelişmesi veya kıssaların kahramanlarıyla vicdanî bir ortaklık kurularak hislerine tercüman etmeleri gibi müessir bir güç, insanı âdeta büyüler, peşinden sürükler. Bu tür bir etkileme beşer tarihi ile başladı ve kıyâmete kadar da sürecektir. Kur'an, kıssalara duyulan bu zaafı bildiği için terbiye ve olgunlaştırmada kıssaların en güzelini[1] ihtiva eder. Bu maksatla tarihî, temsilî ve yaşanmış kıssalara geniş bir şekilde yer verir. Kıssaları dermeyan etmesinin tek sebebi, insanların ibret almalarıdır :

"Andolsun ki her ümmete: 'Allah'a kulluk edin, azdırıcı (put)lardan sakının' diyen Peygamberler göndermişizdir. Allah içlerinden kimini doğru yola eriştirdi, kimi de sapıklığı haketti. Yeryüzünde gezin, Peygamberleri yalanlayanların sonlarının nasıl olduğunu görün"[2]. "Bizim buyruğumuz bir göz kırpması gibi ânidir. Andolsun ki benzerlerinizi yok ettik; öğüt alan yok mudur ?"[3]

Kur'an insana geçmişiyle ilgili ibretli sahneleri anlatırken, aynı planda geleceğinede ışık tutarak dünya-âhiret bütünlüğünü kurar: "..Kim ahdini bozarsa kendi aleyhine bozmuş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene ise Allah büyük ecir verecektir"[4].

Allah yolunda savaşa çağrıldıkları halde, yere çakılmışçasına katılmayanların dünyadaki istikbâline, "(Savaşa) çıkmazsanız, Allah size can

1 Yûsuf, 12/ 3.
2 en-Nahl, 16/ 36.
3 el-Kamer, 54/ 50 - 51.
4 el-Fetih, 48/ 10.

yakıcı azapla azap eder ve yerinize başka bir millet getirir. Ona hiç bir zarar veremeyeceksiniz. Allah herşeye kadirdir"[1] inzârıyla ışık tutarken, mü'min - münafık mukayesi yapılan şu âyetlerde de daha uzak geleceğe (âhirete) ait bilgiler yer almaktadır :

"İnanmış erkek ve kadınları, defterleri sağdan verilmiş ve ışıkları önlerinde giderken gördüğün gün onlara şöyle denilecektir: 'Müjde, bugün içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacağınız cennetler sizindir'. İşte bu büyük kurtuluştur. İkiyüzlü erkek ve kadınlar, mü'minlere 'bizi de gözetin; ışığınızdan faydalanalım' dedikleri gün onlara: 'Ardınıza dönün de ışık arayın' denir. İnananlar ile ikiyüzlüler arasına, kapısının içinde rahmet ve dışında azap olan bir sur çekilir"[2].

Dünyada iken hidâyete ermeleri için içlerindeki şüpheyi atamamalarından kaynaklanan bir ceza : içi rahmet doldu, ama dışı azap görünümlü bir kapı...

"İkiyüzlüler, inananlara : 'Biz sizinle beraber değil miydik ?' diye seslenirler. Onlar 'Evet öyle, fakat sizler kendinizi aldattınız, bize de pusu kurdunuz. *Allah'ın buyruğu gelene kadar dinde şüpheye* düştünüz; sizi kuruntular aldattı, şeytanlar Allah'a karşı sizleri ayarttı' derler"[3].

Pek çok yerde olduğu gibi Kur'an burada da, âhirette olacak bir olayı olmuş bitmiş bir hâdise kesinliği içinde anlatarak, geçmişle geleceği birbirine çok sıkı bağlamaktadır.

---

1 et-Tevbe, 9/ 39.

2 el-Hadîd, 57/ 12-13.

3 el-Hadîd, 57/ 14.

IV. PEYGAMBERLERİN TEBŞÎR VE İNZÂR FONKSİYONU

Kur'ân-ı Kerîm'in ısrarla belirttiği gibi, insan başıboş yaratılmamış[1], bu dünyaya imtihan edilmek için gönderilmiştir[2]. Sağlıklı bir imtihan uygulanabilmesi için Allah'ın insanlara tüm hayır-şer yollarını bildirmesi gerekir. Emirlerini yerine getiren kullarının elde edeceği sevap ve mükâfatın açıklanıp tebşîr edilmesi, şeytana uyup kötülük peşinde koşanların da çarptırılacakları cezalardan haberdar edilmesi elzemdir. Bu sebeple Yüce Yaratıcı, insanlara bizzat uygulayarak öğretsin diye, onların içinden seçtiği kişileri peygamber olarak görevlendirmiştir[3].

İnsanların dünya hayatında tâbi tutulacakları imtihanın âdil ve tutarlı olması için Allah her kavme, kendi dilini konuşan Peygamberler göndermiş ki, insanların Allah'a karşı daha başka bir bahâneleri kalmasın[4]. Ayrıca Kur'an'da, bir kavme Peygamber göndermedikçe azab etmeyeceğini defalarca belirtmiştir[5]. Çünkü insanların doğru hareket etmeleri için, Peygamberleri belgelerle göndermiş, onlara kitap ve ölçü indirmiştir[6]. Hz. Muhammed'in (s.a.v), insanların Peygamberlere olan ihtiyacını dile getirdiği bir kaç hadîs-i şerîfine göre, kişiler tek başlarına kaza-

1 el-Kıyâme, 75/ 36.
2 el-Mülk, 67/ 2.
3 el-En'âm, 6/ 124; İbrâhim, 14/ 11; el-Kehf, 18/ 110; Fussilet, 41/ 6; Muhammed KUTUB, **Menhec..**, c. I, s. 183.
4 en-Nisâ, 4/ 65.
5 el-En'âm, 6/ 131 ; el-İsrâ, 17/ 15 ; el-Kasas, 28/ 59.
6 el-Hadîd, 57/ 25.

nacakları saadetin yolları ve kendilerini mahvedecek tehlikeleri bilemezler. Yaratılışlarında var olan hırs, şehvet ve şeytanın tesiriyle içine düşecekleri bir çok tehlikeler onları çember içine almıştır. Bir ateş çemberi demek olan bu tehlikerden insanları sadece Peygamberler kurtarabilir[1].

Buna karşılık insanı, bu dünyada daha çok manevî yönden, âhirette ise her bakımdan doygunluğa eriştirecek kazançlar müjdelenmeli ki, ibâdet ve takvâya istekle yönelsinler; Allâh'ın kendileri için hazırladığı haz sofralarından[2] nasiplerini alsınlar. Peygamberliğin diğer yüzü de bu tebşîr görevidir. Dolayısıyla Peygamberler hem mübeşşir, hem de münzirdirler. Bu konudaki pek çok âyetten ikisi şöyledir :

[3](وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ)

[4](قُلْ "... إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ)

Peygamberlerin bu tebşîr + inzâr görevleri, insanların kalbi üzerindeki fıtrî şifreyi tatminkâr bir şekilde çözüp nüfûz edebilmeleri için, onların önce vicdanlarını uyandırmaktır. Onun için Allâh, Peygamberlerden güçlü bir ahd (مِيثَاقًا غَلِيظًا) almıştır[5]. Allah'tan mesaj almaya layık görülen bir peygamber, insanlık değerlerinin doruk noktasına

---

1 Abdullah AYDEMİR "**Peygamberlik :Allah Elçiliği**" M.E.G.S.B. Din Öğretimi Dergisi, Ankara - 1988, sa. XV s. 34; Peygamberlerin kavimlerine nüfûz edişleri konusu şöyle açıklanabilir : Peygamberler hassas ve yıkılmaz şahsiyetleri ile korkusuzca ilahî tebliğatı ilan ederek, insanları uyuşukluk ve düşük ahlâk geriliminden; Allah'ı Allah, şeytanı da şeytan olarak açıkça görebilecekleri teyakkuz durumuna geçmeleri için vicdanlarını silkeleyerek uyandıran olağanüstü insanlardır. (Fazlur-RAHMAN, **Ana Kon..**, s. 83.)

2 Abdullah AYDEMİR, "**Peygamberlik..**", s. 32.

3 el-Kehf, 18/ 56; Meâli: "Biz Peygamberleri ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndeririz."

4 el-A'râf, 7/ 188; Meâli : "De ki.. 'Ben sadece, inanan bir milleti uyaran ve müjdeleyen bir Peygamberim."

5 el-Ahzâb, 33/ 7; Fazlu'r-RAHMAN, **Ana Kon..**, s. 83.

ulaşmaktadır. Ebû Mansûr el-MÂTURİDÎ (ö. 333) ve Muhammed ABDUH (ö. 1905)'un deyişiyle, "bütün insanlığın aklına eşit" ve uygun açıdan değerlendirilmelidir[1].

Şeytan, Hakkı aramakta olan bir kulu yanlış yola sevkedip diğerlerine de öncü olmaya ikna ederek, iki misli cezaya[2] lâyık hâle getirmeye çalışmaktadır. Bu çabayı önledikten sonra doğru yola sevketmekle görevlendirilenler bütün zekâ, akıl ve hünerlerini kullanmak zorunda kalmışlardır. Ne var ki problemin çözümü bizim özgür irâdemize bırakılmıştır. Prof. William JAMES'in deyimiyle "Ağaç meyvesiyle tanınır, köküyle değil"[3].

Bu konuda Kur'ân'ın sık sık Peygamberleri asla sorumlu tutmayıp, "Elçiye zeval olmaz" gerçeğini ifâde ettiğini görüyoruz. Onlar tebşîr ve inzâr görevlerini yapacaklar, kullar da kendi yaptıklarından kendileri hesaba çekileceklerdir :

(قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ ، فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا .
وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ)[4]
(وَ مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ، وَ مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ)[5]

---

1 Şerafettin GÖLCÜK, **Kur'an'da İnsan..**, s. 62.

2 el-Ahzâb, 33/ 68.

3 Muhammed İKBAL, **Dini Düş..**, s. 44.

4 el-Enâm, 6/ 104; Meâli : "Doğrusu size Rabb'inizden açık belgeler gelmiştir; kim görürse kendi lehine, kim körlük ederse kendi aleyhinedir. Ben sizin bekçiniz değilim".

5 el-Enâm, 6/ 107; Meâli: "Allah dileseyde puta tapmazlardı. Seni onlara koruyucu yapmadık, onların vekili de değilsin".

A. Hz. Muhammed(s.a.v)'den Önceki Peygamberlerin Beşîr ve Nezîr Olarak Konumları :

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed'den önceki Peygamberler kendi ümmetleri içinde ele alınır ve yaşadıkları tecrübeler, Muhammed ümmetinin ibret alıp istifâde etmeleri için kıssalar (anekdot) halinde ifâde edilirler. Kur'an'da geçmiş bir peygamberin veya ümmetinin yaşadığı bir olay anlatıldığı zaman, amacı tarihî bilgi vermek değildir. Bununla genellikle evrensel bir ahlâk dersi vermek ya da cihanşümûl ve hayatî gerçeği açıklamak amacı güdülür. Bu kıssalarda milletler topluca değerlendirilir ve Peygamberlerin tebliğine karşı tutumlarına göre hakkettikleri ceza veya mükâfatlarını, hem bu dünyada gördükleri, hem de öbür dünyada görecekleri devamlı vurgulanır.

Kur'ân'a göre her ümmete bir peygamber gönderilmiş[1], her millet için mutlaka bir uyarıcı bulunmuştur[2]. Hiçbir memleket, öğüt vermek üzere gönderilen uyarıcıları olmaksızın yok edilmekle cezalandırılmamıştır[3]. Ardarda gönderilen bu Peygamberler[4], gönderildikleri kavme açıkça tebliğ ve tebyin etsinler diye kendi kavminin diliyle gönderilmiştir[5]. Bunlardan bir kısmı Kur'an'da anlatılmış ama diğerlerine, kavimlerle Peygamberleri pek çok sayıda olduklarından, yer verilmemiştir. Ama hepsi de, getirdikleri her âyeti Allâh'ın izniyle getirmişlerdir[6].

---

1 Yûnus, 10/ 47.
2 Fâur, 35/ 24.
3 eş-Şu'arâ, 26/ 208 - 209.
4 el-Mü'minûn, 23/ 44.
5 İbrâhîm, 14/ 4.
6 en-Nisâ, 4/ 164; el-Mü'min, 40/ 78.

Peygamberlerin bazıları Allah ile doğrudan konuşma ya da başka sebeplerle birbirinden üstün tutulmuşlardır[1]. Ayrıca kendi içinden Peygamber gönderilen millet de, o zaman için diğer kavimlerden üstündür. Zira Allah, o şahsı o kavimden Peygamber seçmiştir. Ama bu üstünlüğüne karşılık, tebşîr ve inzârlara uyma açısından o kavmin sorumluluğu da fazladır. Mesela İsrailoğulları :

(يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ .
وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا . وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا
عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ)[2]

ifâdeleriyle üstünlüğü bildirilip inzâr da edilen kavim, açgözlülük gösterip dünyayı âhirete tercihleri sebebiyle zillete maruz bırakılmışlardır : "...Onlara yoksulluk ve düşkünlük damgası vuruldu, Allâh'ın gazâbına uğradılar. Bu musîbetler, Allâh'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere Peygamberleri öldürmeleri; karşı gelmeleri ve taşkınlık yapmaları sebebiyledir"[3].

Aslında insanlar tek bir ümmet idi. Allah, Peygamberleri tebşîr ve inzâr edici gönderdi, insanların ihtilafa düştükleri şeylerde hüküm versinler diye de o dönemdeki semâvî Kitabı indirdi[4]. Peygamberlerin gönderilmesi ve yanlarındaki kitapların indirilişi insanların hidâyete ulaşmalarını sağlayacak bir rahmetin neticesidir[5]. Gönderilen her Peygamber

---

1 el-Bakara, 2/ 253.

2 el-Bakara, 2/ 47 - 48; Meâlleri : "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimeti ve sizi bir zamanlar âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın. Kimsenin kimseden faydalanamayacağı, kimseden bir şefaat kabul edilmeyeceği, kimseden bir hediye alınmayacağı ve yardım görülmeyeceği günden korunun".

3 el-Bakara, 2/ 61.

4 el-Bakara, 2/ 213.

5 Bkz. en-Nisâ, 4/ 5-6; el-Kasas, 28/ 43; el-En'âm, 6/ 157; el-A'râf, 7/ 52, 253; Hûd, 11/ 7; el-Ahkâf, 46/ 12; en-Nahl, 16/ 79; el-İsrâ, 17/ 82; el-Câsiye, 45/ 20.

yalnızca mübeşşir ve münzir olarak gönderilmiştir[1]. Ondan sonra "inkâr edenin inkârı kendi zararınadır, sâlih amel işleyenler de kendilerine rahat bir yer hazırlamış olurlar.

Peygamberler tebşîr ve inzâr görevlerine karşılık bir ücret de istemezler, onların ücretleri Allah'a aittir[2]. Şu kadarı var ki, Peygamberler için en hoş şey, tebliğ ettikleri zaman çağırdıkları insanların kendi davetlerine uymaları ve Allah katından getirdikleri katıksız hayrı kabul etmeleridir. Ancak tebliğ yolunda birçok engeller vardır. Şöyle ki :

Peygamberler de beşerdir, hayatları sınırlıdır[3]. Bunu bildiklerinden vazîfelerinde sabırsızlık gösterirler. Mûsâ (a.s) Rabb'ini hoşnut etmek için O'na mülâki olacağı Tûr'a doğru ilerlerken peşindekilerden ayrılıp önce varmıştır[4]. Yûnus (a.s) kavminin inkârları sebebiyle başlarına gelmeyen azap yüzünden kendisiyle alay edileceğini sanıp kızmış, başka insanlara peygamberlik yapmak için yola koyulmuştur[5]. Hz. Peygamber ise, bazı kabîlerin ileri gelenleriyle muhatap olmayı, bir âmâ ile uğraşmaya tercih etmiş, bu yüzden Allah'ın itâbına mâruz kalmıştır[6].

İnandığı davaya gönülden bağlanan Peygamberler ve diğer dava adamları için en acı şey yalanlanmaktır, ama risâletin bir tarafı da budur. Bu durumda tebliğlerine defalarca yeniden başlamalı, tekrar tekrar anlatmalıdırlar. Radyo alıcısında kayıp bir frekansı yakalar gibi aniden bir hidâyete erdirme vesîlesini yakalayabilirler. İnsanların kalbine aniden

---

1 el-En'âm, 6/ 48.

2 eş-Şuarâ, 26/ 109,127,145,164,180; Muhataplarından ücret isteselerdi, onların tebşîr ve inzâr hususlarına ikna olmaları epeyce zorlaşırdı. (Bkz. Yâsîn, 36/20- 21).

3 el-Enbiyâ, 21/ 8.

4 Tâhâ, 20/ 83 - 84.

5 el-Enbiyâ, 21/ 87.

6 'Abese, 80/ 1 - 10.

inzâr edildikleri şeylerden bir korku, ya da tebşîr edildikleri şeylere bir heves geliverir ve hidâyete ererler. Bir yeis hali vâkî olmuşsa, yanıbaşlarında bulunabilecek bir müjde imdada yetişiverir. Yunus (a.s.) 'ın, (..لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ، سُبْحَانَكَ ، إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ)[1] şeklindeki içli duasının kabul edildiğini gösteren şu ifâde, Peygamberler ve onların şahsında bütün mü'minler için "derde derman bir müjde"dir :

(فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ ، وَ كَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ)[2]

Demek ki Peygamberler beşîr ve nezîr konumunda görev yaparlarken kendilerini seçip görevlendiren Mürsil'in[3] desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Kur'an bu noktada, Peygamberlerin sadece, yerine göre tebşîr, yerine göre de inzâr ile görevli olduklarını, insanları hidâyete erdirmek için kendilerini yıpratmamalarını; kavimlerinin hesabının Allah'a ait olduğunu anlatmaktadır. Peygambere düşen gayret, davayı bazı kişilere hoş göstermek maksadıyla taviz vermeksizin yol almaktır.

Bu konuda şeytan, bir takım hareket ve sözlerle kendine bir giriş noktası bulsa da Allah, onun hilelerine karşı koymuş, âyetlerini sağlamlaştırmıştır[4]. Olay, sadece bir Garânik hâdisesi değil, bütün Peygamberleri ilgilendiren umûmi bir olaydır. Beşer olmalarından kaynaklanan hata ve içtihad yanlışları da ilâhi mesajlarla düzeltilmiştir[5].

Sonuç olarak Peygamberler, insanları, tevârüs ettikleri bâtıl ve kötü alışkanlıklarından vazgeçirmek için inzâr ağırlıklı tebliğ görevi

---

1 el-Enbiyâ, 21/ 87, Meâli: "Senden başka tanrı yoktur. Seni tenzîh ederim. Doğrusu ben haksızlık edenlerdenim".

2 el-Enbiyâ, 21/ 88; Meâli : "Biz de ona cevap verip, onu üzüntüden kurtarmıştık. İnananları böyle kurtarırız".

3 ed-Duhân, 44/ 5.

4 el-Enbiyâ, 21/ 81 - 82; el-Hacc, 22/ 52 - 54.

5 el-Enbiyâ, 21/ 78.

yapmışlardır, demek mümkündür. Kur'an'da da geçmiş ümmetlerin kıssaları; hak ettikleri cezalar, azaplar ve çeşitli musibetlerle nesillerinin yok edildiği ifâdeleriyle biter. Şuarâ Sûresi'nde "Peygamberleri inkâr etmenin akıbeti mahvolma cezasıdır" hükmünün tarihi örneklerinin sergilendiğini görmekteyiz.

(s.a.v)

B. Hz. Muhammed'in Beşîr ve Nezîr Olarak Konumu :

"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik, fakat insanların çoğu bunu bilmezler"[1] ayeti ile, "De ki: Ey insanlar! Ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi Allâh'ın elçisiyim"[2] âyeti, Hz. Muhammed'in evrensel bir gaye için gönderildiğini anlatmaktadır. Önceki Peygamberlerin kendi zamanlarındaki bütün insanlara gönderilmeleri gibi bir cihanşümullük yanında, bir de Peygamberlerin sonuncusu olmasının kattığı, "kıyâmete kadar gelecek nesillerin de Peygamberi olması" boyutu, Hz. Muhammed'in peygamberlik sınırlarının genişliğini ortaya koymaya kâfi gelir. "Dileseydik her köy (ya da kasabaya) bir nezir gönderirdik"[3] âyetinin karşıt anlamı, "Fakat cihanşümul inzâr görevini sana verdik" olmalıdır. Çünkü bir sonraki âyette "Öyleyse kâfirlere itâat etme, Kur'an ile onlara karşı büyük bir cihâda gir"[4] ifâdeleri peygamberliğin ağır sorumluluğunu gösterir. Diğer yönü ile o, tüm insanlığa ve bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiş kevnî bir âyettir[5].

---

1 Sebe', 34/ 28.
2 el-A'râf, 7/ 158.
3 el-Furkân, 25/ 51.
4 el-Furkân, 25/ 52.
5 el-Enbiyâ, 21/ 107; Muhammed KUTUB, **Menhec...**, c. I, s. 184.

İnsanlara kendi aralarından bir hidâyet rehberinin gelmesinin, inanmalarını engelleyen bir bahâne ve onları şaşırtan bir tuhaflık(!)[1] olmasının aksine, Allah'ın, Peygamberini beşer olarak göndermesinin asıl hikmeti, onlara "en güzel örnek (أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ)" olmasıdır[2].

Öyleyse Rasûlüllah, hislerine mağlup insanları memnun etmek ve onlara pratik değeri olmayan bir takım nazarî kaideler öğretmekle görevli değildi. Aksine, getirdiği kaideleri kendi yaşayışıyla tarif edip açıklamakla sorumludur[3]. Bunun için başta kendisinin, dini hâlis kılarak ibâdet etmesi ve müslümanların ilki olması emredilmiştir[4]. Mü'minûn Sûresi'nin ilk dokuz âyetini okuyup da, 'İşte Rasûlüllâh'ın ahlâkı böyleydi' diyen Hz. Âişe, Kur'ân'ın düsturlarıyla Hz. Peygamberin yaşayışının aynılığını en kısa şekilde îzah etmiştir[5].

Kur'an terbiyesiyle elbette herkes Hz. Muhammed'in kopyası olamaz. Ama . kısmen o seviyeye ulaşması, ya da yaklaşma idealini içinde yaşatması dâima mümkündür. Sahabe ve tâbiîler arasında oldukça yüksek misâller mevcuttur. Öyleyse en mütekâmil şekli çizip de insanlara sergiliyen metod, Kur'an sisteminin metodudur. Ne bir hayal ürünü, ne de realiteden uzak bir ideler âleminin teorileridir[6].

Rasûlüllah, bu tip şahsiyetleri oluşturmaya Safâ tepesindeki ilk inzârla başladı. İlk vahy âyetlerinin gelmesiyle peygamberlikle görevlen-

---

1 el-İsrâ, 17/ 94; Sâd, 38/ 4.

2 el-Ahzâb, 33/ 21.

3 el-Bakara, 2/ 151; el-Cum'a, 62/ 2; Fazla bilgi için bkz. Mikdâd YALÇIN, **Hakâiku't-Tab'...**, 46

4 ez-Zümer, 39/ 11 - 12.

5 MÜSLİM, **Sahîhu Müslim**, Müsâfirîn, 139; (**Sahîhu Müslim Tercüme ve Şerhi**, Terc. : Ahmed DAVUDOĞLU, İstanbul - t.y., IV, 235)

6 Muhammed KUTUB, **Menhec..**, c. I, ss. 235 - 236.

dirildiğini anlayan Hz. Muhammed, daha sonra, kesik kesik alarm sinyallerine benzeyen,

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ - قُمْ فَأَنْذِرْ - وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ - وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ -
وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ - وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ - وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ.) [1]

âyetleriyle de inzâr görevine çağırılıyordu. Özellikle ilk nâzil olan bu vb. âyetlerin neden böyle kesin, kısa, öz ve volkan patlamaları gibi olduğu ya da küçük bir gedikten akmaya çalışan müthiş bir ırmağı andırdığı, onların inzâr fonksiyonu açısından bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır.

Rasûl-ü Ekrem'in tebliğe başlarken uygulayacağı ilk strateji, (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ) düstûruydu[2]. O, buna uymakla beraber, toplumun içinde bulunduğu fecî durumu farkettiği için çok acele ediyordu. Bu sebeple bazan, hâlisâne öğrenmek ve tekâmül etmek niyetiyle gelen kimseler yerine, arkasında pek çok kişiye örnek olabilecek ekâbir takımıyla meşgul olmayı yeğliyor, hatta etrafındakiler îman etmiyorlar diye adeta kendine kıyacak oluyordu[3]. Ama inzâr bu demek değildi. Birçok âyet ona, inanmayanlardan dolayı sıkıntıya düşmemesini, kimseyi zorla îmana getirmekle mükellef olmadığını, Kur'ân'ın yalnız ve yalnız uyarmak ve hatırlatmak için indiğini bildirerek yol gösteriyordu.

Öyle ise Hz. Peygamber, kalplerin kilitlerini açmak, zorla gönüllere nüfûz etmek veya ruhlara hâkim olmakla mükellef değildi[4]. Mânen kör ve sağır olan, ölü gibi ilgisiz kalanları hidâyete erdirmeye uğraşma-

---

1 el-Müddessir, 74/1 - 7; Meâlleri : "Ey örtüye bürünen Muhammed! Kalk da uyar - Rabbini yücelt - Giydiklerini temiz tut - Kötü şeyleri terketmeye devam et - Yaptığın iyiliği çok görerek başa kalkma - Rabbin için sabret".

2 eş-Şu'arâ, 26/ 214; Meâli : "Önce yakın hısımlarını uyar."

3 Bkz. eş-Şu'arâ, 26/ 3; Krş. Tâhâ, 20/ 1 - 3.

4 Bkz. Fâtır, 35/ 22; Seyyid KUTUB, Fî Zılâl.., c. X, s. 23.

yacak[1], onlar için üzülmeyecektir[2]. Çünkü onların ne koruyucusu[3], ne de vekilidir[4]. Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada insanlar, "Bize bir müjdeleyici ve îkaz edici biri gelmedi ki.." diyerek bahâne ileri sürmesinler diye gönderilen bir beşîr ve nezîrdir[5]. Bu görevini sık sık hatırlatması, Kur'ân'ın ondan istediği bir husustur[6]. Bu âyetlerin hemen ardından, (وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ) [7] (وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) [8]
(وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ) [10] (وَكَفَى بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا) [9]
(وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ) [12] (إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ) [11]

vb. ifâdelerle Hz. Muhammed'in tebliğ görevini tebşîr ve inzâr görevleriyle sınırlamış, gerisini -gafletten uyaran bir üslupla- Yüce Yaratıcı, Kendisi'nin üstlendiğini bildirmiştir.

Şu âyette ise, Hz. Peygamber'in îkaz edici vasfının sınırını aşmayan en yüksek potansiyelde bir inzâr hissedilmektedir :

(قُلْ : إِنَّمَا يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ، فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ؟ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ: آذَنْتُكُمْ
عَلَى سَوَاءٍ، وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ؟) [13]

---

1 Bkz. en-Neml, 27/ 80 - 81; er-Rûm, 30/ 52 - 53, 60.

2 Bkz. Âl-i 'Imrân, 3 /176; en-Neml, 27/ 70; Lukmân, 31/ 23.

3 Bkz. en-Nisâ, 4/ 80; el-En'âm, 6/ 104; Hûd, 11/ 86.

4 Bkz. el-En'âm, 6/ 107; el-İsrâ, 17/ 54 ; ez-Zümer, 39/ 41; eş-Şûrâ, 42/ 6.

5 Bkz. el-Mâide, 5/ 19.

6 Bkz. Yûnus, 10/ 108.

7 Yûnus, 10/ 99, Meâli : "..O, hüküm verenlerin en iyisidir".

8 el-Mâide, 5/19; Meâli : "..Allah her şeye kâdirdir".

9 el-Furkân, 25/ 58, Meâli :"..Kullarının günahlarından Kendisi'nin haberdar olması yeter".

10 el-Mâide, 5/ 99; Meâli: "..Allah, sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de bilir".

11 el-Ğâşiye, 88/ 25-26; Meâlleri: "Doğrusu onların dönüşü Bizedir ve sonra hesaplarını görmek de Biz'e düşmektedir".

12 er-Ra'd, 13/ 40, Meâli : "Hesap görmek Biz'e düşer".

13 el-Enbiyâ, 21/ 108-109; Meâlleri: "De ki: Tanrınızın tek bir tanrı olduğu bana

Âyette geçen "îzân" kavramı, barış döneminin bittiğini, savaş döneminin ilân edildiğini açıklamak demektir. Henüz Mekke döneminde nazil olan bu âyette ise savaş ilânı değil, ama aynı kuvvette, "Ben herkese eşit olarak açıkladım; haber verilen tehlikenin yakın mı uzak mı olduğunu bilemem! Ona göre tedbirinizi alın" mânaları ifâde edilmektedir[1].

Tebliğ görevinin inzâr yönü, bir silahın geri tepmesi gibi, bazan Hz. Peygamber'i psikolojik olarak etkilemiş ve tebliğinden bir sonuç alıp alamayacağı konusunde derin düşüncelere sevketmiştir. Tebliğ görevinin Allah tarafından verilmesi dolayısıyla, mutlaka ilân edilmesi gerekiyordu. Diğer taraftan, gerçek durum, gerçek olduğu kadar da fecî idi. Tek kelime ile bu dâva, imkânsızı başarmak demekti[2]. Ama ilâhî destek ondan ayrılmamış; acele etmemesini, önceki "işin erbâbı" Peygamberler gibi sabretmesini[3], insanları hikmet ve güzel sözlerle dâvete devam etmesini, çetin bir tarzda değilde en güzel üslupla mücâdele vermesini[4], emredildiği gibi dosdoğru olmasını ve asla etrefındaki müşriklerin arzularına uymamasını[5] öğütlemiştir. Ayrıca en büyük mûcize olan Kur'ân'ı zapt edip koruyacağını da garantilemiştir[6].

Bu metodik bilgi ve garantiden başka, Peygamber'in şahsına ve onun şahsında bütün inananlara müjdeler verilmiştir. Umut, Peygamberler de dâhil, her insan için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Bu nedenle,

---

'Size düpedüz açıkladım. Tehdit edildiğiniz şeyin yakın mı, uzak mı olduğunu bilemem!".

1 Krş. el-Bakara, 2/ 279; "Îzân" kavramı için bkz. ez-ZEMAHŞERÎ, **el-Keşşâf**, III, 139; EBUSSUUD, **İrşâd..**, c. III, s. 356.

2 Fazlu'r - RAHMÂN, **Ana Kon.**, s. 186.

3 en-Nahl, 16/ 126; el-Ahkâf, 46/ 35.

4 en-Nahl, 16/ 125.

5 en-Nahl, 16/ 126; eş-Şûrâ, 42/ 15.

6 el-Kıyâme, 75/ 16 - 18; el-A'lâ, 87/ 6.

tatmin edilmesi elzemdir. Özellikle çaresizlik içinde bunalıp sıkıntıdan şaşakalmış insanlara verilecek müjdenin önemi çok büyüktür. Acıkınca yenen kuru ekmeğin lezzetine benzer. Hassaten, yaptıklarına pişman olmuş kişileri korkutmak yerine, onlara umut vermek gerekir. Zararlı davranışlarını olumlu yöne kanalize etmek için en etkili metod, ümitlendirmektir; o anlarla ümîde büyük ihtiyaçları vardır. Kur'an, insanların bu ihtiyaçlarına cevap olarak Peygamberleri -özellikle Hz. Muhammed'i (s.a.v)- münzir olduğu kadar mübeşşir sıfatıyla da göndermiştir. Kur'an'ın açık beyanına göre, Hz. Peygamber beşîr[1], mübeşşir[2] ve mübeşşi-rûn'dandır[3]. Bu nedenle müjdelemek, Kurân'ın bir prensibi olduğu kadar, onun uygulayıcısı Hz. Peygamber'in de en önemli vasıflarından biridir.

Hz. Muhammed, inzâr ifâde eden âyetlerin çoğunlukla nâzil olduğu Mekke döneminin sonlarına doğru, ümmeti için olduğu kadar kendisi için de gerekli olan müjde ve mükâfat ihtiyacına cevap olarak, Mi'râca muhatap olmuştu. Gangoh'lu (Hindistan'da) büyük İslâm mutasavvıfı Abdülkuddûs, Mi'râc olayını şöyle değerlendirir : "Hz. Muhammed (s.a.v), Mi'râc'da göklerin en yükseğine, cennetin en yücesine ulaşap geri döndü. Allâh'ın huzûrunda yemin ederim ki, eğer böyle bir mertebeye ermiş olsaydım, asla geri dönmezdim.." O, bu ifâdeyle, bir velî ile bir Peygamberin psikolojik farkına ne derece nüfûz ettiğini en isâbetli bir şekilde belirtmektedir[4].

Mi'râc'da aldığı müjdeyi aynı berraklığı ile ümmetine dağıtmak ve bu sûretle tarihe yön veren güçleri İslâmî gayelerle donatmak için Hz. Peygamber geri dönmüş, acele etmeden, sabırla; kâh inzâr ve kâh tebşîr

---

1 el-Bakara, 2/ 119; Sebe', 34/ 28; Fâtır, 35/ 24; Fussilet, 41/ 4.
2 el-İsrâ, 17/ 105; el-Furkân, 25/ 56; el-Fetih, 48/ 8; es-Saff, 61/ 6.
3 el-Bakara, 2/ 213; en-Nisâ, 4/ 165; el-En'âm, 6/ 48; el-Kehf, 18/ 56.
4 Muhammed İKBAL, **Dinî Düş..**, ss. 171 - 172.

ederek görevine devam etmiştir. Şu âyetler bu konuyu tam anlamıyla özetlemektedir :

(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ ، إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَ مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا . وَ دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ
وَ سِرَاجًا مُنِيرًا . وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا . وَ لَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ
وَ دَعْ أَذَاهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ، وَ كَفَى بِاللَّهِ وَ كِيلًا) [1]

C. Peygamberlik Görevine Mûcize Desteği :

Peygamberlik, tevhid inancının bir gereği olarak, kendini tehdit eden sınırları zorlamak, ortak hayat kuvvetlerine yeniden yön ve şekil vermek için fırsat aramaktır. Hayatın fânî yönü, Peygamberin kişiliğindeki sonsuzluk derinliklerine gömülür ve sonradan taze bir güçle yeniden fışkırır. Peygamberlik, çevresindeki eski gidişâtı yok edip yeni yönler ve taze tarzlar tayin etmektir[2].

Çalışıp kazanmakla elde edilemeyecek bir rütbe olan peygamberlik görevini, Allah kendi seçtiği peygamberlere vermiştir[3]. Ardından da onların doğruluğunu ispat için mûcizelerle desteklemiştir[4]. Mûcizeler Peygamberlere iki açıdan destek verir: Önce Peygamberi, peygamberliğinden haberdar eder. Sonra da çevresindekiler için ona inandırıcı ve güven verici delil olur. Meselâ, Hz. Mûsâ'nın üzerine dayandığı, dava-

---

1 el-Ahzâb, 33/ 45-48, Meâlleri: "Ey Peygamber! Biz seni şâhid, müjdeci uyarıcı; Allâh'ın izniyle O'na çağıran, nurlandıran bir ışık olarak göndermişizdir. İnananlara, Rabb'lerinden büyük lütuf olduğunu müjdele. İnkârcılara ve ikiyüzlülere itâat etme, eziyetlerine de aldırma. Allâh'a güven; güvenilecek vekîl olarak Allah yeter".

2 Muhammed İKBAL, **Dinî Düş..,** s. 172

3 Bkz. el-En'âm, 6/ 124.

4 Osman KARADENİZ, **Dinî ve İlim Açısından Mûcize,** Basılmamış Öğretim Görevliliği Tezi, İzmir-1981, s. 91 (eş-ŞEHRİSTÂNÎ, **Nihâyetü'l-İkdâm,** 422'den naklen..).

rına yaprak silkelediği... asâsının akıp giden bir yılan oluvermesi, önce kendisini korkutmuş, sonra Peygamber olduğuna inandırmış, daha sonra da Firâvun ve askerlerine karşı inandırıcı delil olmuştur[1].

Hz. Muhammed (s.a.v) de Hirâ mağarasında ilk defa vahye muhatap olduğunda korkmuş, karşılaştığı olayları Hz. Hatîce'ye anlattıktan sonra korktuğunu söylemişti. Daha sonraları ise zaman zaman karşılaştığı zor anlarda gösterdiği mûcizelerden kendisi de moral desteği almıştır. Hadîslerde anlatılan "Ağacın Hz. Peygamber'e doğru yürümesi" mûcizesinin[2] Peygamber'e verdiği moral ve etrafındakilere inandırıcı delil olması o kadar içiçedir ki, meselâ Kâdî 'Iyâd (ö. 544h./ 1149m.) bu iki hususu değerlendirirken, "Peygamber'in hüznü, kavminin kendisini yalanlamasından dolayı idi. O halde Hz. Peygamber'in mûcize istemesi kendisi için değil, yalanlayanlar içindi" diyor ve hadîsin sonundaki "حَسْبِي : bu bana yeter" ifâdesini kaydetmiyordu[3].

Ancak bu başlık altında mûcizenin, inananları tebşîr ve inanmayanları inzâr etmesi açısından, iknâ edeci yönü üzerinde durulacaktır.

Kelâmcıların büyük çoğunluğuna göre, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin, peygamberliğinin doğruluğuna delil olmak üzere, bu iddiasına uygun bir tarzda mûcize göstermesi gerekmektedir. Bu sebeple kelâmcılar, "mûcize olmaksızın bir Peygamberin sözünü tasdîk etmek

---

1 Bkz. Tâhâ, 20/ 18 - 24; el-Kasas, 28/ 30 - 32.

2 Bir gün Peygamberimiz, Kureyş'in kötülüklerinden kana boyanmış ve hüzünlü bir halde iken Cebrâil (a.s) gelip kendisine, "Yâ Rasûlallah ! Sana bir âyet (mûcize) göstermemi ister misin?" dedi. Peygamberimiz de "Evet göster" diyerek vâdinin ötesinde bir ağaca baktı. Bunun üzerine Hz. Cebrâil, " Haydi o ağacı çağır" deyince Peygamberimiz onu çağırdı, ağaç yürüyüp önüne geldi ve durdu. Sonra Cebrâil Hz. Peygambere, "Ağaca yerine dönmesini söyle !" dedi. Peygamberimiz de öyle yapınca ağaç yerine döndü. Bunun üzerine Peygamberimiz, "حسبي : bu bana yeter" demiştir.

3 Ebu'l-Fadl, 'Iyâd b. Mûsâ (KÂDÎ 'IYÂD), eş-Şifâ **bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ,** Byy. - 1290h. c. I, ss. 255 - 256.

vâcip değildir" hükmüne varmışlardır[1].

Aslında îman, mucizeye muhtaç bir iş değildir. İman edecek kâbiliyette yaratılan insanın, inanmak için Allâh'ın yarattığı kâinâta bakması yeterlidir[2]. Fakat düşünmeyen, düşünmediğini dahî anlayamayan karakterleri de İlâhî tebliğ ile tanıştıracak, inzâr ve tebşîr edilen kavramlarla yüz yüze getirecek ve onları da hidâyete sevkedecek işâretlere ihtiyaç vardır. Onlara da anlayacakları cinsten âyetler (mûcizeler) gösterilmelidir. Aklını kullanmayanları, ancak gözleriyle görebilecekleri müşahhas mûcizeler etkileyebilir. Kullarının îman kapasitelerini farklı farklı yaratan Allah, onların hidâyetlerini kolaylaştırmak için de, duyularına hitap eden, kapasite ve karakterlerine uygun ipuçları demek olan mûcizelerle Peygamberlerini desteklemiş, böylece Peygamberlerine ve kullarına yardım etmiştir. Artık mûcizelere de "sihirdir" diyenler ve bir safha ilerideki tebşîr ve inzâr nişanlarını görmezlikten gelenler, müjde ve tehditlere kulak tıkayanlar, dünya ve âhiret azabını hakketmişlerdir.

Mûcizelerin; "âlimlerin idrâk edebildiği, her şeye şâmil olan âyetler", "câhillerin ilgi duyduğu şimşek, ay ya da güneş tutulması vb. hâdiseler", "kolay inanmayanlara hitap eden ve Peygamberlerde mûcize, velîlerde kerâmet adıyla ortaya çıkan olağanüstü olaylar" gibi çeşitleri vardır. Bir de inatçı inkârcıların, meydan okurcasına aşırı istekleri üzerine izhar edilen bir takım hâdiseler vardır ki bunlara, "آيات مقترحة : inanmayacakların kuyusunu kazan mûcizeler" adı verilir. Bu tip mûcizeler ortaya çıkınca -tebşîr ya da inzâr ifâdeleri etki etmez olmuş demektir

---

1 Sa'düdîn Mes'ûd b. 'Ömer et-TEFTÂZÂNÎ, **Şerhu'l-'Akâid**, İstanbul - 1310, s. 166; Ebû YÜSR Muhammed PEZDEVÎ, **Ehl-i Sünnet Akâidi**, Terc. Şerafeddin GÖLCÜK, İstanbul - 1980, ss. 136 - 139.

2 Muhammed HEYKEL, **Hz. Muhammed Mustafâ**, Terc.: Ömer Rıza DOĞRUL, İstanbul - 1972, s. 59.

ki- inanmayanlar Âd, Semûd vb. kavimler gibi helâk edilirler[1].

Dolayısıyla burada mûcizenin, tebliğ ve hidâyete müsbet katkısı yanında, mûcizeyi algıladığı halde yine inanmaması halinde, ona muhatap olan fert veya kavmin helâkine sebep olacağı noktası da hatırdan çıkarılmamalıdır. Yani mûcizenin, hidâyet ve îmanı kolaylaştırıcı, ümit ve şevk verici yönü varsa, gerçekleşmesinden sonra inanmayanları kötü şekilde cezalandırmasıyla üçüncü şahıs veya kavimlere ibret olması ve bu şekilde onları inzâr etmesi yönü de vardır. Binâenaleyh Kur'ân'ın, tanımında görülen "insanı hidâyete uzaktan yönlendirme" özelliği, mûcize bazında da muhâfaza edilmiştir.

"Bizi mûcize göndermekten alıkoyan, ancak öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. (...) Oysa Biz mûcizeleri yalnız korkutmak için göndeririz. Sana, 'Rabb'in şüphesiz insanları kuşatmıştır' demiştik. Sana gösterdiğimiz rüyâ (mi'râc[2]) ve Kur'an'da lânetlenmiş ağaçla (zakkum)[3] sadece insanları denedik. Biz onları korkutuyoruz, fakat bu, onlara taşkınlık vermekten başka bir şeye yaramıyor!."[4]

Bu âyetler, Mekke müşriklerinin "Rasûlüllah'tan Safâ tepesini altın ve gümüş yapma" gibi bir mûcize istemeleri üzerine nâzil olmuştur. Âyetlerden anlaşıldığına göre, daha önceki kavimler de bu tür mûcizeler istemişlerdi ki, asıl maksatları inanmak değildi. Allah Teâlâ, onların Peygamberlerden istediği mûcizeleri tahakkuk ettirmiş, fakat îman etmedikleri için onları helâk etmişti[5]. Aynı "Sünnetullah", Muhammed kavmi için de sözkonusudur. Ancak Allah, onların helâk olmasını istemedi-

---

1 Elmalılı Hamdi YAZIR, **Hak Dini,** c. V, s. 4184.

2 EBUSSUÛD, **İrşâd,** c. III, s. 223; es-SÂBÛNÎ, **Safvet..,** c. III, s. 166.

3 Bkz. es-Sâffât, 37 67; ed-Duhân, 44/ 43.

4 el-İsrâ, 17/ 59 - 60.

5 el-ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Me'ânî,** c. XV, s. 106.

ğinden, istedikleri mûcizeleri de yaratmayı murâd etmemiştir. Yoksa bu konuda Allâh'ın irâdesine engel yoktu. Bu yüzden, "Kendilerine okunmakta olan kitâbı sana indirmemiz, onlara yetmemiş mi? Elbette îman eden bir kavim için bunda rahmet ve ibret vardır"[1] îkazıyla îmanlarını hârikalara değil de hakîkatlere dayandırmaları istenmektedir[2]. İnsanın hür irâdesiyle ulaştığı, tabir yerindeyse, kendi alın teri ve göz nuruyla kazandığı îmanın, hârikalara dayanmayan ve gayba istinâd eden îmânın gerçek îman olduğu ihtar edilmektedir.

Peygamberimiz de ümmetinin, kendisinden Hz. Sâlih'in kavminin istediği âyetler (mûcizeler) gibi mûcizeler istememelerini ihtar etmişti[3].

Netice olarak Allah, kullarını hidâyete yönlendirecek mûcizeler yaratarak Peygamberlerine destek olsada, insanların cüz'î irâdelerini cebre dönüştürecek ve tebşîr - inzâr kavramlarını gölgede bırakacak derecede bolca mûcize izhârına izin vermemiştir. Bu da sonuçta kullarının lehinedir, rahmetullâhın bir tezâhürüdür.

D. Tebşîr ve İnzârın Tebliğ Açısından Değerlendirilmesi :

Peygamberler tebliğ ile görevlendirilmişlerdir. Gelen vahyi insanlara duyurmak, açıklamak ve bizzat yaşayarak çevresine örnek olmak tebliğin boyutlarıdır. Tebliğ karşısında insanların kayıtsız kalmamaları, ikna olup aksiyona geçmeleri için ise, Peygamberlerin hepsi tebşîr ve inzâr üslûbunu tatbik ederler. Yani Peygamber, insanları kötülüğe karşı uyarmak ve iyiliklere teşvik için de müjdelemek için gelir. Yani genel

---

1 el-'Ankebût, 29/ 51.

2 Osman KARADENİZ, **Mûcize.,** s. 93 vd.

3 Hasan Basri ÇANTAY, **Kur'an-ı Hak..,** c. II, s. 519.

olarak bütün Peygamberlere, özellikle de Hz. Muhammed (s.a.v)'e vahiy gelmesinin[1], Kur'ân'ın inzâl edilmesinin sebebi inzâr[2] ve gerektiğinde bunun karşılığı olarak tebşîr etmek, kısacası "tebliğ etmek" ve sonuç olarak "Allâh'ın dini" kavramını devam ettirmektir, yoksa kavminin fertleri arasında boy göstermek değildir[3].

Kur'ân-ı Kerîm'in beyânına göre, insanın kendinden ayıramadığı hasletlerinden alaycı oluşu[4], dünyaya ve içindekilere meftûn oluşu[5], toplum olarak atalarının dinine bağlı oluşları[6] insanı inkâra sevkeden başlıca sebeplerdir[7]. Her Peygamber, kavmindeki bu illetletlerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

İstisnâsız her Peygamberin, "Allah'tan başka ilâh yoktur" dediği zaman karşılaştığı bir muhâlefet vardır. Kur'ân'ın beyânına göre, ortak karakterli bu muhâlefetin ortak sebebi; Peygamberlerin kâfirlerden, "yaratıcı" kabul ettikleri varlığı, "Rabb ve ilâh" olarak da tanımalarını ve hiçbir kimseyi Allâh'ın yerine koymamaları istemeleridir. İnkârcı insanlar, Peygamberlerin bu taleplerini kabullenmeye hazır değillerdir[8].

Görülüyor ki bir tebliğ olayında, bir Mübelliğ (Peygamber) ile bir de tebliğe muhatap olan (Peygamber kavimleri) vardır. Peygamber kavimleri, kendi hayat süreleri içinde tebliğe karşı diğer insanların temsilcisi durumundadırlar. Öyleyse tebşîr - inzâr ameliyesinin tebliğde

---

1 Sâd, 38/ 70.
2 eş-Şu'arâ, 26/ 193 - 194; el-Kasas, 28/ 46.
3 Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-NESEFÎ, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, (Tefsîru'n-Nesefî) Mısır- Bty. c. 1, s. 185.
4 el-Bakara, 2/ 14 - 15; el-En'âm, 6/ 5 - 6; el-Hıcr, 15/ 11; ez-Zuhruf, 43/ 7.
5 el-En'âm, 6/ 130; el-Câsiye, 45/ 35.
6 el-Kehf, 18/ 55.
7 Şerâfettin GÖLCÜK, **Kur'an'da İns..**, ss. 25 - 26.
8 Erol GÜNGÖR, **İslâm'ın..**, ss. 267 - 268.

oynadığı rolü, Peygamberlerin, kavimlerini hidâyete sevkedebilmeleri yönünden ve kavimlerin muhatap oldukları tebliğe tepkileri yönünden değerlendirmek mümkündür.

1 - Peygamberler Yönünden :

İnsanın fizik anlayışının üstünde bir varlığa sahip olan Allah (c.c), Kendi irâdesini ya da emrini, insanın hayrına olmak üzere, insan nev'-inden bir habercisine (peygamber) açıklar. Çünkü Allah, lisan hudutlarının üstündedir; dil, kelime ya da ses ile tarif veya takyid edilemez, yani kayıt altına alınamaz. Şöyle bir mecâz ile anlatılabilir :

Vahy elektrik akımı, Peygamber de elektrik ampulleri gibidir. Vahyin teması ile Peygamber nur saçmaktadır. Peygamberin ana dili ampulün rengi mesâbesindedir. Ampul, akım gücü vb. hususlar, bizzat Cenâb-ı Hakk tarafından belirlenir[1]. Sonuçta peygamberler tebliğ ışığını saçarlarken[2], tekdüzelikten hoşlanmayan ve değişikliğe meyilli olan insan fıtratına uygun olarak -alternatif akım gibi zıt yönlü- olan tebşîr ve inzâr metodunu uygularlar. Bu metodun gel - gitleri, önce vahye medar olan Peygamberlere moral ve alarm vererek onları "mübelliğ" formunda tutuyor, sonra da kavmini tahrik ederek dîne alakasızlıktan kurtarıyordu.

Nübüvvet ışığının yanması (tebliğ) için gereken diğer şartlardan bazıları da şu âyetlerde belirtilmiştir: "Nitekim size, kendi içinizden, âyetlerimizi okuyan, sizi temizleyen, size Kitab'ı ve hikmeti öğreten ve size bilmediklerinizi bildiren bir Peygamber gönderdik"[3]. Peygamber gönderilmesi bir kavme veya bir yöreye has değildir. Kur'ân'ın beya-

---

1 Muhammed HAMÎDULLAH, **İslâm'a Giriş**, s. 44.

2 el-Furkân, 25/ 61; el-Ahzâb, 33/ 46

3 el-Bakara, 2/ 151; Krş. Âl-i İmrân, 3/ 164.

nına göre Yüce Allah, her ümmete bir Peygamber göndermiştir:

(وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ ، فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ)[1]

Dolayısıyla beşîr ve nezîr konumuyla Hz. Muhammed'e benzeyen önceki Peygamberlerin muhatabı olmayan bir kavim yoktur:

(إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ، وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ)[2]

Ayrıca Peygamber ile gönderildiği millet arasında anlaşmayı kolaylaştırmak, onun verdiği müjde ve yaptığı îkazları etkili kılmak için, Allâh'ın vahyi o peygambere, milletinin dili ile indirilmiştir:

(وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ، فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي
مَنْ يَشَاءُ . وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)[3]

2- Peygamberlerin Kavimleri Yönünden :

Kur'ân-ı Kerîm önceki Peygamberlerin kavimlerini ibretli kıssalar hâlinde anlatır. Peygamberlerin tebliğine gösterilen tepkileri, tebşîr ve inzâra döküman halinde ortaya koyar.

Kur'an aslında Tevrat ve İncil gibi kıssa kitabı değildir. Âyetleri arasına serpiştirilmiş halde kıssalara da yer vermesinin sebebi, insanların fıtratı îcabı kıssalara duydukları ihtiyacı, onların hidâyet ve eğitimine yönelik olarak karşılamaktır. İnsanı doğrulukla eğitmek, ibret alarak hakkı bulmasını sağlamak ve hayatının ana hedefini göstermektir[4].

---

1 Yûnus, 10/ 47, Meâli: "Her ümmetin bir Peygamberi vardır. Onlara Peygamberleri geldiğinde, aralarında adâletle hüküm verilmiş olur. Onların hakları yenmez".

2 Fâtır, 35/ 24, Meâli: "Şüphesiz Biz seni, müjdeci ve uyarıcı olarak, gerçekle gönderdik. Geçmiş her ümmet içinde mutlaka bir uyarıcı bulunagelmiştir".

3 İbrâhîm, 14/ 4; Meâli: "Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her Peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik. Allah dilediğini saptırır, ve dilediğini doğru yola eriştirir. Güçlü olan, hâkim olan O'dur".

4 Muhammed KUTUB, **Menhec..**, c. I, s. 199; İsmail CERRAHOĞLU, **"Kur'an'da İns."** s. 86; Mehmet Faruk BAYRAKTAR, **Öğr.- Öğrt. Mün..**, ss. 48-50

Eğitim için insanların kıssalara duydukları ihtiyacı çok iyi bilen Cenâb-ı Hakk, onların hayat ve ölümlerinin gayesi olan imtihanı[1] kaybetmelerini istememekte, kötü âkıbetten inzâr için, önceki kavmin başarı ya da başarısızlıklarından kısa kısa bahsetmektedir. İlâhî davete kulak vermeyen ve Peygamberleri tasdik etmeyenlerin fecî sonları gözler önüne serilirken[2], diğer taraftan Hz. Âdem'den beri bütün Peygamberlere ve onlara inananlara Allâh'ın yardım ettiği bildirilmekte[3], daha da edeceği tebşîr edilmektedir.

Önceki Peygamberlerin kavimlerini tek tek ele almak tezin hacminin ve gayesinin dışına çıkmak olur; buna gerek de yoktur. Bu tür detaylar daha çok Peygamberler Tarihi branşının konusudur. Burada topluca bir değerlendirme yapılması yeterli olacaktır.

Allah Teâlâ, gönderdiği Peygamberler ve onların kavimleri hakkında Kendisi'nin bir takım sünnetleri olduğunu[4], ve hiçbir şeyin, sünnetlerini değiştirmeye gücü yetmeyeceğini[5] belirtmiştir. Geçmiş milletlerin kalıntıları üzerinde yapılacak gezi ve gözlemlerin bu sünnetleri ispat ettiğini[6], üstelik Kur'an'da da açıklandığını[7] haber vermiştir. Ayrıca her kavmin yaşadığı hâdiselerin ve tebliğ karşısında aldıkları tavırların birbirine benzediğini, bundan sonra da benzeyeceğini[8] açıklamıştır[9].

---

1 Bkz. el-Mülk, 67/ 2.
2 Hûd, 11/ 120; el-Ankebût, 29/ 14 - 40.
3 el-Hacc, 22/ 15, 40; es-Sâffât, 37/ 116; el-Mü'min, 40/ 50.
4 Âl-i İmrân, 3/ 137 ; el-İsrâ, 17/ 77; el-Ahzâb, 33/ 38, 62...
5 el-İsrâ, 17/ 77; el-Ahzâb, 33/ 62; Fâtır, 35/ 43; el-Fetih, 48/ 23.
6 Âl-i İmrân, 3/ 137; En'âm, 6/ 11.
7 en-Nisâ, 4/ 26.
8 el-Bakara, 2/ 118, 124; En'âm, 6/ 148; el-Enfâl, 8/ 38; el-Hıcr, 15/ 15.
9 Lütfullah CEBECİ, "**Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme**", İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ankara - 1987, sa. III, s. 6.

Kısacası Kur'an, tebliğin tebşîr ve inzâr mesajlarına karşı kavimlerin tutum ve davranışlarının sonuncunun, ilâhî kanunlara bağlı olarak değerlendirilip mükâfât ve cezâ verildiğine, yani sınırlı bir determinizm prensibinin câri olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre insanların fert veya toplum olarak içinde yer aldıkları hak - bâtıl mücâdeleleri, savaşlar, zaferler, iktidar değişmeleri ve sonuçta ilâhî imtihanın kazanılması ya da kaybedilmesi, "Sünnetullah" adındaki kâideye göre vukû bulmaktadır. Çünkü Allah, irâdesini abes yere değil, hikmetine göre kullanmaktadır.

Kur'an'da önceki Peygamberlerin kavimlerinin yaşadığı olaylar anlatılırken, Muhammed Ümmetinin onlardan ibret almasının hedeflendiği belirtilmişti. Bu ibret kavramında, onların övülen taraflarının örnek alınması ve kınanan davranışlarından uzak durulması istenmektedir. Meselâ Salih (a.s)'ın "ناقة الله : Allâh'ın devesi" mûcizesinin nakledilmesi[1], Mekkeli azgın putperestleri bir defa daha uyarmaya yönelik bulunuyorken, mü'minlere de zaferin yakın olduğu müjdesini veriyordu[2]. Sayıları az da olsa Hz. Sâlih'e inananların kurtarılması, Kur'ân'a inananların yüreklerini serinletirken, inanmayanların toptan helâk edilmeleri de inanmamakta direnenlerin yüreklerini sızlatmıştır.

Muhtemeldir ki, "kıssalardan çıkarılan hisselerde" inzâr kavramı daha baskındır. Çünkü Allah, helâk olmuş kavimlerin yıkıntılarında ve kıssalarında aklını kullanacak insanlar için alâmetler bırakmıştır[3]. Zaman zaman da onların dünyada iken mâruz kaldıkları bu azaplardan daha da dayanılmaz bir âhiret azabının kendilerini beklediği hatırlatılarak[4], kıssaların amacı inzâr yönüne kaydırılmıştır.

---

1 Hûd, 11/ 64 - 68.

2 Celâl YILDIRIM, Meâl., s. 230.

3 Bkz. el-'Ankebût, 29/ 35; ez-Zâriyât, 51/ 37; el-Kamer, 54/ 15.

4 el-Bakara, 2/ 114; el-Mâide, 5/ 33, 41; el-Hacc, 22/ 9; ez-Zümer, 39/ 26; Fussilet, 41/ 16.

İKİNCİ BÖLÜM

TEBŞİR ve İNZÂRIN DEVAMLILIĞINI SAĞLAYAN UNSURLAR

I. SORUMLULUK HİSSİ

II. YARATICIYA KURBİYET ve İBÂDET İSTEĞİ

III. DUA ve TEVEKKÜL

IV. TEVBE ve İSTİĞFAR

V. ÖLÜM KORKUSU ve NEFİS MUHASEBESİ

TEBŞÎR ve İNZÂRIN DEVAMLILIĞINI SAĞLAYAN FAKTÖRLER :

Kur'ân-ı Kerîm'de gerek tebşîr, gerekse inzâr kavramlarının birbirinden ayrılmadan, ardarda ifâde edildiğini, "Kur'an'da Tebşîr ve İnzârın Boyutları" başlığı altında açıkladık. Arka arkaya ve birbirinden uzaklaşmadan getirilen müjde ve îkaz ifâdeleri, insanı etkilemek için birbirinden ayrı ve bağımsız oldukları intibâını verirler. Elbette ki, inzâr kavramları bıktırıcı bir periyodik tekrara, müjde haberleri ise etkisini gittikçe silecek bir biteviyeliğe mâruz bırakılmamıştır.

Diğer taraftan, sağa - sola devamlı yalpa vuran kararsız bir sürece de bağlı değiller. Kur'an sayfaları arasında bazan bir - iki çift, bazan da daha çok müjde ve îkaz elemanlı tebşîr ve inzâr kavramları, insan hayatına bir bütünlük ve devamlılık içinde yansırlar. Nasıl ki göz, film karelerini ekranda bir animasyon bütünlüğü içinde görürse, âyetlerdeki tebşîr ve inzâr ifâdeleri de; insanın sorumluluk hissi, ibâdet arzusu, dua, tevekkül, tevbe ve nefis muhâsebesi gibi kavramların bütünleştirdiği İslâmî hayat fonunda aynı devamlılık ve canlılığı sürdürür.

Tezin bu ikinci bölümünde, Kur'an'daki tebşîr ve inzâr kavramlarına, devamlı ve etkin bir güç kazandıran bu yardımcı unsurlar içinde bir açıklık getirme gayesi güdülecektir.

I. SORUMLULUK HİSSİ

İnsan hareketli makinayı îcad ettiği zaman, bunun marş mekanizmasına muhtaç olduğu kadar stop mekanizmasına da ihtiyacı olduğunu tesbit etmişti. Sonra bu gerçeğin kendi bünyesinde de henüz doğmadan yerleştirilmiş olduğunu farketti : Nefsin arzu ve emelleri, onu harekete sevkeden itici gücü oluştururken, akıl ve şuur da insanı kontrol etmekte, gelişigüzel hareket etmesini engellemektedir. Bu konrol ve stop makenizması; ahlâk, gelenek, aile reisinin baskısı veya toplumun bizâtihi kendisi değildir. Bu makenizma, yeni doğan bir çocukta bile, görmeyen göz, konuşamayan dil ve yürütmeyen kas gibi doğuştan vardır.

Bu fıtrî ya da saklı gücün ortaya çıkarak tesirini gösterebilmesi için, başlangıçta başkalarının yardımına ihtiyaç vardır. Hayat safhalarına uygun bir bakım, eğitim ve dîni terbiye sayesinde otokontrol (sorumluluk) makenizması işlerlik kazanır[1].

İnsanın sahip olduğu güç, ihtiyaçlarının çok üstündedir ve hayvanlarda olduğu gibi zarûretlerle sınırlı değildir. İnsandaki ihtiyaç fazlası bu enerjiyi israf etmektense, inzâr - tebşîr kumandasıyla yüce hedeflere kanalize eden, işe ve üretime yönlendiren, daha doğrusu Allâh'ın hilâfetini deruhte etmek için harcatan makenizma, kontrol makenizmasıdır. Eşref-i mahlûkât adayı insanı en çok övgüye değer kılacak başarı, kontrol makenizmasıyla insanın sorumluluk hissinin birlikte çalışmasıyla ortaya çıkar[2]. Böyle ibr çalışma ise,insanın fıtrî mîzacına uygun, tebşîr - inzâr örgüleriyle örülmüş özel bir yönlendirme plânı olmaksızın hayat

1 Muhammed KUTUB, **İns. Psik.**, c. I, ss. 222 - 223, 242 - 243.

2 Aynı eser, s. 245.

boş ve anlamsızdır. Bu noktadan, insanın ameline göre ödüllendirileceği ya da cezalandırılacağı kıyâmet ve âhiret bilgisine ulaşıyoruz[1].

Cidden derin olan sorumluluk kavramı, tebşîr ve inzâr ifâdelerinin canlı ve ayakta tutmak istediği bir kavramdır. Buhar makinasından çıkan gücün geri dönüp buhar süngüsünü idâre etmesi gibi, sorumluluk kavramı da, tebşîr ve inzârın kopukluğunu giderip etkisini devamlı tutmaktadır. Bunun için Kur'an, insanın sorumlu olduğunu devamlı telkin eder ve canlı tutar : "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır ? (أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى)"[2].

Şüphesiz bu sorumluluk hissi, hayatın içine doğduğu bir beşiktir. Kur'an'daki tebşîr ve inzârın sık sık ve canlı kelimelerle ifâde edilmesi, insanın başıboş bırakılmadığını, göğün yerin ve ikisi arasındaki her şeyin oyun ve eğlence olsun diye yaratılmadığını[3], insan şuurunun derinliklerine işlemek içindir :

(أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ؟)[4]

(وَقُلِ اعْمَلُوا ، فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ . وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)

Bu ifâdelerle her ferdin sorumluluğnun ayrı olduğu belirtilirken, bazı yerlerde de bir insanın sorumluluğu organlarına bölüştürülerek dile getirilir :

---

1 Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABÂÎ, **İslâm'da Kur'an,** s. 17.

2 el-Kıyâme, 75/ 36.

3 el-Enbiyâ, 21/ 16 - 17; ed-Duhân, 44/ 38.

4 el-Mü'minûn, 23/ 115, Meâli : "Sizi boşuna yarattığımızı ve Bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız ?".

5 et-Tevbe, 9/ 105; Meâli : "(İstediğinizi) yapın ! Allah, Peygamberi ve mü'minler işlediklerinizi göreceklerdir. Hepiniz, gaybı da görüleni de bilen Allâh'a döndürüleceksiniz; O da size işlediklerinizi bildirecektir". Krş. et-Tevbe, 9/ 94.

(وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ، إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُولاً.
وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ، إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولاً.)[1]

Bir başka yerde de, organlara dağıtılan sorumluluğun âhiretteki bir çeşit tezâhürü niteliğinde şu inzâra yer verilir :

(الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَ تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) [2]

Kısacası, bu kadar inceliklerle sorumluluğu anlatılan insanın -eğer düşünme melekesini iptal etmemişse- sorumluluğundan alnının akıyla kurtulup mükâfatı hak edebilmesi için yapılan îkâz ve verilen müjdeleri içine iyice sindirmelidir. Bu da, Allâh'ın Semî' ve Basîr sıfatları yanında diğer murâkabe kavramlarını hatırdan çıkarmamakla mümkündür.

A. Allâh'ın (c.c.) Görmesi ve İşitmesi :

Allah Teâlâ, kâinâtı ve insanları yarattıktan sonra onları başıboş bırakmadığı gibi, âhirette vâki olacak bir mükâfat veya cezayı sadece ihbar etmeyi de onlar için yeterli görmemektedir. Aksine kulunun dünya âhiret boyutundaki hayatında, bir an bile ondan gâfil olmadığını pek çok yerde bildirmektedir[3]. Binâenaleyh insan mutlak bir gözetim altında bulunmakta, söz ve davranışları bütün detaylarıyla tesbit edilmektedir; kıyâmette ortaya dökülecektir.

Allah, kulunu çok yakından, hattâ nüfûzu ile iç dünyasına girerek içeriden murâkabe etmektedir. Yarattığı kuluna, onun şah damarından

1 el-İsrâ, 17/ 36 - 37, Meâlleri: "Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi, o şeyden sorumlu olur. Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri delebilir ve ne de boyca dağlara ulaşabilirsin".

2 Yâsîn, 36/ 65, Meâli: "İşte o gün ağızlarını mühürleriz; Bizimle elleri konuşur, ayakları da yaptıklarına şâhitlik eder".

3 Meselâ, el-Bakara, 2/ 74, 85, 140, 144, 149; Âli İmrân, 3/ 99; el-En'âm, 6/ 132; Hûd, 11/ 123; İbrâhim, 14/ 42; el-Mü'minûn, 23/ 17.

daha yakındır ve nefsinin insana neler fısıldadığını bilmektedir[1].

İlerideki sayfalarda, "Dünya Hayatında İlâhî İmtihan" başlığı altında daha genişçe ele alınacağı gibi, Allah, ilk insandan bu yana bütün insanları sınamak için yaratmıştır. bülûğundan vefâtına kadar her insan, Allâh'ın Rab'lığını tanıması veya inkâr etmesi ve bunun sonucu olarak, itâat veya isyâna yönelmesi kavşağında denenmektedir.

Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarına, Firâvun ve ordusuna karşı gâlibiyet müjdesini verirken, hemen arkasından denemeye tâbi tutulacaklarını da şöyle inzâr ediyordu :

(...قَالَ : عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ)[2]

Bu imtihana ve âhiretteki sorguya çekilmeye peygamberlerin de dâhil oldukları şu âyette belirtilir :

(فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَ لَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ . فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ، وَ مَا كُنَّا غَائِبِينَ)[3]

Hz. Muhammed (s.a.v)'in ümmeti adına duyduğu bu endişedir ki, yaptıklarını Allâh'ın görüp durduğu ve emrolunduğu gibi dosdoğru olmasının gerektiği bildirilen âyet[4], onun saçını ağartmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, genel üslûbuna paralel olarak, murâkabe altında bulunduklarını insanlara kabul ettirdikten sonra, mü'minleri zâlimlere

---

1 Bkz. Kâf, 50/ 16.

2 el-A'râf, 7/ 129, Meâli : "Mûsa da dedi ki : 'Rabb'inizin yeryüzünde düşmanlarınızı yok etmesi ve yeryüzünde sizi onların yerine geçirmesi umulur. O zaman sizin nasıl davranacağınıza bakar'".

3 el-A'râf, 7/ 6, 7, Meâlleri: "Andolsun ki kendilerine Peygamber gönderilenlere soracağız, Peygamberlere de soracağız. Andolsun ki, yaptıklarını kendilerine bir bir anlatacağız. Zîra onlardan uzak değiliz".

4 Hûd, 11/ 112.

yakınlığa meyletmekten ateş ile inzâr ediyor; Allah'tan başka dostlarının olmadığını tebşîr ediyor, aksi halde, O'dan bir yardım göremeyeceklerini inzâr ediyor[1].

Daha sonraki âyetlerde ise,

[2] (ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ . وَاصْبِرْ ، فَإِنَّ اللهَ لاَ يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ..) buyurarak -adâlet unsuru içinde- yine tebşîre dönüyor.

Kur'an'da Allâh'ın görmesi ve işitmesi çoğu kere birlikte zikredilir. Bu sıfatlar iki âyette (أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ) şeklinde teaccüp fiiliyle yer almaktadır. Yine, görme sıfatı 43 âyette (اَلْبَصِيرُ) tarzında sıfat-ı müşebbehe sîğasıyle anlatılmakta, Semî' sıfatı ise, adı geçen teaccüp ifâdelerinden başka 10 yerde (اَلْبَصِيرُ), 6 yerde (اَلْخَبِيرُ) ve 32 yerde de (اَلْعَلِيمُ) sıfatlarıyla birlikte zikredilmektedir[3]. Bu kadar sık zikredilmeleri, kulun, murâkabe edildiğinin şuuruna varmasına verilen önemi gösterir.

Kulun somut şeyleri daha iyi algılayabildiğini bilen Allah, "Semî'" sıfatını insanın daha iyi kavrayabilmesi için, "Şüphesiz ki Rabb'in hep gözetlemektedir (إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ)[4] buyurmaktadır. Bununla sanki insanın, yüksek bir gözetleme kulesinden gözetlendiğini, dolayısıyla sıkı bir kontrol altında tutulduğunu şuurunun derinleklerine işlemektedir. Dolayısıyla Allâh'ın, büyük - küçük her davranışıyla, kulunu gözaltında tuttuğunu bildirmesi, inzâr edildiği şeylere karşı vahyin caydırıcılık vasfını arttırırken; insanın kendini yapayalnız hissetmemesi açısından ta tebşîr edilmesine bir çerçeve çizmektedir.

1 Hûd, 11/ 112 - 113.

2 Hûd, 11/ 114 - 115, Meâlleri: "..Bu öğüt kabul edenlere bir öğüttür. Sabret, Allah iyilik edenlerin ecrini elbette zâyi etmez".

3 Muhammed Fuâd ABDÜLBÂKÎ, Mu'cem.., ss. 121 - 122, 360.

4 el-Fecr, 89/ 14.

B. Kirâmen Kâtibîn Melekleri ve Amel Defteri:

İnsanın murâkabe altında tutulduğunu somut bir şekilde kabul etmesi için, Allah "yazıcı melekler" ve "amel defteri" kavramlarına da Kur'an'da yer verir :

(كَلَّا ، بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ . وَ إِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ، كِرَامًا كَاتِبِينَ، يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ)[1]

İnsanın üstün makam sâhibi birinin yanında kendini daha iyi kontrol edeceği gerçeğinden hareketle, meleklerden görevlendirilen yazıcılara niçin "Kirâmen Kâtibîn" isminin verildiğini daha iyi anlıyoruz. Bu meleklerden her insan için ayrı bir çift görevlendirilmiştir[2]. İnsanın sağına ve soluna oturmuşlar ağzından çıkan her sözü kaydetmektedirler[3].

Biz bu iki meleğin amelleri nasıl kaydettiğini bilmiyoruz. Atalarımızın aklından bile geçmeyen birçok kayıt vasıtalarını; teyp, video, film ve bilgisayarı ve bunların bant ve disketlerini bildiğimiz halde, meleklerin amellerimizi ne ile ve nasıl kaydettikleri bizce meçhuldür. Bilinmesi de gerekli değildir. Bu işlemi kayıt vasıtalarından biri ile sınırlamanın lüzûmu da yoktur. Önemli olan, davranışlarımıza çeki-düzen vermek, kendimizi mikrofon veya kamera karşısında ve canlı yayında hissedeceğimizden daha dikkatli olmaya alıştırmaktır. Hatta zaman zaman insan, bu kayıt işini Allâh'ın kendisinin üstlendiğini de düşündükçe bir taraftan

---

1 el-İnfitâr, 82/ 9-12, Meâlleri : "Şunu iyi bilin ki, siz ısrarla dini yalanlıyorsunuz, (ama) yaptıklarınızı bilen (ve yazan) değerli kâtipler de var".

2 et-Târık, 86/ 4.

3 Kâf, 50/ 17 - 18.

haşyete bürünürken, diğer taraftan iyi amellerin tam anlamıyla değerlendirileceğinden emin olmaktadır[1].

Allah Teâlâ'nın yazıcı meleklere, insanın, hayatı boyunca sergilediği davranışları kaydettirmesinden anlaşılan diğer bir husus da âhirette hakettiği mekâfat ve cezayı kendi eliyle kazandığını idrâk ettirmektedir. İnsan müşahhas belgelerle daha iyi ikna olur. Dolayısıyla, kendisine va'dedilen müjdeleri ve tehdit edildiği cezaları kendi yaptıklarına karşılık hak ettiğini, kirâmen kâtibîn'in yazdığı "kitap : amel defteri" sayesinde daha iyi kabullenecektir. Allah, amel defterini konu alan âyetlerin sonunda "Kendi'sinin kimseye hak-sızlık yapmayacağını" dile getirmekte[2], böylece insanın cezadan kaçıp mükâfata koşmasını kolaylaştırmaktadır.

Ayrıca "yazıcı melekler" veya "amel defteri" kavramlarından sonraki âyetlerde, birbirine benzer üsluplarla, insanın önüne, serbestçe tercih edebileceği iki yolun çizilmesi de insanı yönlendirmede etkili olmaktadır. Şöyle ki :

(اِقْرَأْ كِتَابَكَ ، كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا : مَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ، وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا..)[3]

(..إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ : فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ، ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ . وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا ، أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ وَ اسْتَكْبَرْتُمْ وَ كُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمِينَ ؟)[4]

---

1 Bkz. el-Enbiyâ, 21/ 94; el-Câsiye, 45/ 29; en-Nebe', 78/ 29.

2 el-İsrâ, 17/ 13 - 14; el-Kehf, 18/ 49; el-Câsiye, 45/ 28.

3 el-İsrâ, 17/14 - 15 ; Meâli : "Oku kitabını. Bugün, sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter. Kim doğru yola gelirse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim de saparsa kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez."

4 el-Câsiye, 45/ 29 - 31; Meâli : "..Biz yaptıklarınızı şüphesiz bir bir kaydediyorduk. İnanıp yararlı işler işleyenlere gelince, Rabb'leri onları rahmetine garkeder. İşte bu, apaçık kurtuluştur. Ama inkâr eden kimselere denir ki: Âyetlerim size okunmuş, siz de suçlu bir millet olmuştunuz değil mi ?"

(وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ، كِرَامًا كَاتِبِينَ ، يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ : إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ . وَإِنَّ
الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ)[1]

C. İmtihan (İnsanın Denenmesi) :

Kur'ân-ı Kerîm imtihan kavramını, "belâ, ibtilâ ve fitne" isimleriyle ifâde eder: "İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece 'îman ettik' demekle bırakılıverileceklerini mi sandılar ? Andolsun ki Biz, onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları da, yalancıları da ortaya çıkaracaktır"[2].

Şüphesiz ki Allah, imtihana çekmeden önce de kalplerin, îmanlarında gerçekçi olup olmadıklarını bilir. Ancak, bu konuda kullarına kendi anlayışları ölçüsünde davranarak, insanlar gibi, hiç kimseyi kalbinden geçenlerle muâheze etmiyor; onları işledikleri amellere göre değerlendiriyor. Allâh'ın ezelî ilminde var olan bilgiyi vâkıa ile ayan-beyan ortaya koymak, böylece kullarının da mü'mini münâfık ya da kâfirden ayırdetmelerine imkân tanımak için imtihan etmektedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak insanları, haklarında bildiği mücerred gerçeklere göre değil, yaptıklarına göre hesaba çekmektedir. Bu, O'nun lütfunun, adâletinin ve insanları mükâfat - ceza prensibine göre terbiye ettiğinin bir göstergesidir[3]. Dolayısıyla Allah, gökleri ve yeri, yeryüzündeki süs kabilinden şeyleri, ölümü ve hayatı tamamen, insanların hangisi daha iyi amelde bulunacak diye yaratmıştır[4].

---

1 el-İnfitâr, 82/ 10-14; Meâli: "Oysa yaptıklarınızı bilen, değerli yazıcılar sizi gözetlemektedirler. İyiler, şüphesiz, nimet içindedirler. Allâh'ın buyruğundan çıkanlar da doğrusu, cehennemdedirler."

2 el-Ankebût, 29/ 2 - 3.

3 Seyyid KUTUB, Fî Zılâl., c. XI, s. 32.

4 Hûd, 11/ 17; el-Kehf, 18/ 7; el-Mülk, 67/ 2.

Hz. Peygamber de dünyanın yaratılışı, insanların hilâfeti ve imtihana tabi tutulması hususları arasındaki bağlantıyı "Allah sizi halifeler olarak bu dünyaya gönderdi ki, nasıl amel edeceğinizi ortaya koysun"[1] hadîsiyle anlatmıştır. Asla abesle iştiğal etmeyen Cenab-ı Hakk, gökleri, yeri ve insanları böyle bir hikmetle yaratmıştır.

Hayat çalışma ve hazırlık alanı, ölüm ise çalışmaların değerlendirileceği, müjdelenen ya da tehdit edilen sonuçlara ulaşılacağı ebedi varlık sahasına geçişi sağlayan bir terhis noktasıdır. Bu nedenle de kendi başına bir inzâr özelliğine sahiptir.

Destoyevski, "Karamazov Kardeşler" de, "Eğer Tanrı yoksa herşey mübahtır" der. Birçok insana göre aynı şey âhiret konusunda geçerlidir[2]. Âhiret hayatında da "onmak veya mahvolmak" noktası olan haşr imtihanı, odak noktası niteliğindedir.

İmtihanın zulme varmaması, ancak başarılıyı başarısızdan kesin bir çizgiyle ayıran ciddi bir deneme olması gerekir. Allah, kullarına zulm olmasın diye kendi aralarından birini Peygamber göndermiş, kendi dilleriyle vahiy yollamıştır. Ancak onların, "meleklerin kendilerine de gelmesi" ya da "Rabb'lerini açıktan görmeleri" gibi isteklerini yerine getirmemiştir[3]. Çünkü o takdirde îman etmeye mecbur olacaklar ve kendi irâdeleriyle îman edenler ile, inatla inkârı sürdürmek isteyenler bir tutulmuş olacaktı. Kendilerine "melek indirme" gibi açık bir ipucu verilseydi, helâk olmaları kesinleşmiş, müjdelenmelerine gerek kalmamış olurdu[4].

---

1 Muhammed b. İsâ et-TİRMİZÎ, **el-Câmu's-Sahîh, (Sünen-i Tirmizî)**, Fiten, 20, Mısır - 1326, c. IV, s. 483.

2 Mehmet AYDIN, **Din F.**, s. 192.

3 el-Bakara, 2/ 55; en-Nisâ, 4/ 153; el-Furkân, 25/ 20 - 21.

4 el-En'âm, 6/ 9; el-Furkân, 25/ 22.

İnsan imtihana kâbiliyetli yaratılmıştır : "Giriş Bölümü"nde onun zayıf, aceleci, zulmetmeye meyyal, câhil, hırslı, cimri vb. niteliklerle yaratılmış olduğu açıklandı. Bu yaratılış özellikleriyle, "ahsen-i takvîm" üzre yaratılması birleştirilirse, imtihan için gereken zıt kâbiliyet ve güçleri kendisinde taşımakta olduğu ortaya çıkar[1]. "Cinleri ve insanları Bana ibâdet etsinler diye yarattım"[2] buyuran Allah Teâlâ, bu maksatla kullarını yeryüzüne Kendi halîfeleri olarak gönderdiğini ve onlara verdiği nimetlerle onları denemek için, kimini kiminden derecelerle üstün kıldığını ifâde etmektedir[3]. İnsan Sûresinde de "Gerçekten Biz insanı katkılı bir damla sudan yarattık; imtihan etmek için işitici ve görücü kıldık"[4] buyurmakla imtihan için gerekli techizatı insana vermiş olduğunu belirtmektedir[5].

Başka bir açıdan, Allâh'ın insanları bir tek ümmet hâlinde yaratmayışı, O'nun,(لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ) sözü[6] yerine gelsin diye[7] ve Kendi'ne yöneleni seçip rahmetine alması içindir[8]. Böylece insanların tek ümmet halinde yaratılmayışlarında, onların bütün maddî ve manevî yönleriyle, akıl ve bilgisiyle değer kazanışının somut örneğini görüyoruz. İnanmak ve inançlı bir toplum halinde yaşamak insana kalmakla, yaptıklarından sorumlu tutulacağı günün hesabıyla, insan bütün yetenek ve imkânlarıyla başbaşa bırakılmaktadır[9]. Daha sonra,

---

1 Elmalılı Hamdi YAZIR, **Hak Dini..**, c. VIII, s. 5838.

2 ez-Zâriyât, 51/ 56.

3 el-En'âm, 6/ 165; Hûd, 11/ 7.

4 el-İnsân, 76/ 2.

5 el-ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî**, c. XXIX, s. 152; Elmalılı Hamdi YAZIR, **Hak Dini..**, c. VIII, s. 5497; el-MEVDUDÎ, **Tefhîm..**, c. VI, s. 508.

6 Hûd, 11/ 119; Meâli: Andolsun ki cehennemi hep insan ve cinlerle dolduracağım".

7 Hûd, 11/ 118 - 119.

8 eş-Şûrâ, 42/ 8, 13.

9 Şerâfetin GÖLCÜK, **Kur'an'da İns..**, s. 60 - 61

(إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا)[1] şeklinde iki yol gösterilmekte; birinci yolu seçenler,

(إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا)[2] ifâdesiyle müjdelenirken, ikinci yolu tutanlar da,.. (إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا)[3] tehdîdiyle inzâr edilmektedir.

Bu iki yolun, ilk insan ve peygamber Hz. Âdem'in önünde de çizildiğini görürüz. Hz. Havva ile birlikte cennete yerleştirilince, en büyük düşmanlarının İblîs olduğu hemen ihtar edilmişti. Bu ihtar ile şeytanın isyan ettirme gayreti, insan için çizilmiş iki yol durumundaydı. Şeytan'ın bu ilk iğvasından sonra, yer yüzündeki ikinci başarısı da Kaabil'in Hâbil'i öldürmesiydi; Kaabil de imtihanı kaybetmişti[4].

O halde imtihanın aşılması güç olan önemli engeli şeytandır. Cenâb-ı Allah, insanları azdırmaya uğraşacağına ahdettiği halde şeytana mühlet vermiş, imkân tanımıştır[5]. Şeytan insanlara vesvese vererek[6], zihinlere asılsız korkular atarak, fakirlikle korkutarak[7] ve bilhassa çirkin işleri güzel göstererek[8] insanları içinde bulundukları imtihanda başarısızlığa uğratmaya çabalar. Bu haliyle o, zor imtihanı daha da zorlaştırıcı bir baraj unsurudur. Ama Kur'an, onu aşmanın yolunu inzâr ve tebşîr

---

1 el-İnsân, 76/3; Meâli: "Şüphesiz ki, ona yolu gösterdik; buna kimi şükreder, kimi de nankörlük.."

2 el-İnsân, 76/ 5; Meâli : "Şüphesiz, iyiler kâfur katılmış bir tastan içerler".

3 el-A'râf, 7/ 6, 7, Meâlleri: "Andolsun ki kendilerine Peygamber gönderilenlere soracağız, Peygamberlere de soracağız. Andolsun ki, yaptıklarını kendilerine bir bir anlatacağız. Zîra onlardan uzak değiliz".

4 Mehmet DİKMEN- Bünyamin ATEŞ, **Peyg. Tar.**, c. I, s. 103 vd.

5 ez-ZEMAHŞERİ, **el-Keşşâf**, c. 2, s. 69.

6 en-Nisâ, 4/ 60; el-A'râf, 7/ 14 - 17; el-Hıcir, 15/ 36 - 38...

7 el-Bakara, 2/ 268.

8 el-En'am, 6/ 143; el-Enfâl, 8/ 48; en-Nahl, 16/ 63; el-Ankebût, 29/ 38.

metoduyla göstermektedir. Öyleyse yapılacak iş, şeytana baştan yüz vermemekte ve adımlarını takip etmemekten ibarettir[1].

Söz konusu imtihanın, dünya ve âhiret olmak üzere iki vechesi vardır. Dünya vechesine göre insanlar, Tâlût'un ordusunun nehirden su içmekle, Salih (a.s)ın kavminin dişi devenin ortak edilmesiyle, Yahûdilerin cumartesi balık tutmalarının yasaklanmasıyla, Muhammed ashâbının ise Uhud'da Ayneyn geçidinde görevlendirilmeleriyle vb. hususlarla imtihana tabi tutulmuşlardır. Bu tür imtihanların çoğu ictimaîdir. Neticeleri de ictimai mükâfat veya ceza şeklinde elde edilmiş ve edilmektedir[2].

Âhirete yönelik vechesi ise, dünya dakilerden daha önemlidir. Çünkü ebedi hayatta cennet veya cehennemi sonuç olarak getirecektir. Bu sebeple Kur'an'daki tebşîr ve inzâr kavramlarının en yoğun fonksiyoner olduğu "Haşr imtihanı" niteliğindedir. Bu vechede ise ictimaî olmaktan çıkar. Neredeyse tamamen ferdî bir hüviyet kazanır. Böylece imtihan kavramını, tebşîr ve inzâr açısından daha iyi değerlendirebilmek için iki vecheye ayırmak ve ayrı ayrı ele almak yerinde olacaktır :

1 - Dünya Hayatında İlâhî İmtihan :

Kur'ân'a göre dünya hayatı, gökten yağdırılan yağmura ve bu yağmurla yeşerip salkım - saçak birbirne karışmış bitkilerin, zamanı gelince, rüzgârların süpürüp savuracağı gazel haline gelmesine benzer. Üzerindeki mal mülk, çoluk çocuk vb. varlıklar da dünya hayatının süsü ve insan için birer denenme vasıtasıdır. Bunların dışındaki amellerin ancak Allah indinde müjdelenebilecek bir değeri vardır[3]. Ama imtihan olacak insan, kendine bir zarar dokunsa, Rabb'ine yalvarır.

---

1 en-Nûr, 24/ 21.

2 Lütfullah CEBECİ, "Kur'an Sos..," s. 16.

3 el-Enfâl, 8/ 28; el-Kehf, 18/ 45 - 46.

Rabb'inden bir nimet verilse, "Bunu ben bilgimle kazandım" der. Aslında bu bir imtihandır, fakat çokları bunun farkına varmazlar[1]. Yine deneme için kendine ikram edilip nimet verilince, kendisinin hak etmesi sonucu Rabb'inin ikram ettiğini söyler. Aynı sebepten rızkı daraltılırsa, bu defa da lâyık olmadığı bir ihânete kurban gittiğini söyler[2]. Başına gelen bir sıkıntıdan sonra eğer Allah ona kendi tarafından bir rahmet tattırırsa, önceki davranışına benzer bir duyguyla, "Bu benim zaten hakkımdı" der. Hatta, "kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum" diyecek kadar kendine güveni artar[3]. Sanki kendine dokunan bir sıkıntıdan dolayı Allâh'a hiç yalvarmamış gibi geçer gider[4]. Allâh'ın insanları felâketle olduğu kadar refahla da imtihan ettiğini sanki unutmuştur[5]. Halbu ki Allah şöyle buyurur :

(وَ نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً ، وَ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ)[6]

Kötülükle imtihan bilinen bir husustur; imtihan edilen kişinin tahammülü, sabrı, Rabb'ine olan güveni ve O'nun rahmetine bağladığı ümit, sıkıntılı bir imtihan sonucunda değerlendirilebilir. Bu tür bir imtihan zordur, fakat hayır ve refah ile yapılanı daha zordur. Zira bir çok kişi, fonksiyon bakımından inzâra dayanan birinci tür bir imtihana dayanabilirler. Ümitsizlikten isyana düşülmediği müddetçe böye bir imtihan, müşahhas bir üzüntü âmili ile vuruşmaya benzer.

Fakat iyilik ve refah ile imtihan edilenlerden başarılı olanların sayısı çok daha azdır. Tebşîrâta doymuş ve azgınlığa düşme tehlikesiyle

1 ez-Zümer, 39/ 49.
2 el-Fecr, 89/ 15 - 16.
3 Fussilet, 41/ 49 - 50.
4 Yûnus, 10/ 12.
5 el-Bakara, 2/ 155; el-A'râf, 7/ 168.
6 el-Enbiyâ, 21/ 35; Meâli : " .. Bir imtihan olarak size iyilik ve kötülük veririz. Sonunda Biz'e döndürüleceksiniz."

içiçe yaşayan bir insanın, organik yapısından gelen heyecan ve güçlere karşı nefsinin dizginlerine hakim olması çok daha zordur. Şiddet ile denenmek, sayılı günlerin ve nihayet bir ömrün geçici olduğunu gizliden gizliye nefse müjdeleyip onu kibirlendirir ve metanetini arttırır. Eğlence ise gevşekliği doğurur, gevşeklik de sinirleri uyutur. Böylece şehvet ve arzuların seli kaleyi içten çökertir[1].

Yüce Allâh'ın bir de istidrâc sünneti vardır: Azgın bir kavme önce belâlar gönderir. Bundan ibret almazlarsa, onlara bir genişlik ve ferahlık verir. Bu ferahlığı, ya yeni bir fırsat daha tanımak için, ya da iyice günaha batmaları için uzatır. Sonra da onları ansızın yakalayarak azâb eder. Bu mânada buyurur ki :

(فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ ، حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ) [2]

Kâfirlerin dünyada mutlu görünmelerinin sebebinin, Allâh'ın onlara mühlet vermiş olduğu konusunda pek çok nass vardır. Onların iyi işlerinin karşılığı bu dünyadadır. Yaptıkları günahların cezasını ise bu dünyada çekmezler. Müslüman ise, küçük günahlarına varıncaya kadar muâheze edilir. Günah ve mâsiyetlerinin her artışında, belâ ve musîbetler kendilerini kuşattıkça kuşatır. Kurtulmaları için günah ve kötü işlerden kaçınmak ve çevrelerine de bunu tavsiye etmekten başka çareleri yoktur.

Öyleyse Allah, bir kulunun hayrını dilerse, ona cezasını çabuklaştırıp bu dünyada vermektedir. Günahkâr bir kulunun da kötülüğünü murad ederse onun cezasını kıyâmet gününe erteler. Müttefekun aleyh bir

---

1 Seyyid KUTUB, Fî Zılâl, c, X, s. 128 - 129.

2 el-En'âm, 6/ 44; Meâli : "Kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında onlara her şeyin kapısını açtık; kendilerine verilene sevinince ansızın onları yakaladık da umutsuz kalıverdiler."

hadîste mü'min, rüzgârların bazan yere yatırıp bazan doğruttuğu taze bir başağa, münâfık ise dimdik duran bir çama benzetilmiştir [1]. Bununla münâfığın hayatının bu dünyadan ayrılmasıyla biteceği ve amellerinin âhirette bir faydasının olmayacağı husûsu ile çam ağacının kökten kesilmesi arasında bir benzerlik kurulmuştur.

Allah Teâlâ insanları tarih boyunca değişik Peygamberler ve şerîatlerle farklı ümmetler hâlinde imtihan etmiştir. Çünki her ümmetin anlayış ve kâbiliyeti farklı olduğundan, kendi ictimâi özelliklerine göre denemeye tâbi tutulmuşlardır. Peygamberlik de nihâî imtihanın çok önemli hususlarından biridir; imtihanın varlığını, mâhiyetini ve sınırlarını insanlara onlar öğretmişlerdir.

Geçmiş kavimlerin imtihan edilme türlerinden bazı örnekler vermek gerekirse :

a) Tâlût'un orduları bir nehirden su içmeleri yasaklanmakla imtihan edilmişler; pek azı hâriç, çoğu su içerek imtihanı kaybetmişlerdir. Bununla ilgili âyetin sonu, "Allah, sabredenlerle beraberdir" tebşîri ile bitiyor[2].

b) Hz. İbrâhîm ve oğlu İsmâîl, Allâh'ın "kurban et" emrine boyun eğip teslim olmakla imtihan edilmişler, başarılı olmaları üzerine, "Biz, (itâat eden) mü'minleri işte böyle mükâfatlandırırız" buyurulmuştur [3].

c) Süleyman (a.s), Belkıs'ın tahtının yanıbaşına getirilmesiyle, şükür veya nankörlük etme noktasında imtihana tâbi tutulduğunu farkeder. Şükredenin, kendi iyiliğine şükredeceğini müjdelerken, nankörlük

---

1 MÜSLİM, **Sahîhu Müslim**, Münâfikûn, Bâb 14, Hadîs No 59; Sahîhu Müslim, Tercüme ve Şerhi, Terc. Ahmed DAVUDOĞLU, İstanbul-1980, c. IX, s 210; Muhammed Zekeriyyâ el-KANDEHLEVÎ, **Esbâbu Seâdeti'l-Müslimîne ve Şekâihim**, Mekke-1978, s. 43.

2 el-Bakara, 2/ 249.

3 es-Sâffât, 37/ 103 - 105.

edenin zararının da Ğanî ve Kerîm Rabb'ine değil, yine kendine dokunacağı inzârını ifâde eder[1].

d) Hz. Mûsâ, kavmini Mısır'dan çıkarıp Sînâ'ya geçirdikten sonra, Cenâb-ı Hakk'tan vahiy almak üzere aceleyle Tûr'a gitmiş, giderken de kavminin başında Hz. Hârûn'u bırakmıştı. Bu sırada Allah onları es-Sâmirî adındaki birinin yaptığı buzağı heykeliyle imtihana tâbi tutmuş ve onlar da bu heykele tapmakla dalâlete düşmüşlerdi. Oysa daha önce, (كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي ..)[2] sözleri ile inzâr, (وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى) ifâdesiyl[3] de tebşîr edildikleri halde imtihanı başaramadılar. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, (يَا قَوْمِ ، أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا ؟ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ ؟ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ؟) sorularıyla[4] önceki inzârı hatırlatmıştır.

e) Allah Teâlâ yine İsrâiloğullarına cumartesi günü avlanmayı yasaklamış, bu güne tâzim etmelerini emretmişti. Önce kendileri bu yasağa uymadılar. Allah da bunun üzerine onları, o gün akın akın gelen, diğer günler gelmeyen balıklarla çetin bir imtihana tâbi tuttu. İçlerinden bazılarının "Rabbi'nize özür beyanı olsun diye size öğüt veriyoruz" dediklerini unutunca imtihanı tamamen kaybetmiş oldular. Allah onların âkıbetlerini, ibret için müjdeleyici ve tehdit edici bir üslupla şöyle haber vermektedir :

---

1 en-Neml, 27/ 40.

2 Tâhâ, 20/ 81; Meâli : " Size verdiğim rızkların temizlerinden yeyin, bunda aşırı gitmeyin ki gazâbımı hak etmeyesiniz".

3 Tâhâ, 20/ 82; Meâli :" Doğrusu Ben, tevbe edeni, inanıp yararlı iş işleyerek doğru yola gireni bağışlarım."

4 Tâhâ, 20/ 86; Meâli: "Ey Milletim! Rabb'iniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Uzun bir zaman mı geçti, yoksa Rabb'inizin gazâbına mı uğramak istediniz de bana verdiğiniz sözden caydınız?!"

(فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَ أَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا
بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ)[1]

f) Hicretin 5. yılında yapılan Hendek gazâsında, bir ay kadar süren kuşatma sırasında yardım alamayan müslümanlar bunalmışlardı. "İşte orada îman sahipleri imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı. O zaman münâfıklar ile kalplerinde hastalık (îman zayıflığı) bulunanlar, 'Allah ve Rasûlü meğer bize sadece kuru va'dlerde bulunmuşlar' diyorlardı"[2].

Rivâyete göre onlardan biri, "Hem Muhammed bize, İran ve Bizans'ın fethini tebşîr ediyor, hem de korkumuzdan hendek arkasına saklanıyoruz" demişti. Bu hâdiseden dolayı Allah, tebşîr ve inzâr kavramlarını aşağıdaki âyette dengeli bir şekilde ifâde buyurmaktadır :

(قُلْ : مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً...؟)[3]

g) Allah Teâlâ, cihad vasıtasıyla mü'minleri biraz korku, açlık, mallardan - canlardan ve ürünlerden azalma ile imtihan etmekte, ardından (وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ) buyurmakta, onlara bağışlamalar ve rahmet va'det-mektedir[4]. Yine Rasûlüllâh'ın yanında kısık sesle konuşmakla kalpleri takvâ yönünden imtihan edilenlere mağfiret ve büyük ecir müjdelenmektedir[5]. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat sözü edilen bu örnekler şöyle bir sonuç çıkarmaya yeterlidir:

---

1 el-A'râf, 7/ 165. Meâli : "Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, Biz de kötülükleri men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık."

2 el-Ahzâb, 33/ 11 - 12.

3 el-Ahzâb, 33/ 17; Meâli : "De ki : 'Allah size bir kötülük dilese veya bir rahmet istese, O'na karşı kim sizi koruyabilir... ? "

4 el-Bakara, 2/ 155 - 157.

5 el-Hucurât, 49/ 3.

Kur'an'da insanların henüz dünya hayatındayken çeşitli vesîlelerle imtihan edildikleri belirtilmektedir. Bu tür haberlerin hemen ardından da tebşîr ve inzâra yer verilerek, bu kavramların yönlendirici fonksiyonu arttırılmaktadır.

2 - Âhirette Hesâba Çekilme (Mahşer - Mîzân - Sırât):

Kur'ân-ı Kerîm'in cahiliye toplumlarına yerleştirdiği ilk esaslardan biri de "mahşere mutlaka çıkacak olan her ferde hesap sorulacağı" dır. Bu esasla ferdî sorumluluk insanlık tarihinde ilk defa, en net şekilde yerleşmiştir. Çünkü ferdî sorumluluk olmadan terbiye denilen şeyin ne tebşîri fayda verir ne de inzârı. Dolayısıyla hayattaki gidişât da bir türlü rayına oturmaz. Ferdin gönlünde var olmanın anlamı yeşermez[1].

Eğer ölümle her şey mutlak bir sona ulaşıyorsa bu dünyada iyilik ve kötülükler tam karşılığını bulamadan silinip yok oluyorlar demektir. İyiler sıkıntı, kötüler ise refah içinde yaşayabiliyor, adâleti sağlamak için töreler, kanunlar vs.. kâfi gelmiyorsa adâletin tam olarak tecellî edeceği bir dünyanın var olması gerekmez mi ? Kötünün inzâr edildiği şeylere tekdîr, iyinin ise tebşîr edildiği mükâfatla takdir edileceği bir dünya yoksa, ahlâki olgunluk için harcanan o kadar emek, ortaya konan o kadar çaba abes olmaz mı ?

O halde, adâlet sahibi Rabb'ın adâletini icrâ edeceği başka bir dünyanın daha olması gerekir[2]. (Çünkü bu dünyada adâletini noksansız icrâ etse, kullarını zorunlu olarak îmana sevketmiş olacaktır.)

İşte Kur'ân'ın tebşîr veya inzâr ettiği hususların tahakkuk edeceği

---

1 Muhammed ŞEDÎD, **Kur'an M..,** s. 81 - 82.
2 Mehmet AYDIN, **Din F.,** s. 192.

böyle bir dünya, onun ısrarla üzerinde durduğu ilk konulardır. Bu maksatla insana, dünyada yaptığı her işte, "Allah'tan korkması ve âhiret gününden sakınması" hatırlatılır:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ...)[1]

O halde mevcut âlemin ahlâk yapısı yalnızca kendi içinde sınırlandırılmamaktadır. Aksine, sonuçta varılması kaçınılmaz olan "âkıbet noktası", insanı derinden etkilemekte, hatta tamamen yönlendirmektedir. Kur'an nazarında âhiretin düşünülmesi, daha doğrusu zihinden çıkarılmaması en yüksek ahlâki davranış ilkesini ortaya koyar. Dolayısıyla Kur'an'da tebşîr ve inzâr edilen hususlar ekseriyetle âhirete yöneliktir ve gerçekleşmesi, oraya atfedilen kavramlarla örülerek anlatılmaktadır.

Kur'an'daki genel görünümüyle âhiret mefhumu inzâr ağırlıklıdır. İnsanın âhiret olgusuyla ilk karşılıştığı ölüm - veya daha geniş boyutuyla kıyâmet- ile onu izleyen kabir hayatı, yeniden diriliş, haşr, mîzan, sırat vb. kavramların hissettirdiği ürperti, emniyet veya nimetlere kavuşma ümidini kemiyet bakımından gölgede bırakır. Ancak karanlık ne kadar koyu olursa olsun, ışığın onu dağıttığı gibi; insan, inancı ve kendini âhirete hazır hissetmesi oranında bağlandığı ümitten yine de tamamen soyutlanamaz.

Âhiretin ilk safhası olan ölüm veya kıyâmet (اَلسَّاعَةُ) konusunda, Allâh'ın en iyi bildiği bir hikmete bağlı olarak, çok az bilgi verilmiştir[2]. Buna ilâveten ansızın insanları yakalayacağı[3] öne veya

1 el-Haşr, 59/ 18; Meâli: "Ey inananlar! Allah'tan sakının; herkes yarına (âhirete) ne hazırladığına baksın..."

2 el-A'râf, 7/ 187; Lokmân, 31/ 34; el-Ahzâb, 33/ 63; Fussilet, 41/ 47; ez-Zuhruf, 43/ 85; en-Nâziât, 79/ 43.

3 el-En'âm, 6/ 31; Yûsuf, 12/ 107; en-Nahl, 16/ 77; eş-Şûrâ, 42/ 17; ez-Zuhruf, 43/ 66; Muhammed, 47/ 18.

sonraya alınmasının mümkün olmadığı kuvvetle belirtilmiştir[1]. Kıyâmetin zamanının gizlenmesi, insan hayatı ve ruhî yapısı için en önemli yönlendirici unsurlardandır. Bu gizlilik, insana bilmediğini öğrenme yolunda teşvik görevinden çok sağlam bir bünyeye selîm bir fıtrata sahip olanları sapkınlıklarından koruyacak bir inzâr kaynağıdır[2].

(إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى) âyetindeki[3] (أُخْفِي) fiilinin zıt anlamlarda kullanılması ve "açıklayacağım" anlamında (أَخْفِي) diye de okunabilmesi[4], kıyâmetin esrârını daha da arttırmaktadır. Hem bu kadar gizli, hem de "her emziklinin emzirdiğini unutacağı ve her hâmilenin yavrusunu düşüreceği, azabının şiddetinden, herkesin sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi gezeceği[5], gökyüzünün erimiş maden, dağların atılmış yün gibi olacağı[6] kadar müthiş bir günden elbette korkulur. Özellikle Mekkî âyetlerde kıyâmet tasvirleri bol miktarda gelmiş, ve takvâ kavramı bu müşahhas ifâdelerle desteklenmiştir. Bu âyetler korku türlerinin hepsini kapsar. Öyle ki, azap hissi ile korkutma üslûbunun yegâne etki gücü olduğu zannı üstün gelir[7].

Âhiretin ölümden ya da kıyâmetten sonraki inzâr edici safhası kabir hayatıdır ki, Firavun'un adamları vb. kişiler, sabah-akşam ateşe gireceklerdir[8]. Kabirlerinden de, fırlayarak, sanki dikili bir hedefe koşuyor-

---

1 el-A'râf, 7/ 34; Yûnus, 10/ 49; en-Nahl, 16/ 61; Sebe', 34/ 36.

2 Seyyid KUTUB, **Fî Zılâl.**, c. X, s. 31, 32.

3 Tâhâ, 20/ 15; Meâli : "Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, zamanını gizli tuttuğum kıyâmet mutlaka gelecektir".

4 ez-ZAMAHŞERÎ, **el-Keşşâf**, c. III, s. 56; el-ALÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî**, c. XVI, s. 172.

5 el-Hacc, 22/ 1 - 2.

6 el-Meâric, 70/ 89; el-Kâria, 101/ 4 - 5.

7 Muhammed KUTUB, **Menhec..**, c. I, s. 132.

8 el-Mü'min, 40/ 46.

muş gibi gözleri dönmüş ve zillete bürünmüş halde çıkarılacaklardır (أَلْيَوْمُ)[1]. Artık dünyada yapılacaklar yapılmış ve amel defterlerine işlenmiş, tabir câizse, dökümanların değerlendirileceği "din ya da hesap günü (يَوْمُ الْفَصْل)" gelip çatmıştır.

Allah, kullarına sorumluluklar yüklediği için elbette onlardan hesap soracaktır. Bu da sorumluluklarını yerine getirmeyenlerin cezalandırılmasını gerekli kılar. Açıktır ki böyle bir keyfiyetin yokluğu, yükümlülüğün ihlâlini karşılıksız bırakarak sorumluluğu ve ardından da dinin özünü zedeler. Din bir estetik ve romantizm haline gelir. Kur'an'ın böyle bir şeye asla müsâmahası yoktur. İlk âyetlerde Yaratan'ı, "Âhiret gününün Sultanı : مَالِكِ يَوْمِ الدِّين " vasfıyla anlatırken "müeyyide" yönünü de ilginç bir şekilde ortaya koymaktadır[2].

Mekkeli müşriklerin kabul etmekte zorlandıkları tevhid prensibi gibi, din (اَلْحَشْر) günü gerçeğini de kabullenmek istemiyorlardı. Bu yüzden Hz. Peygamber'den Kur'ân'ı değiştirmesini isterlerken, Tevhid prensibinden başka haşr'i de ileri sürüyorlardı. Babalarından (belki Yahûdî ve Hristiyanlardan da) işittiklerini söyledikleri haşr meselesi, kendilerine göre daha öncekilerin masallarından başka bir şey değildi[3]. Elbette ahlâki sorumluluk ve hayatın yüksek gayeleriyle ilgili (korkutucu ve sevindirici) soyut fikirler, günümüzün lâik toplumlarında da pek farklı olmadığı gibi, onların pek az anlayabilecekleri konulardandı[4].

Haşr gününün inzâr edici boyutları şöyle sıralanabilir :

a) Kişinin yaptığı büyük - küçük herşeyin kaydedildiği amel

---

1 el-Meâric, 70/ 43 - 44.

2 Yaşar Nuri ÖZTÜRK, "**Bir Fıtrat Dini Olarak İslâm'ın Karakteristikleri**", M. Ü. İ. F. Dergisi, İstanbul-1985, sa. III, s. 264.

3 el-Mü'minûn, 23/ 83; en-Neml, 27/ 67 - 68.

4 Fazlu'r-RAHMAN, **Ana Kon.**, s. 240.

defteri[1] ile bunun -sahibinin hesaba çekilmesinde başarılı ya da başarısız olacağının ilk belirtisi olarak- sağdan, soldan veya arkadan verilmesi[2],

b) Her şeyin, mezarların bile, içindekilerini dışarıya vurması[3], insanın kendi organlarının kendi yaptıklarına şahitlik etmesi[4] ve Allâh'ın huzurundan başka kaçıp sığınılacak bir yerin olmayışı[5],

c) Altın, gümüş vb, maddî değerlerin değil, amellerin hayır ve sevap ağırlıklı olup olmadığının değerlendirileceği. "Mîzân" adındaki, keyfiyeti meçhul bir değerlendirme vasıtası ile amellerin tartılacağı (değerlendirileceği) bildirilmektedir[6].

d) Daha çok hadîslerde sözü geçen "sırat" ki, bu, cennete ulaşabilmek için geçilecek olan, cehennem üzerine kurulmuş bir köprüdür. Dünya hayatındaki "Sırât-ı Müstakîm" ile aynı isimle anılması, dünya-âhiret bütünlüğünü gösteren bir başka delildir. Sıratın, inkârcılar için "kıldan ince ve kılıçtan keskin" diye nitelenmesi, caydırıcı bir inzâr olurken, mü'minler için amellerine uygun birer ulaşım vasıtası olması sevindirici ve rahatlatıcı bir müjdedir.

---

1 el-Kehf, 18/ 49.

2 el-Vâkı'a, 56/ 27-44; el-Hâkka, 69/ 19-29 ve el-İsrâ, 17/ 71; el-Müddessir, 74/ 39.

3 el-Âdiyât, 100/ 9 - 10.

4 Yâsîn, 36/ 65; Fussilet, 41/ 19 - 29; Ayrıca her Peygamber ümmetinden bir şahit getirildiği haşr gününde, Hz. Muhammed de Kur'an muhataplarına şâhit getirilecektir. (en-Nisâ, 4/ 41) Sahîh-i Buhârî'de nekledildiğine göre, Hz. Peygamber İbn Mes'ud'dan kendine Kur'an okumasını istemiş, onun, "O sana indirildiği halde ben mi sana okuyacağım?" demesi üzerine, "Evet, onu başkasından dinlemek hoşuma gidiyor" buyurmuştur. İbn Mes'ud sonrasını şöyle anlatıyor: "Nisâ Sûresini okudum, 41. âyete geldiğimde Rasûlullah, "Şimdilik yeter" dedi. Bir de baktım gözlerinden yaşlar boşanıyordu".

5 el-Kıyâme, 75/ 10 - 12.

6 el-A'râf, 7/ 8; el-Mü'minûn, 23/ 102 - 103; el-Kâria, 101/ 6 - 8.

e). Cehennemi hak edenlerin hayret ve itirafları da, olmadan önce olmuşcasına, Kur'an'da mâzî fiil ile anlatılır. İnkârcıların, şaşkın ve pişman olmalarına karşılık, mü'minlerin selamlanarak izzet ü ikrâm ile cennete alındıkları ifâde edilir[1]. Cehennemliklerin, "Söz dinleseydik ya da aklımızı kullansaydık cehennemlik olmazdık" diye günahlarını îtiraf etmelerine karşılık, bu müthiş günü henüz görüp müşâde etmeden Rabblerinden korkan (ve bunun gereklerini yerine getirenlere) mükâfat va'dedilir[2].

Haşr ile ilgili âyetlere topluca bakıldığında görülür ki, haşr günü hâdiseleri ile, daha çok inançsızlar inzâr edilmektedir. Mü'minlerin onlara dâhil edilmemeleri, onlar için son derece mutluluk verici müjdeler olmaktadır. Bunula beraber zaman zaman mü'minlerin hallerinden de -münkirlerden ayrı tutularak- bahsedilmektedir :

(يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ، إِلَّا مَنْ أَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ)[3]

---

1 ez-Zümer, 39/ 71 - 74.

2 el-Mülk, 67/ 9 - 12.

3 eş-Şu'arâ, 26/ 88 - 89; Meâli :" Allâh'a temiz bir kalple gelenlerden başka kimseye malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün..."

II. YARATICI'YA KURBİYET ve İBÂDET İSTEĞİ

İnsanın, ilk yaratılışından bugüne kadar her zaman ve her yerde, kendisinden yüce, kudretli ve muhteşem bir varlığa sığınmak ve ondan yardım dilemek ihtiyacını hissetmesi, onda din duygusunun fıtrî olduğunu gösterir. Kim ne derse desin, bu duygular az çok herkeste vardır. Dünyamız var olduğu sürece de insanlar dua ve ibâdet etmeye devam edecektir. Bu hislerin varlığını inkâr edenler bizzat kendilerini aldatırlar[1]. Meselâ eski çağların Antakya'sından Habîbü'n-NECCÂR, içindeki bu tür kıpırdanışları, (وَ مَالِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ) ifâdesiyle[2] dile getirmiştir.

Nasıl ki ağlama ve dövünme şiddetli bir kederin, gülme ve sevinme bir mutluluğun belirtileri ise, ibâdet de dinî his ve heyecanların maddî tezâhürleridir. Bunlar sûnî olmayıp, dinî emir ve yasaklara riâyet eden bir ferdin, inandığı varlık karşısında duyduğu heyecanı hareketlerle ifâde etmesidir.

İnsan, ruhu ile bedeninin sıkı münâsebetinden destek alarak dinî bir hayat yaşar. Birinde meydana gelen bir hareket, diğerini de etkiler. Dolayısıyla ruhu etkileyen va'dler ve tehditler, aynı zamanda bedene de

---

1 Muhammed İKBAL, Din-i Düş., s. 126; A. Cressy MORRİSON, İns. Kâin., s. 127

2 Yâsîn, 36/ 22; Meâli : "Ne olmuş bana ki, üstelik siz de O'na döndürülecekken, Rabb'ime neden ibâdet etmiyeyim?!"

yöneliktir. Cennet nimetleri veya cehennem azâbı, ruh-beden ikilisinin birlikte hakedecekleri, birlikte yaşayacakları sonuçlardır. Bu beraberlik, söz konusu sonuçlardan birini kazandıran dünya hayatındayken başlamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in insana yönelttiği müjde ve korkutmaların, onu bir süreklilik içinde etkilemeleri, diğer bir ifâde ile, tebşîr ve inzâr kavramlarının kesik kesik veya zaman zaman değil de, bir bütünlük ve istikrar içinde insanı motive etmeleri, ibâdet hâdisesi ile mümkün olmaktadır. Örnek olarak, (إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ وَ إِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَ يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ ..) âyetinde[1] Allâh'ın, insanların uyması için verdiği emir ve koyduğu yasaklardan meydana gelen öğüt, zımnen müjde ve tehdit ifâde etmektedir. Bu müjde ve tehditlerin insanı motive etmesinin, (إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ) ifâdesiyle[2] namazın fonksiyonu vurgulanmıştır. Öyle ise namaz ve oruç başta olmak üzere ibâdetler, Kur'ân'ın müjdeleme ve tehdit metoduna, irâdeyi kuvvetlendirmek ve ahlâkı yüceltmek bakımından yardımcı oluyor, söz konusu metodun etkisine devamlılık kazandırıyor.

İbâdetler keyfî değil, belirli zaman ve mekâna bağlı davranış ve fiillerdir. Bir din topluluğuna mensup olduğunu insanın ruhuna nakşeder, günlük meşgale ve faaliyetler arasında Yüce Yaratıcı'ya yöneliş gibi önemli bir vazifeyi unutturmazlar. Kendini Yaratı'sının huzurunda hisseden kimse de O'nun inzâr ettiği şeyleri hatırlar ve kaçınır, tebşîr ettiği şeylere ümidini yeniler ve elde etmeye kuvvetle koyulur.

1 en-Nahl, 16/ 90; Meâli :"Allah şüphesiz adâleti, iyilik yapmayı ve yakınlara bakmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder.."

2 el-Ankebût, 29/ 45 Meâli: ".. Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve fenalıktan alıkor.,"

İnsan vücudunun, sağlık kuralları ve sportif faaliyetlerle korunup geliştiği gibi, ruhun Rabb'i ile irtibatı da mânevî kural ve sporlarla, yani ibâdetlerle aralıksız beslenmelidir.

Terbiye sisteminde ibâdetin mânası, kâinâtın Yaratıcı'sı ve Rabb'i olan Allah (c.c) ile irtibâtın devamlılığıdır. Namaz, oruç, zekât, hac vb. ibâdetler insanın inzâr edildiği şeylerden kaçıp tebşîr edildiği nimetlere ve daha önemlisi, Allâh'ın rızasına koştuğu yolda ikmal istasyonları mesâbesindedir. İnsanın ve cinin yaratılma sebebi olan ibâdet, bu sık istasyonlar zincirinin oluşturduğu bir yoldur ki, hayat mesafesinin tamamına uzanan, bütününü kapsayan bir uzunluğu sahiptir. Yoksa hiç bir iz bırakmaksızın boşlukta kaybolup giden geçici ibâdet anlarının ne kıymeti var ?

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, ibâdetlerin belirli zamanlarda edâ edilmesi, insanda bir bıkkınlığa, dolayısıyla zamanla etkisinin kaybolmasına sebep olmaz. İnsan açısından gaflet adı verilebilecek bu hal, nefsi helâk eden, irâdeyi etkisiz kılan ve insanı hevâ ve arzularına esir eden bir hastalıktır. Buna yakalanan insan, bu meziyetlere sahip olmayan hayvanlardan daha aşağı seviyelere düşer[1]. Böyle bir arızanın devâsı, "ibâdetlerdeki niyet"tir. Bundan dolayı Kur'an, her türlü amelle birlikte niyeti şart koşarak zihni bilinçli ve uyanık tutmaya önem verir. Niyet sadece dilin alışkanlıkla söylediği bir cümle değil, bütün fikri, irâdeyi ve gayreti ihlâsla bir araya getirmektir.

O halde, İslâm anlayışında ibâdetin mânası asla îtizâl, îtikâf veya bir takım periyodik davranışlar değil, Allah yolunda uğranılan istasyonlardan gerekli ikmâli yaparak ve trafik işâretleri mesâbesindeki inzâr ve tebşîr ifâdelerine dikkat ederek hayat boyunca yürümektir.

1 el-A'râf, 7/ 179.

Yoksa sadece rükû ve secdede musallînin kalbini takvânın sarması, namazdan sonra tama', adâvet ve aldatma heveslerine kapılması veya cimrilik ve tembelliğe yuvarlanması değildir. Böyle bir musallî, yoldaki işâretlerden ayrılır ayrılmaz yolunu şaşıran, belki de yol aldığını zannederek aynı fasit dairede dolanıp duran birisidir[1]. Belki inzâr edildiklerinden kaçmakta, tebşîr edildiklerine koşmaktadır ama ibâdetlerin en önemli fonksiyonu olan "dosdoğru yol (صراطًا مستقيم)" istikrarına ulaşamamıştır.

İslâm esaslarına göre Allah adıyla başlanan her iş veya hareket, insanı Allâh'a yönelttiği müddetçe ibâdettir. Bu açıdan iktisat, hukuk, politika gibi sırf dünyayı ilgilendiren nizam ve kanunlar dahi : beden - akıl - ruh birliğine benzer bir bütünlük arzeder. Bunların hepsi Kur'an'da, Allâh'ın azâbından korkup rahmetinden ümitli olmaya tevcih ve teşviklerle dolu olarak serdedilmektedir. Sonuç olarak, insan başına bir kötülük gelince feryat eder, bir iyiliğe kavuşunca da cimri kesilir, Ancak namına devam edenler hariç..[2]

III. DUÂ ve TEVEKKÜL :

İnsanın korktuklarından emin, umduklarına nâil olması için gayret gös-termesi yolunda, ibâdet gibi destekleyici vasfı olan, birbirine yakın iki terim daha vardır : Dua ve Tevekkül.

Duâ, ibâdetlerin temel unsuru olan huşû ve acziyetin yoğunluk kazandığı bir haldir. Bu bakımdan secdeye benzer. Allah (c.c) salih kulların vasıflarını sıralarken,

---

1 Muhammed KUTUB, **İslâm Terb.,** s. 48-49; Erol GÜNGÖR, **İslâmın..,** s. 286 (el-MEVDÛDÎ, **The Political Theory of İslâm**'dan naklen...)

2 Bkz. el-Meâric, 70/ 19 - 20.

(إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ)[1]

buyurur. Hatta Rasûlü'nden, (.. وَ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ ؟)[2] demesini isteyerek, dua etmeyen kulun hiçbir işe yaramayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla âlimlerin "Dua ile Rabb'a yakınlık kurmanın kulluğun özü olduğu" konusunda icmâı kesinleşmiştir[3].

Hiçbir insan yoktur ki başı darda kaldığında veya bir zarara uğradığında yardımcı bir kuvvete sığınmasın. Bu öyle bir kuvvettir ki, insan, o Kuvvet'e dönsün ve yalvarsın diye yaratılmıştır. Herhangi bir kulu Allâh'a dua etmekten alıkoyan hiçbir sebep yoktur. Kul ister kabûlünü ümit etsin, isterse etmesin, dua, Allâh'a karşı boyun büktüğünün, O'nun kulu olduğunun şurunda olduğunu ilân eden bizzat maksud bir ibâdettir. Çünkü kul, her hâlükârda Yaratıcı'sından başka bir sığınak, O'ndan gelen belâlardan kaçmak için yine O'nun rahmetini ümit etmekten başka bir çare olmadığının ve O'ndan başka bir şikâyet merciinin veya aracı olacak birinin bulunmadığının bilincindedir. Mutluluğa ulaşması veya azap görmesi elinde olan, varsa yoksa O'dur.

Dinî alanda vahiy, Allah ile insan arasında, yukarıdan aşağıya cereyan eden bir çeşit özel konuşmadır. Bu sebeple Kur'ân'a "Allâh'ın Kelâmı : كَلَامُ اللّٰه " demiştir. Allah, kelâmını indirdiği zaman insanın buna tasdîk veya tekzib şeklinde cevap vermesini ister. Bu münâsebetle insan vahiy karşısında pasip kalamaz; bazan o da Rabb'i ile sözlü bir ilişki başlatır, halini ve ihtiyaçlarını O'na arzeder, duasının kabûlünü

---

1 el-Enbiyâ, 21/ 90; Meâli: "Doğrsu onlar iyi işlerde yarışıyorlar. Korkarak ve umarak Bize boyun eğip yalvarıyorlardı."

2 el-Furkân, 25/ 77; Meâli : "Ey Muhammed! De ki: 'İbâdetiniz olmasa Rabb'im size ne diye değer versin ki ?!"

3 Muhammed Saîd Ramazan el-BÛTÎ, **Min Esrâr...**, s. 80.

ister. Neticede, yapı bakımandan vahye benzeyen fakat doğrultusu onun tersine (aşağıdan yukarıya) bir ilişki kurulmuş olur[1].

Dua kavramı isticâbe ile birlik (correlation) halindedir. Yalnız dua sözlü, isticâbe fiilîdir. (ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ)[2] buyuran Allah, duaya cevap vermemeyi sahte tanrılığın işareti saymıştır[3]. Duada, az çok değişiklik ihtimali olmakla beraber, başlıca şu safhalar yer alır:

İnsandaki cüz'i irâdenin, Kadir-i Mutlak karşısında aczini kabul etmesinden doğan hürmet ile; kalbin, sonsuz şefkat ve merhamet kaynağı karşısında itaat ve sevgi duygusundan oluşan bu ilk safha, kulun Rabb'ı ile manevi kontak kurma safhasıdır. Bundan sonra kul Rabb'inin sınırsız lütuf ve ihsanına karşılık, yasaklarla inzâr edildiği şeylerden tam anlamıyla kaçınmadığını ve suçlu olduğunu hissedip, bilerek ya da bilmeyerek yaptığı hata ve günahlarının affını istediği "tevbe ve istiğfar" safhası gelir. Bu safha Kur'ân'ın inzâr prensibine büyük ölçüde destek sağlar.

Üçüncü safhada kul, Allah'tan dünya ve âhirette karşılaşacağı binlerce zorluk, tehlike, bela ve kazalara karşı himâye ve yardımını ister. Dünya - âhiret yolculuğu esnasında kendini başarıya ulaştıracak olan Kur'an'da müjdelenen imkân ve nimetlere tama' eder. Bu son safhaya ise "istiâne : yardım dileme" safhası denilebilir.

Öyle de, kulun inzâr edildiği şeylere yanaşmamak, şerrinden korktuğu şeylerden emin olmak için yardım dilemesi, müjdelendiği ve ümit bağladığı imkân ve nimetleri arzu etmesi, duanın iki ana sebebidir.

---

1 Toshihko IZUTSU, **Kur'an'da Dînî..**, s. 182.

2 el-Mü'min, 40/ 60; Meêli : " Bana dua edin ki karşılığını vereyim.."

3 Fâtır, 35/ 14.

Ard arda gelen, (أُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً ، إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ)
(وَ ادْعُوهُ خَوْفًا وَ طَمَعًا ، إِنَّ رَحْمَةَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ) âyetleri[1] birlikte incelendiğinde bu husus daha iyi anlaşılmaktadır.

Şüphesiz ki Allâh'ın sünnetleri ezelî ve değişmez niteliktedir. Fakat insanlara cüz'î irâde vermiş, takdîr-i İlâhî'yi bazı şartlara bağlı kılmıştır. Bu şartlardan biri de dua ve niyazdır. Kader veya kaza insanın mechûlü olduğundan, onları vukûundan önce bilemez. Bu sebeple ilâhî hikmet insanın ümit ile ihtizar (sakınma) arasında yaşamasını gerektirir. Ümit başarıya sevkeder, ihtizar ise düzen ve intizamını sağlar[2].

Allah'tan, bizlere gösterdiği yüce hedef yolunda inzâr ve tebşîrlerle önderlik etmesini, rûhî olgunluğa ilerleyen yolda kudret lütfetmesini, sadece Kendisi'nin irâdesini yürüten kulları olma şerefini ihsan etmesini dileyerek, insanın gerçekten yalnız başına bir varlık gösteremeyeceği, tevekkül edeceği Rabb'inin desteğine muhtaç olduğu konusuna geçelim.

Kur'ân-ı Kerîm'in kurduğu îman sisteminin bir ünitesi de tevekküldür. Tevekkül, kudret ve nüfûzunun sonsuzluğuna inanılan Rabb'a duyulan güvenin pratikteki göstergesidir ve dua ile izhâr edilen bağlılığın tabîî bir sonucudur :

(وَ لِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ ، فَاعْبُدْهُ وَ تَوَكَّلْ عَلَيْهِ ، وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ)[3]

---

1 el-A'râf, 7/ 55, 56; Meâli : "Rabb'inize gönülden ve gizlice yalvarın. Doğrusu O, aşırı gidenleri sevmez. (...) Allâh'a korkarak ve umutla yalvarın. Doğrusu Allâh'ın rahmeti iyi davrananlara yakındır."

2 Osman PAZARLI, **Din Psik..**, s. 177 - 178.

3 Hûd, 11/123; Meâli : "Göklerin ve yerin gaybı (sırrı) yalnız Allâh'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabb'in yaptıklarınızdan gâfil değildir".

Allah bazen vahyin böyle en açık bir âyetiyle, bazen hicret sonrasında Hz. Muhammed'in, arkadaşı Ebûbekir'e, [1](لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا) dediğini beyân eden en açık delîliyle, bazen da Rasûlü'ne kudsî bir hadîsle, [2](أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي وَ أَنَا مَعَهُ حَيْثُ يَذْكُرُنِي) dedirterek, kulunu himâyesine girmeye ve Yaratıcı'sı için en güzel zannı beslemeye devam eder. Allâh'a tevekkül edene her bakımdan yeterli olduğunu[3], dünyada güzel bir yere yerleştirip âhirette daha büyük bir mükâfat müjdelediğini[4], çünkü Rabb'in tek otorite sahibi "Azîz" ve herşeyi bir sebebe göre yaratan "Hakîm" olduğunu bir çok âyetlerde zikreder.

Ulûhiyet ile tevekküle lâyık otorite birbirini gerektirir. Mâna ve ruh bakımından farkları da yoktur. Otoritesi bulunmayanın ilâhlığının mümkün olmadığı gibi, ilâh kabul edilmesi de yakışık almaz. Kulun böyle bir varlığa yönelmesi, tevekkül etmesi ve ondan birşeyler ümit etmesi, tabir caizse havanda su dövmek gibidir[5]. İbrahim (a.s) ın çevresindekilerin kendi putlarına yaklaşımları gibi yüzeysel kalır. İnsanın davranışlarını yönlendirmek yerine onu engelleyici bir yük olmaktan öteye

---

1 et-Tevbe, 9/ 40; Meâli "Üzülme, Allah bizimledir". Krş. el Ankebût, 29/ 33;
Bu tevekkül anlayışıdır ki, Ridde savaşında Ebubekir'e tek başına mürtedlere karşı zafer kazandırmıştır. Çünkü ordular harbetmek istemiyorlardı; çatışan fikirlerin mücâdeleleri her an bir iç savaşa dönüşebilirdi. Cahiliyette olduğu kadar, müslüman olduktan sonra da en sert kahraman bilinen Hz. Ömer bile bu harbe karşı çıkıyordu. Bunlara rağmen Hz. Ebubekir -zekâtı ödemezler ve İslâma boyun eğmezlerse- onlarla mutlaka savaşacağında diretiyordu. Kime güveniyor, fikirlerin ve orduların desteğini nasıl kendi tarafına çekebiliyordu? Nasıl muzaffer oldu? Acaba insandan başka bir şey miydi? O, sadece mi'râcı tasdîki ile "Sıddîk" lakabına lâyık olmuş, hicret esnasında mağarada saklanırken kendisine, "Üzülme, Allah bizimledir" diye fısıldanmıştı.

2 Sahihu Müslim, et-Tevbe, 9/ 1.

3 el-Ahzâb, 33/ 3; et-Talâk, 65/ 3.

4 en-Nahl, 16/ 41; el-Enfâl, 8/ 4.

5 el-MEVDUDİ, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, terc. Osman CİLACI - İsmail KAYA, İstanbul - 1987, s. 22 vd.

gitmez. Halbuki İlâhî İrâde'ye inkıyad ve bu irâdenin düzene koyduğu tabîi kanunlara uygunluk mefhumları insan hayatına fiilen katıldığı zaman, disiplinin en sağlam şeklini meydana getirir. Malumdur ki İslâm, *en üstün derecede bir disiplin dinidir.*

Kişi üzerinde etkileri açıkça bilinen dinin eğitici yönünü şöyle belirtmek mümkündür: Dinin gerçek fonksiyonu bizi düşündürmek, bilgimizi zenginleştirmek değildir. Fakat bizi hareket ettirmek, yaşamamıza yardımcı olmaktır. Dindar bir kimse zorluklara katlanarak veya onları yenmeye çabalayarak, kendinde daha fazla yaşamaya istek duyan kimsedir[1]. Bu istek ve gücünü kâinat boşluğunda yalnız olmadığı inancına "tevekküle" borçludur. Bu inancın yokluğunda ise, daima "varlık" noktasından hareket eden "varoluşçular"da olduğu gibi, içinde öyle bir zifiri karanlık hissi doğar ki, dünyada "hiçlik koktuğunu" ileri sürer. Böyle bir düşünce biçimi çelişkiye düşme demektir ki, batıl inançtan daha zararlıdır. Onları bu tür bir bunalımdan, krizlerden ve korkulardan kurtaracak tek husus, Yaratıcı'nın varlığını ve evrendeki düzeni O'nun verdiğini kabul etmektir, O'na sığınmaktır[2].

Tevekkül, insana verdiği destek ile, (إِنَّا لِلّٰهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) anlayışı[3] içinde sağladığı takviye ile, inzâr edilenlerden tebşîr edilenlere doğru bir motivasyonda bir hareket sürekliliğinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir benzetme yapılırsa, bir benzin motorunda silindirlerdeki iniş çıkışa devamlılık sağlayan volantın fonksiyonuna sahiptir.

Rabb'ine giden yolda tevekküle başvuran bir kalbe hüzün musallat

---

1 Neda ARMANER, "**Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi**", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara-1978, sa. XXIII, s. 217 vd.

2 İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, "**İnkarcılıktan..**", s. 8.

3 el-Bakara, 2/ 156; Meâli: "..Biz Allah'ınız ve elbette O'na döneceğiz."

olmaz. Çünkü hemen Allah ona "sekîne" indirir :

(هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ)[1]

Böylece o kimse tahzîr edildiği şeylerden kaçındığı ve müjdelenip, teşvik edildiği noktaları birlikte değerlendirir, içinde bir ferahlık duyar. Allah'ın her zorlukla birlikte bir kolaylık yarattığını düşünür, îmanına îman katarak sanki kısa bir moladan sonra tebşîr ve inzârlarla yönlendirildiği "elest bezminden âhiret yolculuğu"na yeniden koyulur. Öyle ki, dünyada bir bineğe veya vasıtaya bindiğinde,

(سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ . وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ)[2] diyerek asıl yolculuğunu hatırlar.

Sonuç olarak, eğer îman kalbi îmar etmişse, diğer organlara da saygınlık ifâdesi kazandırır. Dile, göze, kulağa.. inzâr edildiği haramlardan kaçmak, günahlarına tevbe etmek ve va'dolunduğu mükâfata kavuşmak için gayret göstermek yaraşır. Bunlara sahip olan insan bütün benliğiyle, (رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ)[3] diyerek şevk ve azimle tevcih edildiği yola koyulur.

IV. TEVBE ve İSTİĞFAR

İnsan benliğinde ümit ve korkunun bir denge halinde bulunduğunu "Giriş Bölümü"nde açıklamıştık. Bu dengenin zaman zaman ümit ya da korku tarafına kaydığı hissedilir. İnsan dinî mânada aşırı ümide kapılınca kulluk görevinde titiz davranmaya başlar. Ama korku tarafı ağırlık kazanınca, bu defa ya günahlarının affedilmez derecede büyük

---

1 el-Fetih, 48/ 4; Meâli: "İnananların, imanlarını kat kat artırmaları için, kalplerine güven indiren O'dur."

2 ez-Zuhruf, 43/ 13 - 14; Meâli: "Bu (binekleri) buyruğumuza veren ne yücedir; zaten bizim tâkatımız bunlara yetmezdi; şüphesiz Rabbi'mize döneceğiz..."

3 el-Mümtehine, 60/ 4; Meâli: "Rabbimiz! Sana güvendik, Sana yöneldik, dönüş Sanadır."

veya çok olduğunu hissedip tamamen ümitsizliğe kapılacak ve günahlara daha da dalacaktır, ya da bir dönüş noktası arayacak, içinde bulunduğu günahların akıntısıyla sürünmeye çalışacaktır. İşte bu sırada tevbe olayı imdada yetişmekte ve insana yeniden bir başlangıç ümidi kazandırmakta veya Yaratıcı'sı ile olan ilişkilerinde daha iyiye doğru hız kazandırmaktadır.

Tevbe için önce pişmanlık duygusu oluşmalıdır. Pişmanlık duygusunun oluşması ve şiddeti çeşitli faktörlere bağlıdır. İnzâr edildiği cezaların korkusu veya tebşîr edildiği mükâfata ulaşamama sıkıntısı ve bunların da üstünde Rabb'ın sevgisinden mahrum olma endişesi vb. sebepler tevbeye sevkedebilir.

Sözlük anlamı "rücû : geri dönmek" olan tevbe, terim olarak günahlara devam etmekten vazgeçip Allah'a yönelmektir. Ancak bu yöneliş, celb-i menfaat veya def-i mazarrat için olmayıp ruhun derinliklerine nüfûz eden bir yönelıştir ki, insan yaptığı kabahatın bir nevi faydasını da görse, aslen çirkin olduğunu duyup tiksinerek ondan vazgeçmesidir[1]. Tevbe terim olarak vazgeçme kararı ise, istiğfar da bu kararın söz olarak tatbik edilmesi anlamında "af dileme"dir.

Pişmanlık ya da af dileme, her şeyden önce Allâh'ın inzâr edici (عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ) sıfatı ile, inzârdan sonra tebşîr edici, (غَفُورٌ رَحِيمٌ) sıfatının birlikte değerlendirilmesinin sonucudur. Bir ucundan diğer ucuna Kur'ân-ı Kerîm'de, "Allah'ın dilediği kulunun tevbesini kabul ettiği, ziyâdesiyle bağışlayıcı ve çok merhametli olduğu" devamlı vurgulanır[2]. Kul tevbeye yanaşır yanaşmaz Allâh'ın bağışlaması söz konusudur. Sanki Allah, kulunun gerçek ve yönlendirici tevbesini

1 Elmalılı Hamdi YAZIR, **Hak Dini..**, c. VI, s. 5127.

2 Meselâ, el-Bakara, 2/ 37, 54, 128, 160, 222; en-Nisâ, 4/ 16, 64; et-Tevbe, 9/ 27, 104, 118; en-Nûr, 24/ 10; el-Hucurât, 49/ 12; en-Nasr, 110/ 3.

(تَوْبَةً نَصُوحًا) iştiyakla beklemektedir. Bu iştiyâkın şiddetii -belki de- "tevbe" fiilinin kendisinde görmekteyiz. Şöyle ki :

(تَابَ - يَتُوبُ) fiili, (إلى) cer harfiyle insan tarafında "pişman olup özür dileme", (عَلَى) cer harfiyle de Allah tarafında "bağışlama" anlamına geldiğini ilgiyle gözlemliyoruz. İnsan Allah'a pişmanlıkla, Allah da insana lütufla dönmektedir. Aynı kökten gelen (تَوَّابٌ) isim - sıfatı da insana tatbik edildiğinde, "çok sık pişmanlık duyarak af dileyen" anlamına gelirken, Allah hakkında kullanıldığında doğal olarak "günah işleyenlere yönelmeye meyyal olan, gazaptan kereme (dönmeye hazır olan ve) sık sık dönen" demek olur.

Allah ile insan arasında bağlantılı bir dönme ilişkisinin var olduğu açıktır, tevbe sözcüğünün semantik izahı bunu yansıtmaktadır[1].

"İnsana küfür ve nifaktan sakınması, hatasının farkına varıp bırakması, îman edip iyi işler yapması ve bu durumunu muhafaza etmesi emredilmiştir. Hatadan uzak kalmanın da mümkün olamayacağı kabul edildiğinden, kendi kendini kontrol ederek günahının kendi zararına olduğunu idrâk etmesi, bundan vazgeçip gerçeği görmesi ve kendini devamlı geliştirerek Allah'a yönelmesi istenmiştir. Öyleyse bir müslüman için, ideal varlık olan Allah'a yönelmek ve bu konudaki engellerden kurtulmak esastır. Bunun için de değer kabul ettiği Kur'an'daki emir ve yasaklar sistemine uymaya çalışması ve aksaklıklar olunca yine ondaki tavsiyeye göre hareket etmek gerekmektedir"[2]. O halde sapmalardan gerçeğe (İdeal Varlığa) dönmek demek olan tevbe hâdisesinin, insanın tebşîr - inzâr kavramlarıyla kurulmuş terbiye metodunda "aksaklıkları giderici ve kulluk huzuruna süreklilik kazandırıcı" bir fonksiyonu vardır.

1 Toshihiko IZUTSU, **Kur'an'da Dini..**, s. 157 - 158.
2 Erdoğan FIRAT, **Şahsiyet ..**, s. 92, 93.

"Tevbenin insandaki şuur seviyelerine göre, korku ve ümit hisleri eşliğinde çeşitli derecelerdeki hata, günah ve kusurları bırakarak daha iyiye, daha güzele ve ideale yönelme eksikliğini görüp kendini bütünleme, böylece şahsiyetini tamamlama yolunda bir metod, bir vasıta özelliği taşıdığı ortaya çıkmaktadır. O halde tevbe gaye değil, bir vasıtadır. Her seviyedeki insanı, bulunduğu bir düzeyden bir üst düzeye çıkarma, her şuur safhasında ilerleme sağlayıcı bir vasıtadır.

"Önemli bir özelliği de şudur: Her şuur seviyesindeki ileriye dönük çabayı tahrik edip faaliyet halinde tutmaktır. Hem korku ve endişe, hem de ümit gibi ambivalent (çift yönlü) bir durumu canlı tutarak insanın bir seviyede kalmayıp daima ileriye atılımını sağlamaktadır. Bir bakıma (tebşîr - inzâr metoduyla) şahsiyetin gelişme sürecinde tıkanmaları, sapmaları önleyerek normal ilerlemeyi kolaylaştırmakta, şuurunun marazi bir yöne akışını önlemektedir"[1].

Gazali'nin tesbitine göre tevbe üç safhada gerçekleşir:

a) İnsanın, işlediği hata ve günahları idrak etmesi (ilim),

b) O ana kadar işlediği günahlardan derin bir elem ve pişmanlık duyması, günahlardan hemen uzaklaşması (hal),

c) Bir daha aynı kötülüklere dönmemek için maziyle alakayı keserek, irâdesini kullanarak yeni amel ve hareketlere yönelmesi (fiil)[2].

---

1 Erdoğan FIRAT, **Şahsiyet ..**, s. 111; Bu noktada, insanın dinî hislerinin devamlı ayakta ve uyanık kalmasını sağlayan tebşîr ve inzâr kavramlarıyla tevbe hâdisesi, Hristiyanlıktaki "günah çıkarma" ile karıştırılacak olursa, insanı yönlendirme açısından çok farklı oldukları görülür. Tebşîr ve inzârla sıkı bağlantısı bulunan tevbeye göre uzun zaman aralıklarıyla vuku bulan "günah çıkarma"nın etkisi ve yönlendirmesi çok kısa sürmekte ve neticede diğer bir günah çıkarmaya kadar fonksiyonunu yitirmektedir.

2 el-GAZÂLÎ, **İhya ..**, c. IV, s. 8 - 9; Osman PAZARLI, **Din Psik.**, s. 123; Erdoğan FIRAT, **Şahsiyet ..**, s. 100 - 101.

Böylece, Kur'ân-ı Kerîm'de müştaklarıyla birlikte 80'den fazla yerde geçen tevbe kavramı, tebşîr - inzâr kavramlarına büyük destek ve devamlılık sağlamaktadır.

V. ÖLÜM KORKUSU ve NEFİS MUHASEBESİ :

Kur'an'daki tebşîr ve inzâr kavramlarından özellikle inzârın etkisini sürekli kılan bir motif de ölüm korkusudur. Kıyâmet gibi ölümün de zamanının belirtilmemesi, ondan duyulan korkuyu daha da arttırmaktadır. Özellikle ateistler Allah'tan korkmasalar da, yine de korktukları bir çok mânevî şey mevcuttur. Ölüm bunların başında gelir. Genellikle ölüme hazırlıklı olmayan kişiler ölümden daha çok korkmaktadır. Allâh'a ve âhirete inanan, ölümden sonrası için dünyadayken hazırlık yapan kimseler ölümden daha az korkarlar. Bu sebeple ölüm ve sonrası hayat, insanların uyarılmasında önemli bir etkendir. Kur'an bu etki kaynağını en geniş biçimde gözler önüne serer.

İyimser ve kötümser dünya görüşlerinin oluşmasında ölümle ilgili düşünce ve inanışların payı büyük olmuştur. Bazıları ölümü, hayatta kazanılan her türlü başarıya son noktayı koyan bir felaket olarak görürken, "ölüm varsa hiçbir şeyin nihai noktada bir anlam ve değeri yoktur" derken; bazıları da herşeyin, gerçek anlam ve değerini ancak ölümle kazandığını savunur[1].

Mü'min için bu konuda büyük bir endişeye gerek yoktur. O, ölümü bir göç veya rahatsızlıklarla dolu dünya hayatından bir terhis olayı olarak görür. Onda sadece can vermenin bir ürpertisi vardır. Çünkü inanır ki, Allah'tan gelen bir varlık yine O'na dönecek; insanın vücudu asıl menşei olan toprağa dönüşecektir. Fakat ruhu ebediyen yaşayacaktır.

---

1 Mehmet AYDIN, Din F., s. 184.

Bu inanç, şüphesiz ilmî değil, tamamen insanidir. İnsani olan bir şeyin her zaman ilmî olması gerekmez[1].

Kur'an insanı, inzâr ve tebşîr esaslarına göre yaşarsa, ölüm korkusunun gereksiz olduğuna ikna eder. Bunu yaparken "kendi payını kendi ölçüp kesen" durumunda değildir. Hayatı boyunca zaten insan ölüm gerçeğinin korkusu içinde yaşamaktadır. Kur'an ona ölümün mahiyetini anlatır ve insanı, insan olması için hayra yönlendirir. O halde Muhammed KUTUB'un deyimiyle, ölüm korkusu, korku telinin fazla gerilmesinden çıkan gerğinden fazla tiz, ayarsız bir nağme iken, Kur'an onu akord etmektedir[2].

Kur'ân'ın yetiştirdiği faziletli insan, ölüm vasıtasıyla kendisine hiçbir kötülüğün asla ulaşmayacağını, ölümü anına kadar kendisine gelmiş olan iyiliğin can verirken de kendisiyle beraber olacağını ve ölümle kendisinden ayrılmayacağını düşünür. Bu bakımdan o asla ölümden korkmaz, fakat mutluluğunu artırmasını sağlayan amelleri daha çok işleyebilmek için hayatta mümkün olduğu kadar uzun süre kalmanın yollarını araştırır[3].

Kendini ölüme hazır hissetsin veya etmesin, insanoğlu ölümün başlıca şu üç özelliğiyle karşı karşıyadır :

a) Ölümün vakti (ecel) gizlidir[4]; ansızın gelecek[5], gelince önceye veya sonraya alınması mümkün olmayacaktır[6]. Üstelik her canlı mutlaka ölümü tadacaktır[7].

---

1 Aynı eser, s. 185; Abdullah MANSÛRÎ, **Kur'an**, s. 38.

2 Muhammed KUTUB, **Menhec ..**, c. I, s. 129.

3 FÂRÂBÎ, **Füsûsu'l-Medeni**, terc. Hanifi ÖZCAN, İzmir-1987, s. 62 - 63.

4 Lokmân, 31/ 34.

5 el-Cum'a, 62/ 8; el-Münâfikûn, 63/ 10 - 11.

6 el-A'râf, 7/ 34; Yûnus, 10/ 49; en-Nahl, 16/ 61.

7 Âl-i İmrân, 3/ 185; el-Enbiyâ, 21/ 35; el-Ankebût, 29/ 57 vb.

b) Ölümü tatmak yani can vermek çok zordur. Her şeyden evvel ölüm korkusu, ölümün acı veren bir hadise olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle günahkâr insanların çok zor şartlar altında ruhlarını teslim ettikleri, can verirken dayanılmaz sıkıntılar yaşadıkları Kur'an'da uzun uzun anlatılmaktadır : (.. وَلَوْ تَرَى :

إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ)[1]

(وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا : الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ ، وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ)[2]

(كَلَّا ، إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ وَ قِيلَ مَنْ رَاقٍ ؟..

وَ ظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ . وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ)[3]

GAZALÎ, "sekerâtu'l - mevt" adı verilen ölüm sarhoşluğu konusunda şöyle der : "İnsan o sırada kendisinin saâdete mi şekâvete mi lâyık olduğunu bilebilir. Bir kimse gönlünde dünya sevgisi yer etmiş iken ölümle karşı karşıya gelirse çok kötü bir duruma düşer. Böyle bir durumdayken, ruhun teslim edilmesi düşüncesi insana korku ve dehşet verir"[4]. Çünkü insan nasıl yaşadıysa öyle ölür, nasıl öldüyse öyle dirilir. Ölümden sonra amel defteri kapanacak ve îman mahalli olan kalbin durumunda artık bir değişme olmayacaktır. İşte insanı ölüm karşısında korku ve endişeye düşüren düşüncelerin bir kısmı bunlardır.

Ölümün kesin vâkî olacak bu sıkıntısının bir uzantısı olan kâbustan kurtulmanın çaresi, Kur'ân'a göre, yine Allâh'a sığınmaktır.

---

1 el-En'âm, 6/93.; Meâli :"..Bu zâlimleri can çekişirlerken ve melekler ellerini uzatmış, 'Canlarınızı verin!' derken bir görsen..."

2 el-Enfâl, 8/50; Meâli : "Melekler o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak ve 'Tadın cehennem azâbını!' (diyerek) canlarını alırken onları bir görseydin.."

3 el-Kıyâme, 75/ 26 - 29. Meâli : "Dikkat edin ! Can boğaza gelip köprücük kemiklerine dayandığı zaman, 'Çare yok mudur?' denir. Artık o vaktin ayrılık olduğunu anlar. Bacaklar birbirine dolanır.."

4 el-GAZALÎ, **İhyâ..**, c. IV, s. 322; Bkz. et-Tevbe, 9/ 55.

Çünkü Allah inancı öyle bir güneştir ki, onsuz her îzah karanlıkta kalır. Kalpler onu anmadan rahat edemez[1]. Öyle olunca ölüm ânında da insana en yakın varlık Rabb'idir :

(فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ وَ أَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَ لَكِنْ
لَا تُبْصِرُونَ (...) تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ !!...)[2]

c) Ölümün insanı inzâr eden bir fonksiyonu da nefis muhasebesidir. Kıyâmet gününde insanların iç yapısının nasıl gözler önüne serileceğini Kur'an'ın canlı bir şekilde tasvir etmesinin gayesi, aslında Allâh'ın, insanın bu hayattayken gerçekleştirmesini istediği otokritiktir. Çünkü kendi kendini hesaba çeken bir kimse, kendi noksanlarını tamamlar ve tüm yaptıklarının hatta düşünce ve niyetlerinin dahî gözler önüne serileceği o günden korkmaz olur[3].

Âdilâne bir şekilde insanlara verilecek mükâfat veya azap dolu ebedî bir istikbal, bu muhâsebeye bağlıdır. Öyleyse insanın devamlı olarak iyiliğe tebşîr edilmesi gerekir. Kendi iç dünyası ve arzularıyla başbaşa bırakılacak olursa davranışlarının kıymet ve geçerliliğini yanlış değerlendirmeye koyulabilir[4].

Sonuç olarak denebilir ki ölüm, vaktinin belirsizliği, âniden gelivermesi ve zorluğu ile, inançlı inançsız herkesi yakından ilgilendiren bir inzâr kaynağıdır. Öyle bir inzâr ki, insandan uzak durması bile ona müjde ya da mükâfat olarak yeter. Bu güçlü münzir, insanı kendi kendini

---

1 er-Ra'd, 13/ 28.

2 el-Vâkıa, 56/83-87; Meâlleri : "Kişinin canı boğaza dayanınca ve siz o zaman bakıp dururken, Biz o kişiye sizden daha yakınızdır ama siz göremezsiniz. (...) O çıkmak üzere olan canı geri çevirsenize, şayet iddianızda samimiyseniz!.."

3 Fazlu'r - RAHMÂN, **Ana Kon..,** s. 248.

4 el-Bakara, 2/ 11 - 12; el-Kehf, 18/ 103 - 105; el-Alak, 96/ 6 - 7.

konrol etmeye zorlamakta ve Kur'an'daki tebşîr - inzâr metodunun yakın takipçisi sayılmaktadır. Ölüm korkusunun hayatı zehir ettiği, yaşanmaz hale getirdiği ve bu sebeple çeşitli patolojik hallerin ortaya çıktığı bazı hallerde; insanın run dünyasını dengede tutacak, aklını ve fikrî yapısını sağlıklı tutacak bir başka unsura ihtiyaç vardır. Bu unsur, sağlıklı düşünebilme ve ardından tebşîr ve inzâr edilen şeyleri ayırabilme kâbiliyetini geliştirmedir.

Ü Ç Ü N C Ü   B Ö L Ü M

TEBŞÎR ve İNZÂRIN DÜNYA ve ÂHİRETTEKİ NETİCELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. TEBŞÎR ve İNZÂR KAVRAMLARININ DÜNYA HAYATINA HUZUR ve BUNALIM OLARAK YANSIMASI

II. ÂHİRETE YÖNELİK TEBŞİR EDİLEN CENNET ve ZENGİN NİMETLERİ

III. İNZÂR EDİLEN CEHENNEM AZÂBI ve PİŞMANLIK

IV. MÜKÂFAT ve CEZÂDA ADÂLET

V. ALLAH'IN RAHMETİNİN GAZABINDAN ÇOK OLUŞU

TEBŞÎR ve İNZÂRIN DÜNYA ve ÂHİRETTEKİ NETİCELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ :

Bu son bölümde de Kur'ân'ın tebşîr ve inzâr kavramlarıyla kurulmuş olan terbiye metodunun hangi sonuçlara ulaştığı ele alınacak, tebşîr edilen mükâfatlarla inzâr edilen cezaların dünya ve âhiretteki boyutlarına kısaca temas edilecektir. Kur'ân'ın dünya ve âhiret hayatlarını birbiriyle mukâyese ederek değerlendirdiği şu âyetlerle bu bölüme başlamak uygun olacaktır :

"Bilin ki dünya hayatı; oyun, oyalanmak, süslenmek, aranızda övünmek, daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibârettir. Bu (hayat), yağmurun yeşerttiği ve ziraatçilerin de beğendiği bir bitkiye benzer. Sonra kurur da sapsarı olduğunu görürsün, daha sonra da çerçöp olur. (Buna karşılık) âhirette çetin bir azap ve yine orada Allâh'ın mağfireti ve rızası vardır. Öyleyse âhirete göre) dünya hayatı aldatıcı bir geçinmeden başka bir şey değildir"[1].

Görüldüğü gibi dünya hayatı kötülenmemekte, gerçek yüzüyle değerlendirilmektedir. Çünkü pek çok âyette dünyanın ve içindekilerin boş yere ve başıboş yaratılmadıkları açıklanmıştır. Dünyanın kötü olan tarafları vardır; en kötüsü de dünya hayatını Allah ve Peygamber'e isyan ile geçirmektir. "(Öyleyse ey insanlar!) Rabb'iniz tarafından bağışlanmaya, Allâh'a ve Peygambere inananlar için hazırlanan, genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun. İşte bu, Allâh'ın dilediğine verdiği lütuftur ki, Allah büyük lütuf sahibidir"[2].

---

1 el-Hadîd, 57/ 20.

2 el-Hadîd, 57/ 21.

Buna göre, Kur'an'daki tebşîr ve inzâr daha çok âhirete yöneliktir. Ama insan âhiretini bu dünyada yaşayarak kazanacağından, tebşîr ve inzâr edilen hususlar dünya hayatını da yakından ilgilendirmekte, mükâfat ve cezâların bir kısmı bu dünyada tahakkuk etmektedir[1].

I. TEBŞÎR ve İNZÂR KAVRAMLARININ DÜNYA HAYATINA HUZUR ve BUNALIM OLARAK YANSIMASI

Kur'ân-ı Kerîm'deki tebşîr ve inzâr ifâdeleri, insanın dünya hayatında, trafik işâretlerinin karayollarında fonksiyonundan çok daha etkili bir fonksiyona sahiptir. Park ve kamping işaretlerine uyulması, nasıl tamâmen yolcuların lehine ise, tebşîr ve inzâr ifâdelerine imtisal etmek de dünya hayatında aynı derecede, hatta daha da ileri bir boyutta, insanın iyiliğinedir. Onun için Kur'an, Allâh'a ve Rasûlüne inananların, ilâhî emir, nehiy ve tavsiyelerine tamamen uymalarını hedef alır. Bunun için ekmel dine girmeyi "tamamen teslimiyet (الإِسْلاَمُ)" olarak isimlendirir[2].

Kur'an, insanın hayvan ve madde olduğuna inanan sapık bir ekol olan Realizm'in; "Ey insanlar! Madem ki yapınızda toprağın ağırlığı, maddenin baskısı ve şehvetin güdüsü vardır; o halde yükselmenizde bir fayda, mânen mesut olmanızda bir üstünlük yoktur. Onun için yeryüzünde olduğunuz realitede(!) kalınız. Yiyiniz, içiniz, hayvanlar gibi zevkleniniz" dediği gibi demez. Çünkü insanın -madalyonun diğer yüzü gibi- ruhu ve mânevî yönü olduğunu kabul eder. Dünyada huzurlu ve bunalımdan uzak bir hayat yaşaması, ruh sağlığını düzenleyici, fıtratına uygun Kur'an kaidelerine uymasıyla mümkündür.

---

1 Bkz. Yûnus, 10/ 62 - 63.

2 Kelimenin asıl mânası, "birinin değerli bir şeyini başkasına vermesidir". Toshihiko İZUTSU, **Kur'an'da Dinî ...**, s. 188.

Hayatı boş ve anlamsız, herşeyi serbest gören batıl düşünce nice insanı kötümserliğe sürükler ve azap içinde yaşatır. Freud Martin HEIDDEGER vb. niceleri vardır ki bu saplantı onların ayaklarını kaydırmış, dünyayı bir zindan, kendini de bir mahpus olarak görmelerine sebep olmuştur. Bunlara göre insan hiçlikle karşı karşıyadır ve bu hiçliğe karşı kendini dünya ile avutmaktadır; ama her ne olursa olsun hiçlik yine de insanı izlemektedir. Nice insanlar da aynı sebepten tuğyan etmiş, tekebbüre saplanmış, zulm ve haksızlık uçurumuna düşmüşlerdir. Bütün bunların sebebi, "hayat gayesiz, kâinat payesiz" tarzındaki fikir anaforudur[1]. İnanmayı ve bir dine bağlanmayı gereksiz bularak; bu âleme gelişini kör bir tesadüfe bağlayanlarda herhangi bir ruhi sarsıntı, derin izler bırakmakta, manevi değerlerden ve desteklerden yoksun oldukları için, ruhi şoklarda bir sığınak bulamayarak kötü telafilere başvurmaktadırlar[2]. Zorlamasız, engelsiz yani stressiz bir hayat olamayacağına göre, böyle durumlarda başvurup devreye sokarak insanın yararlanacağı "yedek enerjileri" olması gerekir.

İnsan hayat çizgisi dış etkilerin bombardımanı altındadır. Çevresiyle olan münasebetlerinde olumlu veya olumsuz yönde etkilenir. İşte bu hayat çizgisinin ve buna etki eden sebeplerin iyi bilinmesi şarttır. Bu konuda belirlenmiş kurallar % 10 değerindedir. Geriye, laik bir yaklaşımla, sağduyunun değerleri kalmaktadır. İşte bu sağduyu, Kur'an anlayışında tebşîr ve inzâr kavramlarının yönlendirilmeleridir[3].

---

1 Muhammed KUTUB, **İslâm Terb.**, s. 118; İbrahim Âgâh ÇUBUKÇU, **"İnkârcılıktan.."**, s. 5.

2 Hüseyin PEKER, **"Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din"**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Derg., Samsun-1986, sa. I, s. 105.

3 Şu itiraflar; Kur'ân'ın insana kazandırdığı değerleri ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir:

a) Bir tıp mütehassısı, bütün fizikî hastalıkların % 70-90 kadarının; fiziki bir rahatsızlığı olmayan, aksine beden ağrılarının sadece yaşayış bozuklukları ve hayat problemleri sonucu ortaya çıkan kişilerde görüldüğünü itiraf etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatıyla ilgili başlıca müjde kavramları şöyle sıralanabilir:

a) Yağmur rüzgârlarının ve bulutlarının gelmesi[1],

b) Bir doğumun haber verilmesi[2],

c) Hz. Yûsuf'un, rüyâsında 11 yıldız, ay ve güneşi kendine secde

---

Bu tür rahatsızlıklarda zenginlik de çözüm getirmediğine göre çare nedir?

"Biz atom bombaları yapabiliyor, güdümlü füzeler icad ediyor, teknik aletlerimizi mutlaka geri gelen uzay araçlarımıza yükleyerek uzayın milyonlarca kilometre derinliklerine ulaşan rotalar planlayabiliyoruz. Ancak biz insan hayatını, güvenli ve dar yollardan mutluluğa götürecek rotaları henüz tanzim etmiş değiliz" (Leslie Mc CULLOUGHT, "**İntihar..**", s. 111).

b) Amerika'da Psikoloji Araştırmaları Dairesi şefi Dr. Henry LINK, "Ben bir kısım meslektaşlarım gibi başlangıçta din meseleleri ile ilgilenmez, günlük işlerim ve hastalarımla meşgul olurdum. 15 sene zarfında 4 bin kadar hastayı muayene ve tedavi ettim. Hastalarımın çoğu, evde geçimsizlikten, mesleklerinde başarısızlıklarından şikâyet ediyor; çevresiyle anlaşamadıklarını, kilisede öğrendikleri dinî telkin ve kaidelerle ilmî ve teknik ilerlemeler arasında uyuşmazlıktan dert yanıyorlardı. Bu hastalıklar her yerde ve her sınıf halk arasında rastlanan sinir bozukluklarıydı. Fakat ben bu hastalara yaptığım tavsiyelerin çoğunun dinî mâhiyette olduğu dikkatimi çekti. Zaten halkın çoğu da ilmi izahlardan çok, bu dini ve ahlâki tavsiyeleri anlıyor ve uyguluyorlardı. İşte, benim dinî meselelerle meşgul olmam bu ilmî ve meslekî zaruretlerle başladı."

Doktor bundan sonra New York Psikoloji Araştırmaları Dairesinde 15321 hasta da inceleme yapıp 73256 psikoloji testi uyguladıktan sonra (sanki cemaatle kılınan namaza niçin 27 derece fazla sevap verildiğini açıklarcasına) şu sonuca vardı: "Bir dine inanan ve mabetlere devam eden kimselerde şahsiyet ve karakter, dine karşı lakayt olan ve mabede gitmeyenlerden daha sağlam ve üstündür" (Osman PAZARLI, **Din Psik..**, s. 32; Dr. Henry LINK, **Dine Dönüş** adlı eserinden naklen..)

c) "Ben muayene ve tedavi ettiğim bütün hastaların -doğulu-batılı, kadın-erkek ve her dinden- her grubunda yaptığım gözlemlerde şu sonuca vardım: İman sahibi fertlerin acıya dayanma güçleri imansızlardan fazladır. Yaraları daha çabuk kapanır ve sağlıklarına daha çabuk kavuşurlar. Fikir ve ahlâk iç kuvvetlerine kulak verilmemesi, insandaki bu özellikleri dumura uğratır. Din ve iman duyguları işlemezse zayıflar. Şu halde beden ve ruh, dengeli bir tarzda insanı sevk ve idare etmeli, Allah'ın sünnetlerine ve bunlar içinde tabiat kurallarına tam uyulmalıdır." (Osman PAZARLI, **Din Psik..**, s. 94; Dr. Alexis CARREL, **Şu Bilinmeyen İnsan**'dan naklen..)

1 Bkz. el'A'râf, 7/ 57; el-Furkân, 25/ 47 - 48; er-Rûm, 30/ 46, 48 - 49.

2 Âl-i İmrân, 3/ 39,45; Hûd, 11/ 71; el-Hıcir,15/ 53; Meryem,19/ 7; es-Sâffât,37/ 101-102.

ederken görmesinin istikbâli için bir müjde olması[1],

d) Mısır'dan gönderdiği gömleğinin, babasının gözünü tekrar görür hale getiren bir müjde[2] ve Mısırda elde ettiği mevkiin, âhirette kazanacağı ecirlere nümûne ve müjde olması[3],

e) Yahûdîlerin bilip de açıklamak istemedikleri[4] ve Hz. İsâ'nın, "Ahmed (Fâraklît)" adında bir peygamberin geleceğini müjdelemesi[5],

f) Bizans'ın İran'a galip geleceği haberiyle, o yıl mü'minlerin galip geleceklerinin îmâ ile müjdelenmesi[6],

g) Yine Bedir harbi sırasında, müslümanların kalplerini yatıştırmak, içlerini ve dışlarını temizlemek, şeytanın vesveselerini gidermek, kalplerini birbirine kenetlemek ve ortak mefkûrede birleştirip sebat kazandırmak için, en az bin kişilik bir ordu ile desteklenmesi[7],

h) Münkirlerin azalarına sabredenlerin, ferahlık duyacakları "hicret"e yönlendirilmeleriyle ve âhirette hesaba gelmez bir sevapla müjdelenmeleri[8],

i) Uhud savaşında mü'minlerin kalbi rahatlasın diye, önce bin, sonra beş bin melek ile takviye edilmeleri[9],

j) Mü'minler Mekke'yi kuşatmaya giderlerken Hudeybiye'de Mekke'nin fethiyle müjdelenmeleri[10] vb. hususlar...

---

1 Yûsuf, 12/ 4 - 6.
2 Yûsuf, 12/ 96.
3 Yûsuf, 12/ 56 - 57.
4 el-Bakara, 2/ 76; Yorumu için bkz. Muhammed Ali es-SÂBÛNÎ, **Muhtasaru Tefsîri'bni Kesîr**, c. I, s. 80;
5 es-Saff, 61/ 6.
6 er-Rûm, 30/ 1 - 6.
7 el-Enfâl, 8/ 9 - 11.
8 ez-Zümer, 39/ 10.
9 Âl-i İmrân, 3/ 124 - 125; Bkz. en-NESEFÎ, **Tefsîru'n-Nesefî**, c. I, s. 180
10 el-Fetih, 48/ 27.

Kur'ân-ı Kerîm'in dünya hayatına yönelik inzârları, daha çok önceki kavimlerin başına gelen hâdiseleri özetle serdetmesidir. Dünya cezası ve azabıyla tehdit etmesi çok olmakla beraber, âhirete yönelik inzârlar daha geniş yer tutar. Âhirete yönelik inzârların caydırıcılık vasfı daha da belirgindir. Bir örnek vermek herhalde yeterli olacaktır :

(ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ : ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا ..! قَالَتَا: أَتَيْنَا طَائِعِينَ) âyetiyle[1] yerin ve göğün kendilerini, Yaratıcılarına itâate mecbur hissettiklerini ifâde buyuran Allah, onlara görevlerini vahyettiğini belirtirken, insanları da onlarla itâtte uyum sağlamaya zımnen davet etmekte, ardından da şu inzâra yer vermektedir :

(فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ : أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَ ثَمُودَ ..!)[2]

Çünkü onlar gönderilen Peygamberlere, "bir melek indirilmedi" bahânesiyle[3] inanmamışlardı. Âd kavmi ise büyüklük taslayarak, "Bizden kuvetli kim var ?" demişlerdi. Bunun üzerine Allah onlara zillet azabını dünya hayatında tattırmak için o uğursuz günlerde bir rüzgar göndermiştir. Fakat buna ilâve olarak,

(وَ لَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَى وَ هُمْ لَا يُنْصَرُونَ ..) ifâdesi[4] âhirete bakan inzâra daha çok dikkat çekmektedir.

Muhammed Ümmetinin ise, inanmayışlarını haklı göstermek için, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e sabah - akşam yazdırıldığı ve toptan

---

1 Fussilet, 41/ 11; Meâli: "Sonra göğe -ki duman hâlindeydi- yöneldi, ona ve yere, 'ister istemez buyruğuma gelin' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik' dediler."

2 Fussilet, 41/13; Meâli:"..Yüz Çevirirlerse de ki, "Âd ve Semûd'un başına gelen yıldırıma benzer bir azap ile sizi uyardım!.."

3 Fussilet, 41/ 14.

4 Fussilet, 41/ 16; Meâli: "...Âhiret azabı ise daha çok onur kırıcıdır ve onlar yardım da görmezler."

indirilmediği"[1], "Hz. Muhammed'in hazine veya bahçe sahibi zengin birisi olmadığı"[2] vb. bahâneler ileri sürdükleri anlatılmaktadır. Kur'an, gönderilen her Peygamberin yemek yiyen ve sokaklarda gezinen kimseler olduğunu belirttikten sonra, insanların birbiriyle denendiklerini, çok dikkatli olmalarının gerektiğini açık açık inzâr etmektedir[3].

Burada mutlaka belirtilmesi gerekli bir husus da şudur ki, gerek dünyadaki zevk ve ızdırabın, şahıstan şahısa farklı derecelerde hissedildiği gözönüne alınsın, gerekse bazı müfessirlerin anladığı gibi, âhirette mânevî zevk veya azabın üstünlüğü iddiâ edilsin, Kur'ân'ın va'dettiği mükâfat / haz ile ceza / azap, her milletten ve her yaştaki kimseyi etkileyecek bir mâhiyet ve üslûba sahiptir. Kur'ân'ın evrenselliği bu açıdan da görülmektedir.

Cennet ve cehennemin mânevî olduğunu savunan Muhammed ABDUH (ö. 1905), her insan ölürken cennet ya da cehennemde kendisine tahsis edilen yeri gördüğüne inanır. Ona göre insanlar vücutları ve ruhlarıyla dirileceklerdir. Bunun için cennetliklerin zevki ile cehennemliklerin azabı aynı anda hem bedenî hem de ruhîdir[4].

FÂRÂBÎ (ö. 950 m.) ile İbn SÎNÂ (ö. 1037 m)nın, ölümsüzlüğü, düşünen nefse hasretmeleri, âhiretteki mükâfat ve azabı (haz ve elemi) ruhânî nitelikte görmeleri ve Kur'an'daki cennet ce cehennem tasvirlerini sembolik mânada anlamaları, GAZÂLÎ (ö. 1111 m.)'yi en çok kızdıran bir tutumdur. "Bu kanâat, diyor Gazâlî, bütün müslümanların inançlarına ters düşmektedir. Çünkü Kur'ân'ı aşırı yorumlara başvurmadan

---

1 el-Furkân, 25/ 5, 32.
2 el-Furkân, 25/ 8.
3 el-Furkân, 25/ 20.
4 Subhî es-SÂLİH, **Ölümden Son..,** s. 167 - 169.

anlamaya çalışırsak, söz konusu ölümsüzlüğün sadece rûhun ölümsüzlüğü olmadığını anlarız. Kur'ân'a göre insanlar, âhirette birbirlerini tanıyacak, birbirleri hakkında konuşacak, hatta insanların kendi elleri ve ayakları, kendileri hakkında şahitlik edecektir. Beden olmadan bunlar nasıl mümkün olacaktır?"[1]

O halde, "Kur'an'da cennet nimetleri ve cehennem azabı nasıl tasvir edilmektedir ?" sorusuna cevap aramak gerekecektir.

II. ÂHİRETE YÖNELİK TEBŞÎR EDİLEN CENNETLER ve ZENGİN NİMETLERİ

Dünya hayatı huzurlu da olsa, bunalımlı da olsa geçicidir. Bunun için Kur'an, Hz. Peygamber'in şahsında mü'minlere şöyle yol gösterir : "İnkârçıların (refah içinde) diyar diyar dolaşması sakın seni aldatmasın. Kısa sürecek bir menfeatten sonra, varacakları yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir. Fakat Rabb'lerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah tarafından bir ikrâm olarak, alt tarafından ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetler vardır. İyiler için Allah katındaki (nimet)ler daha hayırlıdır"[2].

Kur'ân'ın pek çok âyetinde vurgulanan bu va'dler yönünde Allah; mü'min[3], muttakî[4] ve sâlih[5] kullarına âhirette mükâfatlar verecektir.

1 Mehmet AYDIN, **Din Fels.,** s. 203, 205.
2 Âli İmrân, 3/ 196 - 198.
3 el-Mu'minûn, 23/ 1.
4 Âl-i İmrân, 3/ 133; el-Enbiyâ, 21/ 75, 86.
5 en-Nisâ, 4/ 69; el-Enbiyâ, 21/75, 86; en-Neml, 27/ 19.

Onlara "kurtuluşu : دَارُ السَّلَامِ"[1], "emin ikâmet yurdunu : دَارَ الْمُقَامِ مَقَامٌ أَمِينٌ"[2], "gerçek hayatın durağını : جَنَّةُ الْخُلْدِ"[3], "hoş kabulü : قَدَمَ صِدْقٍ"[4], "dinlenmeyi : الْمَأْوَى"[5], "nimet cennetleri : جَنَّاتُ النَّعِيمِ"[6] ve ismi en çok geçen mükâfat : "cenneti"[7] hazırlamıştır. Cennet ya da istirâhat bahçesi, gökte ve Sidretu'l-Müntehâ'nın yanındadır[8].

"Cennet ya da cennetler, yer ve göklerin toplamına eşit genişlikte büyük bir mülktür. Genişliği uzunluğu kadardır. Çünkü er-Rahmân'ın arşı altında bir kubbedir. Kubbe ve daire şeklinde olan bir şeyin uzunluğu ve genişliği aynı olur"[9]. Şu hadîs bize cenneti daha yakından tanıtmaktadır : "Allah'tan cenneti istediğinizde, Firdevs cennetini isteyiniz. Çünkü orası cennetin ortası ve en yüksek yeridir. Cennet nehirleri oradan kaynaklanır. Tavanı da er-Rahmân'ın arşıdır"[10]. Soğuğun sertliğinin veya güneşin yakıcılığının tesir etmediği[11], devamlı gölgelik[12] bir dinlenme yeridir. Burada cennet sakinleri, dereceleri yüce[13] ve katları yük-

---

1 el-Enfâl, 8/ 127.

2 ed-Duhân, 44/ 51; Fâur, 35/ 35.

3 el-Ankebût, 29/ 64; el-Furkân, 256 15.

4 Yûnus, 10/ 2.

5 en-Necm, 53/ 15.

6 Yûnus, 10/ 9.

7 72 yerde tekil, 7 yerde ikil ve 69 . yerde çoğul olarak geçmektedir. Bkz. M. Fuâd ABDÜLBÂKÎ, **Mu'cem..**, s. 181 - 182.

8 ez-Zâriyât, 51/ 22, en-Necm, 53/ 14 - 15.

9 Muhammed Ali es-SÂBÛNÎ, **Muhtasar..**, c. I, s 318.

10 İbn MÂCE, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünenu'bni Mâce**, Terc. Haydar HATİPOĞLU, İstanbul-1983, c. X, s. 638 - 639.

11 en-Nisâ, 4/ 57; Yâsîn, 36/ 56; el-İnsân, 76/ 14; el-Mürselât, 77/ 41.

12 er-Ra'd, 13/ 35; el-Vâkıa, 56/ 30.

13 en-Nisâ, 4/ 96; el-Enfâl, 8/ 4; et-Tevbe, 9/ 20; el-Mücâdele, 58/ 211.

sekçe yapılmış[1], içlerinde tertemiz eşlerin oturacağı salonlara (الْغُرَف) sahip olacaklardır[2]. Cennet kendilerini meleklerin karşılayacağı[3] mutlu kişilerin[4] önünde açılacak olan bir çok kapılara sahiptir[5]. Bu kapılar için bekçiler vardır.

Cennete girecek kimseler, sağ taraflarında ve önlerinde parlayan nurlara sahiptirler[6]. Gruplar halinde cennete sevkedilirler. Oraya vardıklarında kapıları açılır ve bekçileri, gelenleri selâmlayarak karşılarlar[7] ve Allah, Kur'an'da tarif ve tebşîr ettiği cennete onları girdirir[8].

Cennetlikler sabah - akşam hazırlanmış yiyeceklerini[9], arzu ettikleri eti[10], canlarının çektiği kuş etlerini[11] ve yetişebilecekleri kadar yakına sarkmış meyveleri[12] hem üst taraflarından hem de ayaklarının altlarından alıp yerler[13]. İçecekler ise çok daha bol ve çeşitlidir: Lezîz içecekler, süt ve berrak bal, ırmaklarca boldur[14]. Selsebîl çeşmesi, suyu kâfûr ve zencefille kokulandırılmış Tesnîm pınarı da vardır[15]. Bu berrak, bitmek tükenmek bilmeyen ve içenlerce daima aranan cennet

---

1 el-Hâkka, 69/ 22 - 23; el-Gâşiye, 88/ 10.
2 el-Furkân, 25(75; el-Ankebût, 29/ 58; ez-Zümer, 39/ 20.
3 el-Enbiyâ, 21/ 103.
4 es-Sâffât, 37/ 50; ez-Zümer, 39/ 73.
5 el-Enbiya, 21/ 103; ez-Zümer, 39/ 73.
6 Meryem, 19/ 8, 66; el-Hadîd, 57/ 16.
7 ez-Zümer, 39/ 73.
8 Muhammed, 47/ 6.
9 Meryem, 19/ 62; es-Sâffât, 37/ 41.
10 et-Tûr, 52/ 22.
11 el-Vâkıa, 56/ 21.
12 er-Rahmân, 55/ 54; el-Hâkka, 69/ 23; el-İnsân, 76/ 14.
13 el-Mâide, 5/ 66.
14 Muhammed, 47/ 15 - 22.
15 el-İnsân, 76/ 5, 17 - 18.

içecekleri baş dönmesi yapmaz, sarhoşluk vermez[1]. Ne insanı günah işlemeye iter, ne ağız kavgası yaptırır, ne de insana saçma sözler söyletir[2]. Allâh'ın seçkin kullarına, (كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُ..) diye hitap edilerek[3] çekinmeden yiyip içmeleri sağlanır. Onlara hizmet etmek için, saçılmış (zıplayan) inci taneleri gibi kıvrak hareket edebilen temiz ve ter ü taze gençler (وِلْدَانٌ ، غِلْمَانٌ), gümüş kaplar ve âhenkle işlenmiş gümüş kristal testilerle servis yaparlar[4].

Cennet ehlinin kıyâfetleri ise, içten ince, dıştan kalın atlastan, nakışlı yeşil kumaştan elbiseler giyerler. Altın - gümüş bilezik ve incilerle süslenir[5], hoş kokulu bitkiler koklarlar[6]. Kendilerine bâkire[7], tertemiz[8], saklı bir inci, mercan veya yakut gibi güzel[9], iri gözlü[10], tomurcuk göğüslü, eşlerine sadık ve aynı yaşta[11] hûriler eş olarak verilir.

Cennettekiler, dünyada doğru olup kendi izlerinden giden çocuklarının, eşlerinin ve anne-babalarının arasında olacaklar[12]. Böylece bu dünyada ayrılmak istemedikleri kişilerle cennette de birlikte olacaklardır. Ne var ki bu beraberlik, kendi uyduğu tebşîr ve inzâr hususlarına onları da teşvik etme gayretine bağlıdır.

---

1 es-Sâffât, 37/ 47; el-Vâkıa, 56/ 19.
2 et-Tûr, 52/ 23; el-Vâkıa, 56/ 21; el-İnsân, 76/ 35.
3 et-Tûr, 52/ 19; Meâli: "Yapmış olduklarınızdan ötürü âfiyetle yiyin, için." Krş. el-Hâkka, 69/ 24.
4 el-İnsân, 76/ 15 - 16.
5 el-Kehf, 18/31; el-Hacc, 22/ 23; Fâtır, 35/ 33; el-İnsân, 76/ 21.
6 er-Rahmân, 55/ 12; el-Vâkıa, 56/ 89.
7 el-Vâkıa, 56/ 36.
8 el-Bakara, 2/ 25; Âl-i İmrân, 3/ 15; en-Nisâ, 4/ 57.
9 el-Vâkıa, 56/ 21-23; er-Rahmân, 55/ 58.
10 es-Sâffât, 37/ 48.
11 el-Vâkıa, 56/ 37; en-Nebe', 78/ 33.
12 er-Ra'd, 13/ 23; Yâsîn, 36/ 56; el-Mü'min, 40/ 8; ez-Zuhruf, 43/ 71;

Artık neşe ve rahatlık cennettekilerin yüzlerinden okunur[1]. Bulundukları yerde nimet, lezzet ve şatafatlı bir saltanat içinde yaşarlar[2]. Sadece "selam olsun selam.." sözlerinin işitileceği[3], hiçbir boş sözün duyulmayacağı yüksek ve muhteşem bir bahçede[4] ne kötülük, ne yorgunluk, ne üzüntü, ne korku[5] ve ne de hakarete ma'ruz kalmazlar. Saadete dalmış olan[6] cennettekilerin ne arzu ederlerse bütün dilekleri yerine getirilir[7]. Tek kelimeyle nefislerinin temennî ettiği, gözlerini okşayan herşey onların mülkiyetinde olur[8].

Bütün bu cennet nimetlerinden daha büyük ve hoş bir mükâfat vardır: Cemâlullah'ı temâşâ etmek. Bunun için Allah cennetlikleri Kendine yaklaştırır[9], onları selamlar[10], sonsuz derecede büyük arş'ının yanında[11] güzel bir yer verip hoş kabul gösterir. Onlara rızasını bildirir, onların da rızasını kabul eder[12]. O anlarda cennet ehlinin yüzleri, mutluluk, zafer ve sevinç ışıkları saçar[13].

Bütün bu ifâdeler, bilinmeyeni bilinen ile anlatmak için yapılmış teşbihler de olabilir. Abdullah b. Abbas (ö.68h), "cennetteki nimetlerle dünyadakiler arasında isim benzerliğinden başka bir benzerlik yoktur"

---

1 el-Mutaffifîn, 83/ 24; el-Ğaşiye, 88/ 8 - 10.
2 el-İnsân, 76/ 20; el-Kâria, 101/ 7.
3 Meryem, 19/ 62; el-Vâkıa, 56/ 25 - 26.
4 el-Ğâşiye, 88/ 10-11.
5 13 ayette yer verilmektedir. Bkz. M. Fuâd ABDULBÂKÎ, **Mu'cem.**, s. 199-200.
6 Yâsîn, 36/ 55.
7 en-Nahl, 16/ 31; ez-Zümer, 39/ 10; Yâsîn, 36/ 57 - 58.
8 ez-Zuhruf, 43/ 71.
9 el-Vâkıa, 56/ 11, 88; el-Mutaffifîn, 83/ 21, 28; Âl-i İmrân, 3/ 45.
10 el-Ahzâb, 33/ 44; el-Furkân, 25/ 75.
11 et-Tevbe, 9/ 129; el-Mü'minûn, 23/ 86, 116; en-Neml, 27/ 23, 26...
12 el-Mâide, 5/ 119; et-Tevbe, 9/ 100; el-Mücâdele, 58/ 22; el-Fecr, 89/2; el-Beyyine, 98/8.
13 Abese, 80/ 38 - 39.

demiştir. Çünkü cennet nimetleri insan aklının kavrayamayacağı kadar hoş, zevkli ve değerlidir.

III. İNZÂR EDİLEN CEHENNEM, AZAP VE PİŞMANLIK

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet ve nimetlerine bir denge unsuru halinde, cehennem ve elim azabı da zikredilir. Denebilir ki Kur'an'da, cennet tavsifleri kadar, belki daha fazla oranda cehennem tasvirlerine de yer verilmiştir.

Cehennem, kulları korkutmak ve günahlarını paklamak için yaratılmıştır. Allah'a dönük yaşayan takva ehli ateşle temizlenmeye muhtaç değildir. Ama diğerleri ruhlarının arınması için cehenneme gireceklerdir. O halde ateş faydasız değildir, ancak temizleme işini meydana getirdikten sonra ebediyen varlığını sürdürmesi akla uygun değildir.

Allah, cehennem ve elim azaplarıyla yaratıklarından intikam almaz. O'nun "azîz ve intikam alıcı : عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ" sıfatı[1], insanların lehine olduğu orandadır. Şöyle ki; toplum veya fert olarak insanların iyiliği, düzeni ve refahı için, bu dünyaya yönelik inzâr ettiği hususlara meşru cezalar emrettiği gibi, öbür dünyada da topluca insanların lehine azap edecektir. Şifa vermek veya bir sakatlığı kurtarmak için bir hastanın organını kesen veya yakan doktorun durumu da böyledir. Cehennem ehlinin ıslah ve iyiliğine yönelik cehennem azabı, Allâh'ın adâletinin, rahmetinin ve hikmetinin bir tezâhürüdür[2]. Kâfirler, bu dünyada Allâh'ın emir ve yasaklarına uymamalarının, tebşîr ve inzârlarına kulak tıkamalarının (fısk) âdil karşılığı olarak cehenneme atılmaktadırlar[3].

---

1 Âl-i İmrân, 3/ 4; el-Mâide, 5/ 95; İbrâhîm, 14/ 47; ez-Zümer, 39/ 37.
2 Subhî es-SÂLİH, **Ölümden Son.,** s. 78 vd.
3 Toshihiko IZUTSU, **Kur'an'da Dînî,** s. 159.

Kur'ân-ı Kerîm Rabb'ın hazırladığı cehennem azabını te'kidli ifâdelerle şöyle haber verir : [1] (إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ . مَا لَهُ مِن دَافِعٍ)

[2] (سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ..... إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ)

[3] (وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ، إِنَّ لَدَيْنَا أَنكَالًا وَجَحِيمًا)

Bu müekked ifâdeler, cehennemin cezalılarla doldurulması konusunda da vardır. Meselâ, şeytanın insanları saptırmasına izin verildiğinin ifâde edilmesinden hemen sonra,

[4] (قَالَ فَالْحَقُّ ، وَالْحَقَّ أَقُولُ : لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكَ وَمِمَّن تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ)

buyurulmuştur. Azabın hak olup olmadığını soranlara Hz. Peygamber'in, [5](قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ . وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ) veya

[6](قُلْ : أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكُمُ ؟ النَّارُ ... وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ)

demesi istenmiştir.

Sonuçta ateş en önemli inzâr kavramı olmaktadır. Şu âyet bunu ortaya koyar :

[7] (فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ، لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى: الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ)

---

1 et-Tûr, 52/ 7 - 8; Meâli: "Rabb'inin azabı hiç şüphesiz gelecektir. Onu savacak yoktur".

2 el-Meâric, 70/ 1-2, 28; Meâli: "Birisi, inkarcılara gelecek ve savunulması imkânsız olacak azabı soruyor. Doğrusu Rabb'lerinin azabından kimse güvende değildir".

3 el-Müzzemmil, 73/ 11 - 12; Meâli: "..Onlara az bir mehil ver. Şüphesiz ki katımızda onlar için ağır boyunduruklar ve cehennemin alevli ateşi vardır".

4 Sâd, 38/ 84 - 85; Meâli: "Allah : 'Doğrudur ; işte ben hakikatı söylüyorum, sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım' buyurdu".

5 Yûnus, 10/ 53; Meâli: "De ki: 'Evet Rabb'im hakkı için o gerçektir, siz Allah'ı âciz kılamazsınız".

6 el-Hacc, 22/ 72; Meâli: "..De ki: 'Size bundan daha fenasını haber vereyim mi? Allah'ın inkârcılara va'dettiği ateş!.. Ne kötü bir dönüşümdür".

7 el-Leyl, 92/ 14 - 16; Meâli: "Sizi alevler saçan ateşle uyardım. Oraya, yalanlayıp yüz çevirmiş olan en azgından başkası girmez".

İnzâr vasıtaları aslında çok çeşitlidir; bazıları hissî, bazıları mânevîdir. Kur'an bunları çeşitli oranlarda mezcederek haber verir. Aşağıdaki âyetler, hissî inzâr ağırlıklı olandan, tamamen mânevî inzâr ifâde edene doğru sıralanmıştır[1]:

a) Hissî azap ağırlıklı âyet : "İşte Rabb'ları hakkında tartışmaya giren iki taraf: O'nu inkâr edenlere ateşten elbiseler kesilmiştir; başlarına da kaynar su dökülür ve bununla karınlarındakiler ve deriler eritilir. Demir topuzlar (veya kamçılar) da onlar içindir. (Ardından da şu mânevî azaba da değinilir:) Orada uğradıkları gamdan ne zaman çıkmak isteseler, her defasında oraya geri çevrilirler. (Onlara) 'yakıcı azabı tadın' denilir"[2].

b) Şu âyet hissî ve mânevî azapları eşit oranda mezcederek bildirir:

"... Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Aranızda böyle yapanın cezası ancak dünya hayatında rezil olmaktır. Âhiret gününde de azabın en şiddetlisine onlar uğratılırlar. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir"[3].

c) Bazan da, şu âyette olduğu gibi, mânevî azap ağır basar :

"O (hutame), Allâh'ın, yüreklere çökecek olan tutuşturulmuş ateşi dir"[4].

d) Tamamen mânevî azap ise şu vb. âyetlerde ifâde edilmektedir :

"O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından kaçar. O gün, herkesin kendine yeter derdi vardır"[5]. "O gün, kimsenin kimseye fayda sağlamayacağı bir gündür. O gün

---

1 Muhammed KUTUB, **Menhec..,** c. I, s. 133.

2 el-Hacc, 22/ 19 - 22.

3 el-Bakara, 2/ 85; Krş. el-Bakara, 2/ 174.

4 el-Hümeze, 104/ 6 - 7.

5 Abese, 80/ 34 - 37.

buyruk yalnız Allâh'ındır"[1].

Cehennem azabı detaylarıyla anlatılırken, dünyada bu azabı gerektiren günahın cinsi veya işleniş tarzı ile ilgi kurularak anlatılır. Meselâ,

a) Bir mü'mini kasten öldürene, onun dünyadaki hayata son vermesine karşılık olarak, ebedî cehennem cezası verilecektir[2].

b) "Rabb'iniz ne indirmiş?" sorusuna, "Öncekilerin masalları!" cevabını vererek Allâh'a karşı yalan uyduranlara, bu tekebbürlerine uygun bir üslupla, [3](فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ ، فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ) ya da [4](أَلَيْسَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ) buyurularak hakkettikleri azap inzâr edilmektedir. Bu alaycı kimselerin cennete girmelerine, "..Deve, iğne deliğinden geçinceye kadar, (حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ) izin verilmeyeceği"[5] ifâdesiyle, anlayışlarına uygun bir cevap verilmektedir.

Bir başka âyette[6], (Velîd b. Muğîra gibilerin böbürlenirken) sanki yukarı kaldırdığı iri burnuna damga vurulacağı[7] veya yakında yere

---

1 el-İnfitâr, 82/ 19.

2 en-Nisâ, 4/ 93.

3 en-Nahl, 16/29; Meâli: "Temelli kalacağınız cehennemin kapılarından girin. Büyüklenenlerin durağı ne kötüdür!"

4 ez-Zümer, 39/ 60; Meâli: "Böbürlenenler için son durak cehennemde olmaz olur mu!"

5 el-'Arâf, 7/ 40. Deve ile iğne münâsebetini abartılı bularak âyetin tercümesine uygun görmeyen bazı müfessirler, âyetteki (الجمل) isminin "urgan ya da halat" anlamını tercih ederler. "Halat" anlamı, ipliğe yakınlığı açısından, uygun görülse de çoğunluk yukarıdaki anlamı benimsemiştir. Türkçe'deki "Balık kavağa çıkınca.." deyiminde olduğu gibi bir şeyin imkânsızlığını bildirmede; örfte küçüklüğü anlatmada kullanılan "iğne deliği" ile, büyüklüğün simgesi "deve"nin birlikte düşünülmesi, imkânsız bir şeyi daha etkili ifâde etmektedir. (Elmalılı Hamdi YAZIR, **Hak Dini,** c. III, s. 2161 - 2162; el-MEVDUDÎ, **Tefhîm.,** c. II, s. 34.)

6 el-Kalem, 68/ 16.

7 Elmalılı Hamdi YAZIR, **Hak Dini.,** c. VIII, s. 5277; el-MEVDUDÎ, **Tefhîm..,** c. VI, s. 395.

sürtüleceği[1] ifâde edilmiştir.

c) (مَتَى هٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ؟)[2] diyerek, ceza gününün zamanını soranlara, bu aceleci ve alaycı tutumlarına uygun olarak, (ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ ، هٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ)[3] hitabıyla cevap verilmektedir.

d) Bir başka âyette, (kıyâmeti) yalanlayanların batıl düşünceleri, içine dalıp durdukları bir havuza benzetilmekte, âhirette de bir ateş havuzuna atılacakları inzâr edilmektedir[4].

e) Allâh'a îman etmediği gibi, yoksulun yiyeceği ile ilgilenmeyenlerin orada da acıyanı, candan bir dostu bulunmayacağı ve günahkârların azığı olan kanlı irinden başka bir yiyeceği olmayacağı haber verilmektedir[5].

f) Mal biriktirip saymayı "(zevkli) bir âdet / hobi" edinen ve insanlarla alay edip kalplerini kıranlara (هُمَزَة), tutuşturulan ve saldığı korku ile kalpleri bürüyen ve -mal toplayıp saklamalarına benzer bir katılıkla- kalplerini sıkıştıran bir ateş (الْحُطَمَة) vâdedilmektedir[6].

Bu misâllerde görülüyor ki cehennem azabı, dünyada işlenen günahlara münasip bir üslupla ifâde edilmekte, bu da cehennemin inzârına büyük destek sağlamakta ve caydırıcılığını arttırmaktadır.

---

1 el-MAHALLÎ - es-SÜYÛTÎ, **Tefsîru'l-Celâleyn,** s. 231.

2 Yûnus, 10/ 48; en-Neml, 27/ 71; Sebe', 34/ 29; Yâsîn, 36/ 38; el-Mülk, 67/ 25; Meâli : "Doğru sözlüyseniz, ne zamanmış bu azap!"

3 ez-Zâriyât, 51/ 12; Meâli : '"İşlerin karşılık göreceği zamanı sorarlar. (...) Onlara, 'Azabınızı tadın! İşte aceleyle beklediğiniz bu idi..' denir."

4 et-Tûr, 53/ 11 - 14.

5 el-Hâkka, 69/ 33 - 37.

6 el-Hümeze, 104/ 1 - 9

Cehennem korkusunu ve dolayısıyla günahlara karşı caydırıcılığı arttıran bir husus da, azâba zıt bir kavram olan tebşîrin, azabı hatırlatma ifâdesi olarak kullanılmasıdır. Kur'ân'ın bu üslûbu, hem dünya ile ilgili olarak kullanılır, hem de âhiretle ilgili azâbı inzâr eder : Dünyada iken, müşrik Arapların bir utanç vesilesi kabul ettikleri, "kız babası olmaları"-nın müjdelenmesi[1], âhirette ise, cehennemin elîm azabının hatırlatılması[2] anlamlarında kullanılır. Özellikle elîm azabın müjdelenmesiyle(!) Kur'an üslûbunun inzâr fonksiyonu artmış ve hidâyetten gâfil karakterler daha etkili inzâr edilmiş olurlar.

Kur'ân-ı Kerîm, münkir ve günahkârlar için cehennem azabının kaçınılmaz olduğunu "gelecek zaman" ile değil de geçmiş zaman / mâzi fiillerle anlatır. Arapçanın te'kid / pekiştirme tarzlarından biri olan bu üslup, Kur'an'da çokça görülür. Buna paralel olarak, azap ile karşı karşıya kaldıklarında, münkirlerin yaptıklarına pişman olacakları ve kendilerine dünya hayatından bir fırsat daha tanınmasını isteyecekleri, Kur'an'da defalarca belirtilir. Meselâ :

a) Bazan gruplar halinde şöyle yalvaracaklardır : "..Rabb'imiz! Gördük, dinledik. Artık bizi dünyaya geri çevir de iyi iş işleyelim. Doğrusu, kesin olarak inandık"[3]. "..Rabb'imiz! Bizi yakın bir süreye kadar ertele de çağrına gelelim, Peygamberlere uyalım. (Alacakları cevap ise) 'Siz daha önce, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?'[4] olur.Onlara, "Ey inkâr edenler! Bugün özür beyan etmeyin, ancak işlediklerinizin karşılığını görmektesiniz' denir"[5].

---

1 en-Nahl, 16/ 58 - 59.

2 Âl-i Imrân, 3/ 21 - 22; en-Nisâ, 4/ 138; et-Tevbe, 9/ 3, 34; Lokmân, 31/ 7; el-Câsiye, 45/ 8; el-İnşikâk, 84/ 24.

3 es-Secde, 32/ 12.

4 İbrâhîm, 14/ 44.

5 et-Tahrîm, 66/ 7.

Öfkesinden çatlıyacak duruma gelen cehenneme atılacak her gruba, zebânîlerin, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" sorusuna, "Onlar, 'Evet, doğrusu bize bir inzâr edici geldi, fakat biz yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz büyük bir sapıklık içindesiniz' demiştik, derler". (Ardından da) 'Eğer kulak vermiş veya akletmiş olsaydık, alevli cehenneme atılacaklar içinde olmazdık", diyerek günahlarını itiraf ederler. Yok olasıcalar !.."[1]

b) Bazan da kendi can dertlerine düşerek ferdî hayıflanma ve isteklerde bulunurlar: "Keşki o cennetliklerle beraber olsaydım da çok büyük bir kazanç elde etseydim"[2]. "Keşki Rabb'ime ortak koşmayıp[3] Peygamber ile aynı yolu tutsaydım da filanca (Übeyy b. Halef) gibilerini dost edinmeseydim"[4]. "Keşki kitabım (amel defteri) bana verilmeseydi"[5]. "Keşki toprak olsaydım!.."[6]

c) Zaman zaman alevler içinde birbirleriyle ağız kavgasına tutuşurlar : Zayıflar, bu dünyada kendilerini güçlü hissedenlere, "(Dünyada iken) size uymuştuk; şimdi ateşten birazını olsun engelleyebilir misiniz?" deyince, onlardan "(Görüyorsunuz ki) hepimizin başında... Kulları arasında Allah hükmünü verdi!" cevabını alırlar[7].

d) Çaresizliğin verdiği şaşkınlıkla zebânîlere yüzsuyu dökerler : "Ateşte olanlar, cehennemin bekçilerine, 'Rabb'inize yalvarın da hiç değilse bir gün azabımızı hafifletsin' derler. Bekçiler, 'Peygamberleriniz

1 el-Mülk, 67/ 8 - 11; Krş. el-Müddessir, 74/ 44 - 48.
2 en-Nisâ, 4/ 73.
3 el-Kehf, 18/ 42.
4 el-Furkân, 25/ 27 - 28.
5 el-Hâkka, 69/ 25.
6 en-Nebe', 78/ 40.
7 el-Mü'min, 40/ 47 - 48; Krş. el-Bakara, 2/ 166 - 167; el- A'râf, 7/ 38 - 39.

size, belgeleri getirmemiş miydi?' diye sorunca 'Evet, getirmişti' derler. (Bunun üzerine) bekçiler, 'O halde kendiniz yalvarın' derler. Halbuki kâfirlerin yalvarışının heder olmaktan başka değeri yoktur"[1].

Kısacası, "...Çılgın bir ateş olarak cehennem yeter. Doğrusu âyetlerimizi inkâr edenleri ateşe sokacağız. Derilerinin her yanışında azabı tatmaları için başka derilerle değiştireceğiz"[2] ifâdeleriyle anlatılan ve insanların derilerini kavurmaktan vazgeçmeyecek olan cehennemin (Sekar) azabı şöyle tavsif edilmektedir:

"Her yandan ateş çemberleriyle çevrilmişler; bocalayarak, çırpınarak yüzlerini ve sırtlarını kavuran azabı önlemeye çalışıyorlar ama ne mümkün!.. Her yandan alev dilimleri üzerlerine saldırıyor, ne engelleyebiliyorlar ne de geciktirebiliyorlar. Bir an bile nefes almalarına fırsat verilmiyor.."[3].

Cennetliklerin üstlerinden ve ayaklarının altından meyve vb. nimetlerle haz içinde yüzerlerken[4], cehennemliklerin üstlerinden ve ayaklarının altlarından, azabın kendilerini kuşatması ve kendilerine, "işlediklerinizi tadın!" denmesi[5] tebşîr ve inzârın çekici-itici güç dengesini açıkca ifâde etmektedir.

---

1 el-Mü'min, 40/ 49 - 51; Krş. el-En'âm, 6/ 30.
2 en-Nisâ, 4/ 56.
3 Seyyid KUTUB, Fî Zılâl, c. X, s. 133.
4 Bkz. s. 137.
5 el-Ankebût, 29/ 54 - 55; Krş. el-A'râf, 7/ 41.

IV. MÜKÂFÂT ve CEZADA ADÂLET

Allah insanı yeryüzünde Kendi'ne halîfe olarak yaratmış ve onu imtihan etmek için "kendi çapında hür bir irâde (cüz'î irâde)" ile donatmıştır. İnsan, tâbî tutulduğu imtihan süresi içinde bir zorlama ile karşılaşmamakta, irâdesini hangi fiile yöneltirse o fiil, irâde ettiği tarz ve ölçüde yaratılmaktadır. Bütün bunların bir uzantısı olarak insan, âhirette hak ettiği cennet mükâfâtını veya cehennem azabını kendi irâdesiyle kazanmaktadır. O halde sonuçta insan, (Karşılık, amelin cinsindendir : اَلْجَزَاءُ مِنْ جِنْسِ الْعَمَلِ) prensibince, kazandıklarını kendi eliyle hak etmektedir.

"(Geçmiş kavimlerden) her birini kendi günahı sebebiyle yakaladık; kimine taşlar savuran rüzgârlar gönderdik, kimini bir çığlık yok etti. Kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Onlara Allah zulmetmiyordu fakat onlar kendilerine yazık ediyorlardı"[1]. O halde Allâh'ın sünnetininin bu tarafı, (وَ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا..)[2] ifâdesi ile prensipleşmiş ve sembolleştirilmiştir.

Diğer yönden, "...Ben, erkek olsun, kadın olsun, ki birbirinizdensiniz, hiç kimsenin emeğini boşa çıkarmayacağım..."[3] buyuran Allah, kullarının iyi amellerine, bire yediyüz veren buğday danesi misâli, kat kat ecir veya daha fazla karşılık vereceğini müjdeler. O'na göre iyiliğe azap tahakkuk etmesi hikmetine zıttır. (هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ)[4]

---

1 el-Ankebût, 29/ 40.

2 eş-Şûrâ, 42/40; Meâli : "Bir kötülüğün karşılığı aynı şekilde bir kötülüktür..."

3 Al-i İmrân, 3/ 195.

4 er-Rahmân, 55/ 60; Meâli: "Dikkat, iyiliğin karşılığı ancak iyiliktir".

Dolayısıyla Allah, "hükmedenlerin en iyisi, en hayırlısıdır"[1].

Kötülük işleyene sadece onun misli bir ceza verilirken, salih amel sahibi cennete konur ve orada hadsiz derecede rızıklandırılır[2]. O günde zulüm diye birşey olmayacak, herkese işlediği ödenecek[3], her nefse kazandığının karşılığı verilecektir[4]. Daha müşahhas bir ifâdeyle, "Hardal dânesi kadar amel, nerde olursa olsun, ister bir kayanın içinde, ister göklerde, isterse yerin derinliklerinde olsun, Allan onu getirip meydana kor..."[5], "Kıl kadar, zerre kadar haksızlık etmez"[6]. Belki de sadece cennet veya cehennemi kendi amelleriyle hak ettikleri, insanlara gösterilmek için kabirlerinden çıkarılacaklardır :

(يَوْمَ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ؛ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ .
وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ)[7]

Görülüyor ki, kul için amellerinin karşığı verilirken haksızlık edilmesi söz konusu değildir. Üstelik amelleri değerlendirilirken daima lehine bir tutum devam etmektedir. Zâlimler hak ettiklerinden "endişe" gibi manevî bir azap içinde bulunurlarken, îman ve sâlih amel sahipleri cennet bahçelerinde her istedikleri yerine getirilir bir vaziyette bulunacaklardır[8]. Bu da, Allâh'ın rahmetinin gazâbından üstün olması sebebiyledir.

---

1 el-A'râf, 7/ 87; Yûnus, 10/ 109; Hûd, 11/ 45; Yûsuf, 12/ 80...

2 el-Mü'min, 40/ 40.

3 Yâsîn, 36/ 54; ez?Zümer, 39/ 70.

4 el-Mü'min, 40/ 17.

5 Lokmân, 31/ 16; el-Enbiyâ, 21/ 47.

6 en-Nisâ, 4/ 49, 77, 124.

7 ez-Zilzâl, 99/ 6 - 8; Meâli : "O gün insanlar, işlerinin kendilerine gösterilmeleri için bölük bölük geri dönüp gelirler. Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür."

8 eş-Şûrâ, 42/ 22.

V. ALLÂH'IN RAHMETİNİN GAZÂBINDAN ÇOK OLUŞU :

İnsan yaptığı işe göre sevap ya da günah kazandığına, amelinin cinsinden karşılık aldığına göre, şerefi ve yaratılış gayesine uygun davranışlara (îman ve sâlih amele) yönelmesi kendi aklının gereğidir. Allah insanı bu noktada kendi başına bırakmamış, her vesileyle onu hayra sevketmek istediğini bildirmiştir.

İnsanın, dünya hayatının cazibesine kapılması, bencilleşmesi ve arzularının esiri olması için pek fazla çaba harcaması gerekmez. Buna karşılık hiç bir kimse "iyi bir insan olacağım" demesiyle, otomatik olarak iyi bir insan oluvermez, mücadele etmesi gerekir. Bu mücadelesinde Allah, onun gönüllü yardımcısıdır. Ancak buna asla mecbur değildir, kelimenin tam anlamıyla, Kendi rahmetinin bir neticesidir. Ayrıca insanlara, yaratılış özelliklerine uygun düşecek en güzel davranışları kazandırmak için, kendi içlerinden bazılarını Peygamber olarak göndermiştir. Bu da O'nun rahmetinin eseridir. Peygamberimiz için Kur'an bunu, (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ) buyurarak[1], gayet açık bir tarzda belirtmektedir. Vahyi de aynı kategoride değerlendirebiliriz :

(وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ ...)[2] Çünkü, murad ederse vahyi kesebileceğini ifâde buyurmaktadır :

(وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا.)[3]

---

1 el-Enbiyâ, 21/ 107; Meâli : "Biz seni sadece âlemlere rahmet olarak gönderdik."

2 el-Kasas, 28/ 86; Meâli : "Sen, sana bu kitabın verileceğini ummazdın. O, ancak Rabb'inden bir rahmettir."

3 el-İsrâ, 17/ 86; Meâli: "Dileseydik, andolsun ki, sana vahyettiğimizi alıp götürürdük. Sonra Bize karşı duracak bir vekil de bulamazdın."

Allah, yarattığı kullarını çok iyi bilmektedir. Onlara dilerse rahmet, dilerse azap edeceğini bildirirken, Hz. Peygamber'i onlara vekil göndermediği (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً) ifâdesiyle[1] onları ikâz etmektedir. "Vekil" mefhumu şöyle tefsir edilmiştir : "Biz kâfirleri îmâna zorlamanı senden istemedik. Seni sadece, Allâh'ın rahmetini müjdeleyici ve azabından sakındırıcı olarak gönderdik. Bu sebeple inanmayanlara tolerans göster. Ashabına da söyle, onlar da müşriklere hoşgörülü olsunlar"[2].

Allâh'ın rahmeti ilk insan Hz. Adem'den başlayarak, insanların her zaman yanında olmuştur. Şeytanın, "sonsuzluk ağacı" dediği ağacın (meyvesinden) yemek sûretiyle Rabb'ine başkaldıran ve yolunu şaşıran Hz. Âdem'e ve Hz. Havvâ'ya yine Allah arka çıkmıştır[3]: "Önce şeytan da dahil olmak üzere onlara, 'Birbirinize düşman olarak oradan inin. Arzda bir müddet yerleşip geçineceksiniz"[4] buyurmuştur. Hz. Âdem'in Rabb'inden bazı emirler alıp yerine getirmesi üzerine, et-Tevvâb ve er-Rahîm olan Rabb'i, tevbesini kabul etmiştir[5]. Daha sonra da, "Elbette, Ben'den size bir yol gösterici, (vahiy) gelir. Ona uyan ne sapar, ne de bedbaht olur"[6] buyurarak yalnız kalmayacaklarını belirtmiştir.

Göklerin, yerin ve meleklerin şehâdetiyle, Âdem ve nesli ile şeytanın birbirine düşman olduklarını bildirdikten sonra, yine de Allah, kullarına acıdığı için, Peygamber ve vahiy göndereceğini, ondan sonra herkesin, hidâyet ve sapıklığı tercihine göre karşılık bulacağını açıklamıştır[7] :

---

1 el-İsrâ, 17/ 54; Meâli : "Biz seni onlara vekil olarak göndermedik."
2 ez-ZEMAHŞERÎ, el-Keşşâf, Beyrut-t.y., c. II, s. 453.
3 Tâhâ, 20/ 120 - 122.
4 el-Bakara, 2/ 36; Tâhâ, 20/ 123.
5 el-Bakara, 2/ 37.
6 Tâhâ, 20/ 123.
7 Seyyid KUTUB, Fî Zılâl, c. IX, s. 85.

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ ، قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ ، وَ هُدًى
وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ) [1]

(...وَ مَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَ لَا يَشْقَى . وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً
ضَنْكًا وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى.) [2]

Allâh'ın (c.c), kullarına gösterdiği bu rahmet ve gayret kıyâmete kadar sürecek, hatta âhirette de devam edecektir. Kur'ân'ın pek çok yerinde münkir ve günahkârların suçları belirlendikten sonra, (..فَإِنِ انْتَهَوْا: ama vazgeçerlerse..) şartına cevaben, Allâh'ın affının ve rahmetinin hazır bulunduğu, O'nun sadece, "günahlara ısrarla devam eden zâlimlere düşman olduğu"[3], yapılan işleri tam anlamıyla gördüğü hatırlatılır. Birkaç örnek gerekirse :

a) Kur'an için, "Bu apaçık bir büyüdür" veya "Muhammed kendisi uydurmuştur" diyenlere karşı Allah, Peygamber'inden şöyle meydan okumasını ister : "Onu ben uydurdumsa, beni Allâh'a karşı hiçbir şekilde savunamazsınız. (O *gelir hakkımdan...*) Ama O, bu konuda yaptığınız taşkınlıkları çok iyi bilmektedir. Aramızda şahit olarak O yeter.." Âyetin bundan sonraki kısmı dikkat çekicidir: "O çok bağışlayıcı ve pek merhametlidir : وَ هُوَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "[4].

b) "Andolsun, 'Allah üçün üçüncüsüdür' diyenler de kâfir olmuştur. Halbu ki, bir tek İlâhtan başka ilâh yoktur. Eğer diyegeldiklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden kâfir olanlara acıklı bir azap vardır.

---

1 Yûnus, 10/ 57; Meâli : "Ey insanlar! Rabb'inizden size bir öğüt ve kalplerde olana bir şifâ, inananlara doğruyu gösteren bir rehber ve rahmet gelmiştir."

2 Tâhâ, 20/ 123 - 124; Meâli : "Benim yoluma uyan ne sapar ne de bedbaht olur. Benim kitabımdan yüzçeviren bilsin ki, onun dar bir geçimi olur ve kıyâmet günü de onu kör olarak haşrederiz."

3 el-Bakara, 2/ 191 - 193.

4 el-Ahkâf, 46/ 8.

Ama Allâh'a tevbe edip O'ndan af dilemezler mi!.. Allah çok affedici, çok merhamet edicidir"[1].

c) "Size karşı savaşanları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerde (Mekke) siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür. Onlar sizinle savaşmadıkça, Mescid-i Haram'da siz de onlarla savaşmayın. Size orada savaş açarlarsa derhal öldürün. Böyledir kâfirlerin cezası... Ama eğer vazgeçerlerse, bilin ki Allah, Ğafûr ve Rahîm'dir"[2].

"Haram ayları çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayın, hapsedin ve gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılarlar ve zekâtı da verirlerse, artık yollarını serbest bırakın. Çünkü, Allah Ğafûr ve Rahîmdir"[3].

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki, Allah, kullarının inkâr ve günahlarda ısrar etmelerini veya yaptıklarına yeter deyip dönüş yapmalarını âdetâ çok yakından takip etmekte ve tevbelerini iştiyakla beklemektedir[4]. Tevbe eder etmez onlar için affını ve rahmetini hazır tutmaktadır. Mü'minlere, "Onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin" buyururken, sanki bu iştiyakını telmih etmekte ve tevbe ettikleri anda husûmetten vazgeçmelerini istemektedir.

d) (وَ إِذْ قَالُوا : اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً...
مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ)[5] diyen kendini bilmezler için bile, "..Bizim ile karşılaşmayı ummayanları azgınlıkları içinde bocalamaya

---

1 el-Mâide, 5/ 73 - 74.

2 el-Bakara, 2/ 191 - 192.

3 et-Tevbe, 9/ 5.

4 Bkz. Tevbe ve İstiğfâr, s.168

5 el-Enfâl, 8/ 32; Meâli : "Allâh'ımız! Eğer bu Kitap, gerçekten Sen'in katından ise bize gökten taş yağdır veya can yakıcı bir azap ver, demişlerdi."

terkederiz"[1] buyurarak, işledikleri günahlar yüzünden hemen cezalandırılmamakta, tevbe etmelerini, takdir ettiği bir süre için beklemektedir. Bu süre içinde de tevbe etmezlerse, cezalarını ya dünyadayken vermekte ya da -imtihan hikmetine binâen- âhirete ertelemektedir. "Eğer (azabın ertelenmesi ile ilgili) Rabb'inden bir söz geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda hemen aralarında hüküm verilirdi"[2] âyetindeki "önceden geçen söz", Allâh'ın, "Kendine yazdığı rahmet sözü"dür[3].

Allah Teâlâ'nın, Kur'an'da ifâde ettiği inzârları hemen cezaya dönüştürmemesinin iki sebebi olabilir :

1 - Allâh'ın rahmeti, bir öğretmenin öğrencisine duyduğu şefkatle kıyası mümkün olmayacak derecede, üstündür. Bu engin rahmetin bir neticesi olarak, o kulunu hemen cezalandırması bir yana, günahının amel defterine kaydolmasını bile bir süre geciktirir. Fakat bir diğer taraftan insana acı ibret örnekleri göstererek dengeli davranışlarını sürdürmesini murad eder.

2 - Kur'an'daki tebşîr ve inzâr kavramları, insanın imtihana tabî tutulması hakîkatının bir gereği olarak ele alınmalıdır. Öyle olunca, her iyi davranışa (ihsân) müşahhas bir mükâfât ve her kötü davranışa (seyyie) açık bir ceza verilseydi, imtihan hikmeti ihlâl edilmiş olurdu. Dolayısıyla Allah, amellerin karşılığını vermede gayet ağır (teennî ile) davranmakta, özellikle azâbı âhirete ertelemektedir.

Kur'ân'ın ortaya koyduğu şu ezelî ve ebedî prensip, bütün hakîkatleri câmi (kucaklayıcı) bir hakîkat olarak bilinir: "Rahmet ve merhamet

---

1 Yûnus, 10/ 11.

2 Yûnus, 10/ 19.

3 el-En'âm, 6/ 12, 54.

esas kural, gazap ve azap istisnaîdir"[1]. Çünkü Allah,

(.. عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ ، وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ) buyurmakta[2]

ve bu geniş rahmetine lâyık olanı, (.. فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ

وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ) ifâdesiyle[3] açıklayarak, kullarını tebşîr ve inzâr etmektedir. Bu gerçek, Kur'ân'ın ilk sûresinin ilk âyetlerinde mûcizevî bir şekilde sergilenmiştir : Kendisini, "âlemlerin Rabb'i" olarak nitelendiren Yaratıcı, hemen ardından, Rahmân ve Rahîm olduğunu belirtiyor. İnsana ülfet telkin eden bu vasıfları da "hesap sorucu ve ceza verici" sıfatları takip ediyor.

İslâm âlimlerinin bir kısmına göre, Tevbe Sûresi hariç, bütün sûrelerin ilk âyeti olan "Besmele"de, Kur'ân'ın temel konusu olan Ulûhiyyetin başta gelen vasıflarının, rahmâniyyet ve rahîmiyyet olduğu ortaya konmuştur. Bu, üzerinde hayranlıkla ve ısrarla durulacak bir özelliktir[4].

Allâh'ın "er-Rahmân" sıfatı, mü'min-kâfir ayırımı yapmadan, dünyada herkese eşit şartlar altında nimet veren ve hayat imkânı tanıyan, mânasındadır. "Er-Rahîm" sıfatı ise, âhirette nimetlerini sadece mü'minlere veren, demektir. Bu iki sıfat karşılaştırıldığında birincisinin, insana bir cüz'î irâde verilmiş olduğunu ve denenmek için yaratılmış bulunduğunu ince bir şekilde ifâde ederken, ikincisi de âhirete yönelik olarak mü'minleri müjdelemekte ve kâfirleri inzâr etmektedir.

---

1 Yaşar Nûri ÖZTÜRK, **Bir Fıtrat Dîni..**, s. 265.

2 el-A'râf, 7/ 156; Meâli : ".. Azabıma dilediğim kimseyi uğratırım, Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır."

3 Aynı âyetin devamı; Meâli : ".. Onu Allâh'a karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım."

4 Yaşar Nuri ÖZTÜRK, **Bir Fıtrat Dini..**, s. 265.

Böylece Kur'ân'ın tanıttığı Allâh'ın, birbirine zıt iki vasfı vardır. Dindar ve mü'min bir anlayış için bu iki vasıf, tek Allâh'ın iki farklı yanıdır. Ama sırf mantık açısından düşünen alalâde bir kafa için bu iki vasıf birbirine zıt görünür. Gerçekten de birçok düşünürler bu iki cepheyi birbiriyle uzlaştırmak için hayli güçlük çekmişlerdir. Bu mes'ele, hem Kur'ân-ı Kerîm, hem de Kitâb-ı Mukaddes için ortak bir mes'eledir[1]. Bu konuda, Hz. İbrâhim ile suçlu Lût Kavmine gönderilen melekler arasındaki şu konuşma dikkat çekicidir :

Hz. İbrâhîm, "Ben kocamışken, bana müjde mi veriyorsunuz? Neye dayanarak müjdeliyorsunuz?' deyince onlar, 'Seni gerçekten müjdeliyoruz, ümitsizlerden olma' demişlerdi. O da, 'Zaten sapıklardan başka, kim Rabb'inin rametinden ümit keser!' demişti"[2]. Hz. İbrâhim bu son sözünde Allâh'ın rahmetinden asla ümit kesmediğini ifâde ederken, böyle bir melek cemaatinin sadece bir müjde için gelmiş olamayacağını tahmin ederek onlara, "Ey elçiler! Asıl maksadınız nedir?"[3] sorusunu sordu. Onlar hakkı müjdelerken, bunun karşılığında bir inzâr olduğunu sezmişti. Bu inzâr, inkârcıların Lût Kavmi'nin helâk olmasından alacakları ibretti[4].

Kur'ân-ı Kerîm, bunca ibret alınacak âyet (örnek) olmasına rağmen insanların inanmadıklarını, yine de Rabb'ın inzâr ve tebşîr edici (اَلْعَزِيزُ ، اَلرَّحِيمُ) olduğunu Şuarâ Sûresi'nin yedi çift âyetinde aynı ifâdelerle tekrarlar[5]. Onların düşünüp anlamaları için şu îkazlarda bulunur : "Kötülük tuzakları kuranlar, Allâh'ın kendilerini yere geçirmeyeceğinden veya kendilerine, bilemedikleri bir yerden azâbın

1 Toshihiko IZUTSU, **Kur'an'da Allah..**, s. 218 vd..
2 el-Hıcir, 15/ 54 - 56.
3 el-Hıcir, 15/ 57.
4 Seyyid KUTUB, **Fî Zılâl..**, c. IX, s. 134.
5 eş-Şuarâ, 26/ 67-68, 103-104, 121-122, 139-140, 158-159, 174-175 ve 190-191.

gelmeyeceğinden, gezip dolaşırlarken Allâh'ın kendilerini yakalayamayacağından (...) ya da kendilerini, yok olmak endişesi içinde sarıvermeyeceğinden emin mi oldular?!.." (Bütün bu iç karartıcı inzârlar içinde şu aydınlatıcı ve ümit verici ifâde yer almaktadır : "Doğrusu, sizin Rabb'iniz pek çok merhametlidir (..فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ)"[1].

Allah Teâlâ, insan rûhunda pek etkili bu ikazlarla ilgili olarak şu ince ifâdeye de yer verir: Kötü işler planlayanların tuzaklarına karşı Kendisi'nin de tuzak kurduğunu belirttikten sonra, tuzak ile ona zıt düşen "en hayırlı" kavramını birlikte ifâde buyurarak Kendi'ni tavsif eder : (... وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ)[2]. Böylece, tuzak kursa da bunun insanların lehine olduğunu, rahmetinin gazâbından üstün olmasına paralel bir üslupla anlatmaktadır. Allâh'ın rahmetinin gazâbından üstün olduğuna son bir delil olarak şunu zikretmek yerinde olacaktır : Rahmetinin neticesi olan cennet ebedî olduğu halde, gazâbının sonucu olan cehennem ve azâbı ebedî değildir. Cehennemin ebedî olmadığı hususu, cennetliklerin cehennemliklere karşı dengeli olarak ortaya konduğu iki âyette[3] görülmektedir. Her ikisi de, "yer ve gökler durdukça, Allâh'ın dilemesine bağlı olarak, ikâmet yerlerinde ölümsüzdürler". Ancak cennetlikleri anlatan âyet, "nihâyetsiz bağış : عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ" ile biterken, cehennemlikleri anlatan âyet, "Doğrusu Rabb'in, Kendi dilediğini yapar : (إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ)" ifâdesiyle son bulur.

Şu halde, cennetliklerin sonsuz yaşayacakları net bir şekilde tasdîk edilmiştir. Cehennemliklerinki ise, âkıbetlerinin Yüce Hakîm Allâh'ın irâdesine bırakılmış olduğundan şüpheli bir durum arzetmektedir[4].

---

1 en-Nahl, 16/ 45 - 47.
2 el-Enfâl, 8/ 83. Meâli: " Ve Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır."
3 Hûd, 11/ 107 - 108.
4 Subhî es-SÂLİH, **Ölümden Sonra..**, s. 77 vd.

S O N U Ç

Allah, meleklerin tesbîh ve takdîsinden başka, Kendine ibâdet edecek bir halîfe olarak insanı yaratmıştır. Onu en yakından tanıyıp iç dünyasını en iyi derecede bildiğinden, eğitimi için, kitap (vahiy) göndermiş ve öğretmenler (Peygamber) tayin etmiştir. İnsanın eğitilmesi, cebr altına alınması anlamına gelmemekte ve eğitiminde "mükâfat ve ceza" metoduna ağırlık verilmektedir. Gönderilen en modern eğitim kitabı Kur'an, en son öğretmen de Hz. Muhammed'dir. Kur'an âyetlerinin muhtevaları farklı olsa da, hedefleri ortaktır : Sık sık îman ve sâlih amele, nimet ve haz; inkâr ve günaha da gazap ve azap karşılıkları hatırlatılarak insanın, bu dünyada "en iyi insan" yani, "Allah'ın emir ve yasaklarına, dolayısıyla Allah'a en saygılı insan" olması hedeflenir. Bunun paralelinde âhiretteki "ebedî" hayatını kurtarması asıl gaye edinilir.

Kur'ân'ın tebşîr ve inzâr kavramlarına dayalı eğitim metodu, ondaki "murakabe", "ibâdet", "tevbe", "ölüm-kıyâmet korkusu" v.b. kavramlarla bir bütünlük arzeder. Kur'an insanın ruhunu ve bedenini ayrı varlıklar kabul etmediği gibi, dünya ve âhiretini de birbirinden ayırmaz. Tebşîr ve inzâr kavramları insanı uhrevî hedefe (Rabb'ın rızası ve cennet) sevkederken, dünyayı bir geçiş yolu olarak değerlendirir. Dolayısıyla insan dünyada eğitilecek, başarı ya da başarısızlığı âhirette değerlendirilecek ve mükâfat veya cezası orada verilecektir. İnsana va'd edilen cennet ve nimetleri, idrak seviyesi ne olursa olsun, her insanı

kendine çekerken ; cehennem azabı yine her insanı günahlardan caydırıcı niteliğe sahiptir.

Allah, eğitimin zor engellerinde kulunun en büyük yardımcısıdır. Onu her halükârda destekler ve ona mükâfat verme tarafdarıdır. Rahmeti ön planda, gazabı ikinci plandadır. Günahkârlara azap etmesi Kendi hikmetinin ve adaletinin gereğidir.

Araştırma sonunda görülmektedir ki, insanın Kur'ân'a uygun yaşaması demek; içten, kendi fıtrî özelliklerine mutabık, dıştan ise, "Yaratıcı'sına secde eden tabiat"[1] ile hemâhenk yaşaması demektir. Çünkü Kur'ân'ın tavsiye ettiği nizam, insan bünyesine mucizevî bir uygunluk göstermektedir. Allah, "ahseni takvîm" üzere yarattığı insana, onun hayatını bütünüyle kapsayan bir eğitim metodu da bahşetmiştir. Bu metod, insanın zihin ve zekâ hürriyetini asla tehdit etmez. Allah, tebşîr ve inzârlarla yönlendirdiği insanı tabiî hürriyetinden mahrum etmek için değil, onu, doğru yoldan ayırarak kendi kendini mahvetmesine engel olmak için, murakabe altında tutmaktadır. Bunun için Kur'an'da, insanın nazar edip düşünmesi, ders ve ibret alarak -kendiliğinden- Hâlık'ına yönelmesi ve şükretmesi istenir.

Kur'an insanın bu durumunu "takvâ" kavramıyla isimlendirir. Yine Kur'ân'a göre, insanı hayra çeken tebşîr sâikleriyle, günahlardan engelleyen inzâr önlemleri, onun eğitim ve öğretiminde önemli bir yer tutmakta; sonuçta onu, " صِبْغَةَ اللّٰهِ : Allah'ın boyası" ile renklenmeye ulaştırmaktadır.

Geçmiş çağlarda olduğu gibi, günümüzde de insanın eğitimine

1 el-Hacc, 22/ 18.

yapılan yatırım ve çaba, öneminden birşey kaybetmemiş, aksine daha da önemli hale gelmiştir. Çünkü çağımıza adını vermiş görünen bilgisayarı programlayan yine insandır. İnançsız ve ahlaksız bir insanın elinde korkunç olacaktır. Dolayısıyla insanın eğitimi ve hemcinslerine faydalı hale getirilmesi, çağımızın da en büyük problemi olup, çözümü büyük ölçüde eğitim psikolojisine bağlı görülmektedir.

Kur'an üzerinde çalışmak isteyenler, onun insan hayatına ve eğitimine uygulanması alanında daha derin ve köklü çalışmak durumundadırlar. Bunun için insanın, Kur'an ayetlerine intibakının daha kolay olması gayesiyle her din âliminin özelliklede din eğitimcisinin eğitim psikolojisine ağırlık vermesi ve ayetleri bu açıdan da tefsir etmesi gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBÂKİ, Muhammed Fuâd, * **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'an'il-Kerîm**, İstanbul-1986, (Mu'cem..).

el-ÂLÛSÎ, Şihâbuddûn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî (ö. 1270h.), * **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Beyrut, t.y., (Rûhu'l-Me'ânî..)

ARMANER, Neda, * **"Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi"**, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara-1978, sa. XXIII, ss. 215 - 220.

* **İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi**, İstanbul-1967.

ATAY, Hüseyin, * **"İslâmda Öğretim"**, A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara-1978, s. XXIII, ss. 1 - 29.

ATEŞ, Süleyman, * **"İslâmî Araştırmalarda Terceme Eserlere Güven Duygusu"**, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Samsun-1989, ss. 3 -13.

AYDEMİR, Abdullah (ö.1991), * **"Hakkındaki Gayr-i Mevsûk Rivâyetler ve Hz.Yûsuf (a.s)"** Diyânet Dergisi, Ankara-1975, sa. II, ss. 76 - 97.

* **"Peygamberlik : Allah Elçiliği"**, M.E.G.S.B. Din Öğretimi Dergisi, Ankara-1988, s. XV, ss. 31 - 38.

AYDIN, Hüseyin, * **İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gâyelilik (Teoloji)**, Ankara -1987. (Yaratılış..)

AYDIN, Mehmet, * **Bilgi, Bilim ve İslâm (Dergi)**, sa, V.

* **Din Felsefesi**, İzmir-1987 (Din F..).

AYHAN, Halis, * **Din Eğitimi ve Öğretimi (İman - İbadet)**, Ankara - 1985, (Din Eğitimi..)

BAYRAKTAR, Mehmet Faruk, * **İslam Eğitiminde Öğretmen - Öğrenci Münasebetleri,** İstanbul - 1984, (Öğrt. - Öğr. Mün..)

BİLGİN, Beyza, * **İslamda Çocuk,** Ankara - 1987.

el-BÛTÎ, Muhammed Saîd Ramazân, * **Min Esrâri'l-Menheci'r-Rabbânî,** İstanbul - 1986, (Mu'cem..).

CANAN, İbrahim, * **Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye,** İstanbul - 1984, (Peygamberimizin..)

CEBECİ, Lütfullah, *"**Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme**", İslâmî Araştırmalar Dergisi Ankara - 1987, sa. III, (Kur'an Sos..)

CERRAHOĞLU, İsmail, *"**Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri**", A.Ü. İ.F. Dergisi, Ankara - 1975, sa. XX, ss. 85 - 95, (Kur'an'da İns..)

el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil (ö. 396h), ***es-Sıhâh fi'l-Lügati ve'l-Ulûm,** Hazırlama ve Tasnîf : Nedîm MER'AŞLÎ - Üsâme MER'AŞLÎ, Beyrut - 1974 (es-Sıhâh..).

ÇANTAY, Hasan Basri, ***Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm,** İstanbul - 1981, (Kur'ân-ı Hak.).

ÇUBUKÇU, İbrahim Âgâh, *"**İnkârcılıktan Doğan Bunalımlar**", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara - 1975, sa. XX, ss. 1-11 (İnkârcılıktan..).

DİKMEN, Mehmet - ATEŞ, Bünyamin, ***Peygamberler Tarihi,** İstanbul - 1978, (Peyg. Tar..).

EBUSSUUD, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (ö. 951 h.), ***İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Tashîh : Muhammed ABDULLATÎF, Mısır, t.y., (İrşâd).

el-FÂRÂBÎ, ***Füsûsu'l-Medenî** (Siyâset Felsefesine Dair Görüşler), Terc.: Hanifi ÖZCAN, İzmir - 1987.

FAZLU'R-RAHMÂN, Ensârî, * **İlimden Felsefeden Dine,** Terc.: Kemal KUŞÇU, İstanbul -1967, (İlimden...).

FAZLU'R-RAHMÂN, ***Ana Konularıyla Kur'an,**Terc. Alpaslan AÇIKGENÇ, I. Basım, Ankara-1987, (Ana Kon.).

el-FEYRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b.YAKUB, (ö. 1414 m.), ***el-Kâmûsu'l-Muhît,** III. Basım, Mısır - 1952, (el-Kâmûs).

FIRAT, Erdoğan, ***Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu,** (Basılmamamış Doçentlik Tezi, A.Ü.İ.F., Ankara - 1982, (Şahsiyet..).

el-GAVÂBÎ, Hâmid, * **Beyne't-Tıbb ve'l- İslâm,** Kâhire - 1967 (Beyne't-Tıbb).

el-GAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505 h.), ***el-Edebu fi'd-Dîn,** Mısır - 1323 h.

***İhyâü Ulûmi'd-Dîn,** Mısır - 1939 (İhyâ..).

GÖLCÜK, Şerâfeddin, ***Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri** (Bakıllânî'de İnsan Fiilleri Anlayışı), I. Baskı, İstanbul - 1979, (Kelâm Açısından..).

***Kur'an'da İnsanın Değeri,** İstanbul -1983, (Kur'an'da İns..).

GÜNGÖR, Erol, ***İslâmın Bugünkü Meseleleri,** III Baskı, İstanbul-1984, (İslâmın.)

HAMÎDULLAH, Muhammed, * **İslâma Giriş,** Terc.: Kemal KUŞÇU, III. Baskı, İstanbul - 1973, (İsl. Giriş).

HAYRULLAH, Seyyid, * **İlmu'n-Nefsi't-Terbevî** (Usûsuhu'Nazariyye ve't-Tecrîbiyye), Beyrut - 1981 (İlmu'n-Nefs..).

HEYKEL, Muhammed, ***Hz. Muhammed Mustafâ,** Terc. Ömer Rıza DOĞRUL, İstanbul-1972.

İBNU'L-ESÎR, Mecduddin b. Muhammed el-Cezeri (ö. 606 h.), ***en-Nihâyetu fi Ğarîbi'l-Hadisi ve'l-Eşer** ,Tahkik : Tahir Ahmed ez-ZÂVÎ, Mahmud Muhammed et-TENÂHÎ, b.y.y., 1963.

İBNU'L-MANZÛR, (ö. 711h.), * **Lisânu'l-Arabi'l-Muhît,** Hazırlama ve Tahkik: Yûsuf HAYYAT- Nedîm MAR'AŞLÎ, Beyrut, t. y., (Lisân..).

İKBAL, Muhammed, * **İslâmda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu,** Terc. N. Ahmet ASRAR, İstanbul - 1984 (Dini Düş..).

İSFEHÂNÎ, er-Râgıp Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/ 565 ?), ***el-Mufredâtu fî Ğarîbi'l-Kur'ân,** Neşreden : Muhammed Ahmed HALEFULAH Mısır - 1970.

İZUTSU, Toshihiko, ***Kuran'da Allah ve İnsan,** Terc. Süleyman ATEŞ, Ankara, t.y., (K. Allah..).

***Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar,**Terc. Selahaddin AYAZ, İstanbul, t.y., (Kur'an'da Dînî..).

KÂDÎ 'IYÂD, Ebu'l-Fadl, 'Iyâd b. Mûsâ (ö. 544), ***eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ,** b.y.y., 1290 h.

el-KANDEHLEVÎ, Muhammed Zekeriyyâ, ***Esbâbu Seâdeti'l-Müslimîne ve Şekâihim fî Dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne,** IV. Baskı, Mekke - 1978.

KARADENİZ, Osman, ***Din ve İlim Açısından Mû'cize,** Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi, İzmir - 1981 (Mu'cize).

el-KÂSIMÎ, Muhammed Cemâluddîn (ö. 1914 m.), ***Tefsîru'l-Kâsımî** (Mehâsinü'l-Te'vîl), Tahkîk ve Tahlil : Muhammed Fuâd ABDULBÂKÎ, Beyrut - 1957 (Mehâsin..).

el-KAZVİNÎ, Muhammed b. Yezîd (İbn Mâce), ***Sünen,** Terc. : Haydar HATİPOĞLU, İstanbul - 1983.

KIRCA, Celâl, ***"Eğitim ve Öğretim Metodları Açısından Kur'ân'ın Getirdikleri ve Bunun Din Eğitimine Olan Etkisi",** Ankara - 1989, sa. XX, ss. 68 - 72. ***"Kur'ân'a Göre Din Eğitiminin Genel Prensipleri",** Diyanet Dergisi, Ankara - 1987, sa. XXIII, ss. 11 - 30 (Din Eğit..).

KUTUB, Muhammed, ***İslâma Göre İnsan Psikolojisi,** Terc.: Akif NURİ, I ve II. Cilt, İstanbul -1974 (İns. Psik..). ***İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi,** Terc.: Ali ÖZEK, İstanbul - 1975 (İslâm Terb..). ***Menhecu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye,** Beyrut - 1982 (Menhec..).

KUTUB, Seyyid, ***Fî Zılâli'l-Kur'ân,** Terc. M. Emin SARAÇ - İ. Hakkı ŞENGÜLER - Bekir KARLIĞA, İstanbul - 1972 (Fî Zılâl..).

LESLIE, Mc. Cullough, ***"İntihar, Sebepleri Nedir ve Ona Nasıl Engel Olunur?"** Terc. : Hüseyin PEKER, Ondokuzmayıs Üniversitesi, İlâhiyat Fak. Dergisi, Samsun - 1987, sa. II, (İntihar).

LUELLA, Cole - MORGAN, John J. B., ***Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi,** Terc.: Belkıs Halim VASSAF, II. Baskı, İstanbul - 1975.

el-MAHALLÎ, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed -- es-SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurranmân b. Ebî Bekr, ***Tefsîru'l-Celâleyn,** Kahire, t.y. (Celâleyn).

MANSÛRÎ, Abdullah, ***Kur'an Modern İnsanın Yardımına Koşuyor,** Terc. : Remziye ERSAN, İstanbul - 1977 (Kur'an..).

el-MEVDUDÎ, Ebu'l-Alâ, ***Kur'ân'a Göre Dört Terim,** Terc : Osman CİLÂCI, İsmail KAYA, İstanbul - 1987. ***Tefhîmu'l-Kur'ân,** Terc.: Muhammed Han KAYANÎ, Yusuf KARACA, Nazife ŞİŞMAN, İsmail BOSNALI, Ali ÜNAL, Hamdi AKTAŞ, İstanbul - 1986, (Tefhîm..).

MORRİSON, A. Cressy, ***İnsan Kâinât ve Ötesi,** Terc.: Bekir TOPALOĞLU, İstanbul - 1972, (İns.. Kâin..).

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, ***Sahîh-i Müslim ve Şerhi,** Terc. : Ahmed DAVUDOĞLU, İstanbul - 1980, (Sahîh-i Müslim).

en-NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, ***Tefsîru'n-Nesefî,** Mısır, t.y.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, ***"Bir Fıtrat Dîni Olarak İslâm'ın Karakteristikleri,** M.Ü.İ.F. Dergisi, sa. III, s. 107 vd. İstanbul - 1985.

PAZARLI, Osman, ***Din Psikolojisi,** I. Baskı, İstanbul - 1968, (Din Psik..).

PEKER, Hüseyin, ***"Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din",** Ondokuzmayıs Üniversitesi, İlâhiyat Fak. Dergisi, sa. I, s. 100 vd. Samsun - 1986.

PEZDEVÎ, Ebû Yüsr Muhammed (ö.1207 m.), * Ehl-i Sünnet Akâidi, Terc.: Şerafettin GÖLCÜK, İstanbul - 1980.

er-RÂFİÎ, Mustafa Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'an, Tahkîk : Muhammed Saîd el-URYÂN, VIII. Baskı, Mısır - 1965.

es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Muhtasaru Tefsîr'İbni Kesîr, VII. Baskı, Beyrut-1981 (Muhtasar).

*Safvetü't-Tefâsîr, IV. Baskı, Beyrut - 1981 (Safvet..).

es-SÂLİH, Subhî, *Âyet ve Hadîslerle Cennet - Cehennem Ölümden Sonra Diriliş, Terc.: Şerâfettin GÖLCÜK, II. Baskı, İstanbul-1981 (Ölümden Son.)

SONGAR, Ayhan, *Psikiyatri, Psikobiyoloji ve Ruh Hastalıkları, IV. Baskı, İstanbul - 1980.

*Sibernetik, İstanbul - 1979.

TABATABÂÎ, Seyyid Muhammed Hüseyin, * İslamda Kur'an, Terc. Ahmed ERDİNÇ, İstanbul - 1988, (İsl. Kur'an).

et-TEFTÂZÂNÎ, Sa'duddîn Mes'ud b. Ö'mer (ö.793 m) *Şerhu'l-A'kâid, İstanbul - 1310 h.

TOPÇU, Nurettin, *İradenin Davası, II. Baskı, İstanbul - 1974, (İradenin..).

ŞEDİD, Muhammed, * Menhecu't- Terbiyeti fi'l- Kur'an, (Kur'an Metodu), Terc. Ahmet YÜKSEL, İstanbul - 1989, (Kur'an M..).

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Eğitim Felsefesi, İstanbul - 1967.

YALÇIN, Mikdat, *"Hakîkatu't-Tabîati'l-İnsâniyyeti Min Haysu'l Hayri ve'ş-Şerri ve Devru't-Terbiyeti fî Tağyîrihâ", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara - 1978, sa.XXXIII, ss.475 - 504, (Hakîkatu't-Tab'..).

YAZICIOĞLU, Mustafa Said, ***Matürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı,** Ankara - 1988, (İns.Hürr.)

YAZIR, Elmalılı Hamdi, ***Hak Dini Kur'an Dili,** İstanbul, t.y. (Hak Dini..).

YILDIRIM, Celâl, ***Kur'ân-ı Kerîm Meâl ve Tefsiri,** İstanbul - 1982 (Meâl)

ez-ZEMAHŞERÎ, Cârullah Mahmud b. Ömer (ö. 538 h.), * **el-Keşşâfu an Hakâikı Ğavamidıt' Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîli fî' Vücûhi't-Te'vîl,** Beyrut, t.y., (el-Keşşâf..)

ZEYYÂT, Ahmed Hasan - ABDULKADİR, Hâmid - en-NECCÂR, Muhammed A'li, ***el-Mu'cemu'l-Vasît,** Mısır - 1972.

KARMA İNDEKS

F

G

H

Hendek gazâsı : 152